

PLUUSTERGOUd

Halfjaarlijks tijdschrift van de Historische Vereniging
Hoogezand - Sappemeer e.o.

Hotel Restaurant Faber

Meint Veningastraat 123
9601 KE Hoogezand
Tel.: 0598-39 33 36

Het adres voor:

- * Vergaderingen
- * Lunches, diners
- * Koude/warme buffetten
- * Recepties, bruiloften
- * Reünies, feesten

Tevens:

- * Kegelbanen
- * Partybar
- * Cateringservice

Colofon

Pluustergoud is een uitgave van de “Historische Vereniging Hoogezand - Sappemeer e.o.” en verschijnt tweemaal per jaar. Voor inlichtingen over de vereniging: secretariaat”Historische Vereniging Hoogezand - Sappemeer e.o.”

W.A.H.Rozema, Noordersingel 24, 9601 CJ Hoogezand. Tel. 0651434939.

Email: histverhosap@gmail.com

Website:

www.historischevereniging-hs.nl

Opgave lidmaatschap:

Via secretariaat, 20 euro per jaar

Bankrekening:

NL42INGB0007453326

De HVHS e.o. is een Algemeen Nut Beogende Instelling (ANBI), alsmede een Culturele ANBI (dossinummer 92 837)

Redactie: Daan Hulsebos, Melle Vos

Redactieadres: D.Hulsebos

Burg. Tuinstraat 7, 9602 CZ Hoogezand
email: danielhulsebos@hetnet.nl

Ontwerp en lay out:

Jan Pekelder

Losse nummers: zolang de voorraad strekt via het secretariaat, 6,50 euro per stuk, exclusief portokosten

Copyright: Historische Vereniging Hoogezand - Sappemeer e.o. Overname van (gedeelten van) artikelen en/of afbeeldingen is slechts toegestaan na schriftelijke toestemming van de redactie.

Druk: Afer Druk & Print Winschoten

Inhoud

Van het bestuur	pag. 4
Van de redactie	pag. 5
School in oorlogstijd	pag. 6
Mijn schoolfoto	pag.12
Grepen uit het illegale werk	pag.13
Hai zel toch wel kommen	pag.18
De Batavieren van Foxhol	pag.19
Zelfde plaats.....	pag.24
Bioscopen Hoogezand en Sappemeer	pag.26
Drie monumenten tocht	pag.31
Tjalk ATJE	pag.34
Mijn herinneringen aan.....	pag.35
De motie van Hoogezand - Sappemeer	pag.37
Oproepen	pag.45
The Rodeo's	pag.46
Hooites Beukema	pag.48
Van Calcar	pag.51
Stolpersteine Foxhol	pag.54
Boekbespreking	pag.56

VAN HET BESTUUR

We pakken de draad weer op!

Twee keer per jaar ontvangen onze leden een exemplaar van ons verenigingsorgaan "Pluustergoud". Daarnaast lezen velen het blad via de losse verkoop bij Jumbo Sappemeer en Bruna in winkelcentrum De Hooge Meeren. Vanaf het begin kent het blad de rubriek "Van het bestuur" maar nog nimmer werd het geschreven (afgezien van de strijd in Joegoslavië, jaren '90) terwijl er een oorlog van deze omvang in Europa was. Een historisch dieptepunt met verstrekkende, internationale gevolgen. Momenteel kunnen we via de media dagelijks kennis nemen van de slachtoffers en de verschrikkingen in Oekraïne.

Een half jaar geleden schreef ik in deze rubriek dat het in de media (te) veel ging over de Corona pandemie en de daarbij behorende maatregelen. Inmiddels is de (media)aandacht voor Corona naar de achtergrond verdwenen en zijn de maatregelen ter voorkoming van besmetting met het virus drastisch versoepeld. Kortom we kunnen als Historische Vereniging de draad weer oppakken. En dat doen we!

Inmiddels hebben we u verrast met het boekje "Plekken van herinnering", met verhalen over plekken in de gemeente Midden-Groningen, die te maken hebben met de Tweede Wereldoorlog. Wij als bestuur hopen dat we u er een plezier mee hebben gedaan.

Vanuit ons nieuwe "eigen" onderkomen in de Doopsgezinde kerk in Sappemeer organiseren we weer activiteiten voor onze leden zoals:

Een "historische wandeling" van Hotel Faber naar Martenshoek (eventueel met een historische bus terug naar Faber voor kopje koffie o.i.d.)

De herfst bustocht (we hebben het voornemen om de tocht naar het Muzeeaquarium in Delfzijl en het landgoed Ekenstein dit jaar te organiseren. (Zou aanvankelijk in 2020 worden gehouden)

De Jaarvergadering + lezing door Wim A.H. Rozema in en over de Doopsgezinde kerk.

350 jaar Gronings ontzet (het bestuur beraadt zich nog op de manier waarop we hieraan aandacht besteden i.s.m. "Stad houdt stand".

Binnenkort ontvangt u een schrijven van onze secretaris Wim Rozema en ondergetekende met nadere informatie over bovenstaande.

Het bestuur is bijzonder verheugd over het feit dat we sinds kort kunnen beschikken over een "eigen" onderkomen in de Doopsgezinde kerk in Sappemeer. Inmiddels zijn we begonnen met de inrichting van een archiefruimte en is de inrichting verfraaid met prachtige historische foto's van Hoogezand-Sappemeer e.o. We hopen hier in de toekomst "inloopmiddagen" te kunnen organiseren voor leden en niet-leden met interesse voor de lokale geschiedenis.

"Nieuwe penningmeester". Na het overlijden van onze penningmeester Roelf Ballema in november vorig jaar is het bestuur er in geslaagd een nieuwe penningmeester te vinden. De heer Tonny Voss uit Sappemeer heeft deze taak op zich genomen en heeft inmiddels de nodige formaliteiten met Kamer van Koophandel en bank afgehandeld. Uiteraard zullen de leden nog moeten instemmen met zijn benoeming. Maar in afwachting daarvan heten wij Tonny als bestuur van harte welkom en wensen hem veel succes.

Ik ben blij dat we na de langdurige beperkingen als gevolg van de Coronapandemie waarin onze verenigingsactiviteiten vrijwel tot stilstand kwamen, we draad nu weer kunnen oppakken. Met de organisatie van zaken die ons binden: de lokale geschiedenis van Hoogezand-Sappemeer e.o. Ik hoop u daarbij gauw weer te zien en wens u ondertussen veel leesplezier met Pluustergoud nummer 53, waarvan de realisatie weer in de bekwame handen lag van onze redacteuren Daan Hulsebos en Melle Vos, samen met anderen.

Verder kan ik u mededelen dat het onze Majesteit heeft behaagd om onze secretaris te waarderen voor zijn jarenlange inzet en hem te bevorderen tot lid van de orde van Oranje Nassau.

Elders in dit nummer ziet u een verslag.

Okkie Smit, voorzitter

VAN DE REDACTIE

Nadat het bestuur u onlangs heeft verrast met het boek "Plekken van Herinnering" ligt voor u alweer de 53e editie van Pluustergoud.

Naast de vaste rubrieken "Zelfde plaats, Andere foto", zoals gewoonlijk aangeleverd door Gerrit Stuit, en de rubriek "Mijn schoolfoto", waarvoor u nog steeds materiaal kunt insturen, treft u in dit nummer veel verschillende gevarieerde bijdragen van leden en niet leden.

Allereerst een bijdrage van ons lid Mien Westerdiep, die herinneringen ophaalt aan haar jeugd waarin zij voor een belangrijk deel gevormd werd door hetgeen haar in de doopsgezinde kerk werd bijgebracht. Daarnaast beschrijft Anjo Grimmus de geschiedenis van het dans- en stemmingsorkest "De Rodeo's", die is ontstaan tijdens een dansavond van de roemruchte sociëteit "Politesse" in hotel Struve te Sappemeer.

Van mevr. Nool-Nieboer ontvingen we een bijdrage van Jacob Stam, een evacuee uit Bergen aan Zee, die in zijn stuk weergeeft op welke wijze tijdens de bezetting hij zijn plaats moest vinden in een nieuwe omgeving en met name de moeilijkheden die daarbij werden ondervonden.

Gertjan Milius stuurde ons een bijdrage met de titel "De bioscopen van de familie Milius in Hoogezand-Sappemeer", een artikel waaruit de nostalgie bijna letterlijk opstijgt. Velen van ons zullen, aan de hand van dit artikel, met plezier terugdenken aan die tijd.

Een aantal prachtige foto's van de fabriek Hooites Beukema, verzameld door onze secretaris Wim Rozema, geven de op- en (letterlijke) neergang van deze fabriek weer.

Van de redactie "Stad en Lande" kregen we toestemming om een stuk te publiceren met de titel "De Batavieren van Foxhol", hierin vertelt Rienk Bijma over de ontdekkingsreis bij de restauratie van een schilderij waarop verondersteld werd dat daarop Foxhol werd weergegeven.

Rond 1894 brak in Hoogezand, Sappemeer en verdere omgeving letterlijk de, gewapende, revolutie uit toen arbeiders opstonden tegen hun bazen naar aanleiding van de uitermate beroerde arbeidsomstandigheden. Melle Vos beschrijft gedetailleerd wat er plaatsvond en wat de gevolgen waren in het stuk "De motie van Hoogezand-Sappemeer".

Verder een waardevol document van de dochter van H. Viening, die vlak na de oorlog zijn ervaringen heeft weergegeven, als ambtenaar, in de illegaliteit tijdens de Tweede Wereldoorlog. Klaas Deuzeman vertelt ons welke relatie zijn familie had met de tjalk Atje en Wim Mensinga dook in de geschiedenis van de jeneverfabriek van Calcar.

Van Wim Rozema nog een artikel betreffende het leggen van "stolpersteine" in Foxhol en een verslag van de Drie Monumententocht op 4 mei met de Jeugdraad. Daan Hulsebos verhaalt tenslotte nog over de wijze waarop onze secretaris, Wim Rozema, naar het gemeentehuis werd gelokt om daar, volkomen terecht, te worden benoemd tot lid in de orde van Oranje Nassau.

Tot slot worden er in dit nummer nog een aantal recent en eerder uitgegeven boeken besproken. Al met al is de redactie weer verheugd dat zoveel materiaal is aangeleverd, zij wenst de lezer dan ook veel leesplezier en prettige vakantie.

Onze inmiddels nieuwe penningmeester Tonny Voss wordt door Janny Tulp verwelkomt als nieuw bestuurslid

School in oorlogstijd

Jacob Stam

Herfst 1942

De oorlog, die voor Nederland op 10 mei 1940 was begonnen, was meer dan twee en een half jaar aan de gang toen vanuit een rustig badplaatsje in West-Nederland een groep evacués op station Hoogezand-Sappemeer aan kwam. Door de bezetter was nl. aanvang gemaakt het vissersdorp en badplaats Egmond aan Zee te evacueren om het in staat van verdediging te brengen tegen een vermeende Engelse invasie. Vanaf dat moment werden twee groepen mensen van hun vrijheid beroofd, in de eerste plaats de van huis en haard verdrevenen, maar niet minder ook de onvrijwillige gastgevers in Hoogezand en omgeving!

Naar de openbare lagere school op Kalkwijk

We werden ondergebracht in een grote boerderij op de Kalkwijk en nadat aan alle formaliteiten die aan de evacuatie waren verbonden was voldaan werd het tijd opnieuw naar school te gaan. Dus werd ik, toen 12 jaar oud en afkomstig uit Egmond aan Zee door moeder naar school gebracht. Het was een foeilelijk gebouwtje, bestaande uit 2 lokalen waarin elk 3 klassen waren ondergebracht. De school was in 1839 gebouwd en de ramen waren uitzonderlijk hoog in de voorgevel aangebracht zodat alleen uitzicht naar buiten mogelijk was als men op een bankje ging staan. Ik kwam dus in de 6e klas, bestaande uit een rijtje van ca. 6 leerlingen, die allen achter elkaar en aan de raamkant hun plaatsje hadden. Meester Schipper die over de 4e, 5e en 6e klas de scepter zwaaide, werd door zijn pupillen met veel respect begend want hij regeerde

met harde hand, zoals spoedig zou blijken. Omdat deze enige onderwijzer de zorg had over drie klassen, bestond zijn les geven in feite in het aan 't werk zetten van elke afzonderlijk klas. Zodra in de klas ieder met zijn taak bezig was, had hij gelegenheid bij niet begrepen vraagstukken of opgaven de afzonderlijke leerling te helpen. Al spoedig bleek, dat ik met name met het vak rekenen extra hulp nodig had omdat de methode van de school niet aansloot aan de door mij verlaten school in Egmond. Voor het eerst sinds de aankomst op Kalkwijk kwam ik hier in contact met andere kinderen en dat bracht me niet weinig in verwarring want ze spraken onder elkaar een voor mij totaal onverstaanbare taal! Gelukkig wisten ze zich gemakkelijk verstaanbaar te maken als ik rechtstreeks in een gesprek werd betrokken en na enkele maanden was het "Grunings" geen probleem meer. Wat mij direct opviel, was dat er zo weinig kinderen woonden in een toch enkele kilometerslange streek die de Kalkwijk in feite was en de grote afstanden die gelopen moesten

worden om naar en van school te komen. Door een verhuizing van het eerste evacuatie-adres niet ver van de school naar het absolute einde van Kalkwijk-Lula, werden door mij dagelijks vele kilometers te voet afgelegd. Onderweg vielen telkens enkele medescholientjes af omdat ze bij huis aankwamen, totdat ik alleen overbleef om eenzaam het laatste stuk af te leggen.

Het liep tegen het einde van het schooljaar en de vraag werd actueel welk vervolgonderwijs ik zou kunnen kiezen. Enkele leerlingen hadden voor de plaatselijke LTS, gekozen (toen nog ambachtsschool geheten), één leerling bleek geschikt voor de HBS en weer een andere leerling zou naar de plaatselijke MULO-school gaan. Na wat informatie bleek ik daar ook voor te voelen, maar in gesprekken met de meester werd het wenselijk geacht deze stap via het "Centraal 7e en 8e Leerjaar" te doen. Maar voor het zover was zou ons klasje met een feestavond afscheid nemen. Door meester werd

Lagere school Kalkwijk (coll. Historisch Archief Midden-Groningen)

voorgesteld een heus toneelstuk in te studeren en dat als afscheid van school op te voeren waarbij ouders en andere gezinsleden zouden worden uitgenodigd. Vanaf mei begonnen de beide hoogste klassen (het aantal kinderen van de 6^e klas alleen was niet toereikend!) aan de dagelijkse repetities van het toneelstuk “Tien paar Klompjes” een blijspel in drie bedrijven. Siert Bijlsma, de grootste jongen van de klas werd de vader van het kinderrijke gezin, Grietje Pool, een leuk donker meisje en een bijzonder begaafde leerlinge, kreeg de moederrol en aan mij werd de rol van burgemeester toebedeeld. Agnietje Kremer, een meisje uit de 5e mocht de verschillende bedrijven met liedjes en voordracht aan elkaar binden. Eindelijk was het dan zover! Het toneelstuk werd opgevoerd in café Redeker, een nogal pover zaaltje schuin tegenover de school. De inhoud van dit kindertoneelstuk was simpel maar grappig. Een echtpaar met tien (!) kinderen, telde voor zelf te gaan slapen, alle paren klompjes om te weten of alle kinderen wel in huis en dus in bed lagen. Echter, op deze avond was er grote reden tot paniek. Vader en moeder telden dit keer negen paar klompjes! Telkens werd opnieuw geteld, maar het bleef bij negen paren! Na rijp beraad besluiten de wanhopige ouders de veldwachter te roepen en gezamenlijk opnieuw te tellen. De veldwachter is spoedig ter plekke maar... men komt niet verder dan tot negen. Na gezamenlijk overleg wordt besloten ook de schoolmeester te vragen en opnieuw wordt geteld.... maar... het blijven negen paar klompjes. Als laatste wordt ook de burgemeester ontboden, maar het blijft bij telkens opnieuw tellen bij negen paar klompjes..... Als de wanhopige ouders zich gaan afvragen wat er nu nog gedaan kan worden, komt de kleinste van de grote kinderschaar in een nachtjaponnetje uit zijn bedje om te vragen waarom er zoveel lawaai gemaakt wordt. Het slot laat zich raden want de kleine staat daar met de blote voetjes in de 10e paar klompjes. Het was met de klompjes aan in zijn bedje gegaan! De scènes werden afgewisseld met liedjes die

aandoenlijk door Agnietje werden gezongen en die het stampvolle zaaltje meerdere malen in schaterlach deed uitbarsten. Tijdens de pauze werden alle kinderen op limonade getrakteerd en de ouderen op een kopje (surrogaat)koffie. Toen we 's avonds laat naar huis terugkeerden waren we van mening nog nooit zo'n fijn feest gehad te hebben! Enkele klasgenootjes van de 5e klas waren o.a. Rieka Koerts, Fenna Vrieze, Agnietje Kremer, Roel Oostland en Grietje Klok; in de 6e klas waren dat o.a. Anton Klok, Sam Scheltens, Siert Bijlsma, Elias Akkerman, Harmke Zuur en Rieka Niewold.

Café Redeker (coll. HAMG)

Naar het “Centraal 7e en 8e Leerjaar” Na een half jaar op Kalkwijk op de lagere school te zijn geweest, kwam ik in augustus 1943 op het zogenaamde “Centraal 7e en 8e Leerjaar”, een drieklassen school, die aan de Kielsterachterweg stond, op een steenworp afstand van het gemeentelijke abattoir. Deze school bleek een vergaarbak te zijn van kinderen die (nog) niet wisten welk onderwijs ze later zouden gaan volgen en van leerlingen die helemaal niet van plan waren naar enig vervolgonderwijs te gaan en hier hun “leer- plicht” wilden uitdienen. De school werd geleid door meneer Deekens, die gezien het bonte gezelschap van de aan hem toevertrouwde pupillen met

de nodige strengheid moest regeren wilden zij respect voor de school blijven tonen! Medeleerlingen waren o.a: Elzo Stol, Piet Nool, Marie Vrij, Jantje Zuur, Jantje Klunder, Aaltje Klok, Jantje Smit, Zwaantje Zwa-neveld, Janna Bakker, Dina Bakker, Jo Veenstra, Jantje van Dijken, Rina Blaauw, Annie van Duinen, Aldrik Huizinga, Jacob Boersema, Henk Hoepman, Anne Kamphuis, Willem Venema en Hendrik Pruis. De school stond aan de rand van Hoogezand en de afstand van Kalkwijk-Lula naar en van school moest dagelijks te voet worden afgelegd en die was ruim vier kilo-

meter en dus ongeveer een uur gaans! Van onze gastvrouw kreeg ik in een blauw/wit geruit linnen zakje de middagboterhammen mee en wat melk in een blauw geëmailleerd kannetje. Op school was gelegenheid brood te eten want de kinderen kwamen uit de verre omtrek. Op de eerste schooldag en tijdens het “speelkwartier” zou ik hier kennis maken met een jongen die met een onmiskenbaar Westfries accent sprak, dat mij als muziek in de oren klonk! Piet Nool, zo was zijn naam, sprak me aan en hij vertelde me dat hij kort voor de oorlog hier was komen wonen. Het klikte onmiddellijk tussen ons en de vriendschap was spoedig gesloten. Piet kwam dagelijks op de fiets van Foxhol naar school en in de middagpauze aten we boterhammen of maakten we samen

wat huiswerk. Piet had als hobby het verzamelen van postzegels, dat hij met zoveel ferve en toewijding deed, dat ik meteen besloot hetzelfde te gaan doen! Kort na de eerste kennismaking werd ik door de ouders van Piet uitgenodigd een dagje bij hen in Foxhol te komen doorbrengen, een uitnodiging die ik graag aanvaardde. Hoe gastvrij werd ik hier ontvangen en na deze onvergetelijke dag mocht ik niet eerder naar huis dan beloofd te hebben de volgende zaterdagmiddag met moeder te zullen komen! Moeder gaf graag gehoor aan deze vriendelijke uitnodiging en op zaterdag na de maaltijd begaven we ons (te voet!) op weg van Kalkwijk-Lula naar de W.A. Scholtenweg 17 in Foxhol. Dicht bij het huis van de familie Nool aangekomen brak de hel los! Een drietal Engelse Spitfires raasden met oorverdovend lawaai op steenworp hoogte over ons heen en schoten hun boordkanonnen leeg op één of ander voor ons niet zichtbaar doel. Omdat we langs het kanaal en op een open plek liepen wisten we in paniek niet anders te doen dan in een (gelukkig) droge sloot te springen, die vlak naast de weg lag. Na enkele salvo's verdwenen de toestellen weer even onverwacht als ze gekomen waren en legden we rennend de laatste honderd meter af naar het veilige huis van mijn vriend. De kennismaking was allerhartelijkst en ondanks de schrik van het gebeurde voelde ook moeder zich direct bij deze gastvrije familie thuis.

Scholieren worden ingezet voor het binnenhalen van de oogst!
In de nazomer van 1943 werd ons op school medegedeeld, dat in verband met gebrek aan arbeidskrachten (veel jonge mannen waren in Duitsland te werk gesteld) de scholieren van het Voortgezet Onderwijs voor het binnenhalen van de oogst ingezet zouden worden. Omdat we toch vonden, dat het onderwijs aan deze school niet bepaald een onverdeeld genoegen was, werd de aankondiging met enig plezier ontvangen. Mede omdat we geen flauwe notie hadden hoe e.e.a. zou gaan gebeuren en het avontuurlijk element tot de verbeel-

ding sprak, keken we uit naar de dag dat we “de handen uit de mouwen zouden kunnen steken”. Op een morgen was het zover en werden we in plaats met de lessen te beginnen door een boer uit Kropswolde afgehaald en op een open wipkar naar zijn land gebracht. Onder leiding van een leerkracht (ook zij werden niet gespaard) begonnen we naast elkaar de aardappelen uit de grond te graven. We werden betaald per gerooide “regel”, maar door het langzame tempo van ons kinderen zullen de verdiensten niet indrukwekkend geweest zijn! We hebben dit werk een aantal weken moeten doen en toen de totale aardappeloogst was veilig gesteld, keerden we gelukkig(!) weer naar onze respectievelijke klassen terug. Aan de school werd goed onderwijs gegeven, vooral ook met het doel een goede aansluiting naar het MULO-onderwijs mogelijk te maken. Door de tijdsomstandigheden gedwongen werd extra aandacht besteed aan de Duitse taal dat later op de MULO goed van pas zou komen. Van sport of recreatie had men op school nooit gehoord, maar waarschijnlijk werd destijds op geen enkele school iets daaraan gedaan en kwam een lesuur gymnastiek helemaal niet op het rooster voor! Toch zaten we niet altijd de hele dag in onze schoolbanken want in het voorjaar en met mooi weer werd de hele klas naar de speelplaats gedirigeerd waar we schoffels, spaden, tuinharken en bezems aangereikt kregen. De grote volkstuin, eigendom van onze meester Deekens, werd dan door een twintigtal leerlingen onder handen genomen totdat er geen grassprietje meer tussen de wortelen, bonen enz. te bespeuren was....!

Het tijl keert....

Intussen kwam een duidelijke keerpunt in de oorlog. De Royal Air Force, met de roemruchte Spitfire-piloten hadden in de slag om Engeland dat tussen 1940 en 1942 plaatsvond de enorme Duitse Luftwaffe gedecimeerd, zodat een voorgenomen invasie op het Britse eilandenrijk voorgoed onmogelijk was geworden. Het Duitse soldatenlied: “Und wir

fahren gegen England” werd dan ook door de goede vaderlanders als spottlied veel gezongen. De rollen waren duidelijk omgedraaid want dagelijks trokken grote groepen van soms ettelijke honderden Engelse en Amerikaanse bommenwerpers en gevechtsvliegtuigen over de provincie Groningen in de richting van Hamburg, Bremen of Emden om vitale doelen zoals scheepswerven, havens en fabrieken aan te vallen en te bombarderen. Zelfs in Hoogezand waren soms bij gunstige wind de doffe inslagen van de afgeworpen bommen op o.a. de Duitse stad Emden te horen. Ook de aanvallen op treinen en konvooien door vooral Engelse Spitfires namen met de dag toe waaruit bleek, dat de geallieerde luchtmacht boven bezet gebied heer en meester was geworden. Maar de oorlog zou nog lang niet afgelopen zijn.....

Naar de gemeentelijke MULO in het Westerpark

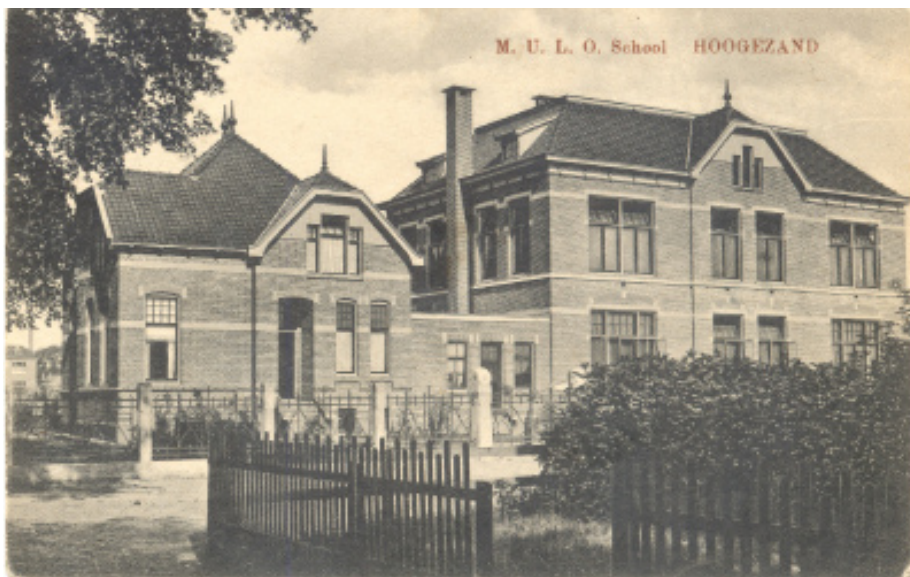
Eind augustus 1944; de zomervakantie is voorbij en vanaf de Parallelweg en vanuit het Westerpark lopen groepjes jongelui door het hoge hek het schoolplein op in afwachting tot hun klas toegelaten te worden. De oudere leerlingen al van voor de vakantie op deze school, staan als goede bekenden in groepjes bijeen, de tassen nonchalant op straat al discussiërend wie van de leerkrachten zij voor het nieuwe schooljaar zullen krijgen. De nieuwelingen, duidelijk herkenbaar, staan wat onwennig bij elkaar in gespannen afwachting op de dingen die komen gaan. Het is aan de meeste kinderen duidelijk te zien, dat de oorlog al meer dan 4 jaar aan de gang is, want de meesten dragen zelfgemaakte kleren uit oude stof en de meeste schooltassen zijn ook al nodig aan vervanging toe. Precies op tijd zwaaien de grote groene deuren open en verschijnt daar de directeur, de heer Bolt, die om stilte en aandacht vraagt. Vanaf een lijst worden vervolgens door hem de namen afgelezen van alle verzamelde nieuwe leerlingen en nadat is gezegd dat die in de gang moeten wachten, wandelt men gedwee en achter elkaar

naar binnen. De eerste schooldag is begonnen! Vanaf dat moment brak er voor de nieuwe leerlingen een nieuw tijdperk en een ander leven aan en was de onbezorgde periode van veel vrije tijd voorgoed voorbij! De openbare MULO in het Westerpark genoot een goede reputatie want uit de wijde omgeving kwamen hier leerlingen naar school. De school bleek ook een instituut met principes, waar gehoorzaamheid en vlijt zwaar wogen! Te laat op school werd niet getolereerd en had in de meeste gevallen een flinke straf tot gevolg! Het kwam dan ook zelden voor, dat de les door een laatkomer werd onderbroken. In dit vrij autoritaire systeem, dat overigens kenmerkend was voor de bezettingstijd, werden we begeleid door een goed team van docenten.

kant in strijd was tegen Duitsland ter bevrijding van ons allen, kon ik bij hem geen kwaad meer doen! Dat ik door hem daarom met enig respect werd bejegend, blijkt uit een volgend klasse-incident; ons was opgedragen de reeks woorden die in het Duits de 3e naamval regeren, uit het hoofd te leren. In de eerstvolgende les werd een medeleerling voor de klas geroepen en gevraagd de reeks op te zeggen. Er kwam geen woord uit want hij had het niet geleerd. Het volgende "slachtoffer" was Jenny Wiardi, een meisje uit Foxham, waarvoor ik heimelijk een zekere genegenheid koesterde... Ook Jenny bracht er niets van terecht en met priemende ogen door de donkere uilenbril kwam de sarcastische opmerking: "Gaat U ook maar zitten, meid van de kroegbaas...." Deze brute opmerking sneed me door

was hij telkens bereid niet begrepen vraagstukken opnieuw uit te leggen. Door de dames De Boer en Drechsel werd Frans respectievelijk Engels gedoceerd. Mejuffrouw Drechsel had duidelijk wel ordeproblemen en haar onberekenbare stemming bracht onze klas nogal eens in verwarring, waardoor de les wel eens chaotisch verliep. In haar drift sloeg zij eens een lange lineaal op haar lessenaar in stukken, waarna ze huilend de klas verliet. Steevast daarop trad de heer Bolt ten tonele waarop de les in een donderspeech eindigde.

Van de leerlingen uit mijn vorige klas van het Centraal 7^e Leerjaar waren slechts enkelen naar de MULO overgestapt en daar was mijn vriend Piet niet bij. Hij had het zelf nodig gevonden nog een jaar op deze school te blijven alvorens de stap naar de MULO, het "Meerder Uitgebreid Lager Onderwijs" te wagen, en daar was ik niet blij mee want we waren eigenlijk onafscheidelijk geworden! Vanaf die tijd zou ik de meeste weekenden bij deze hartelijke familie doorbrengen, waarbij we eerst ons huiswerk maakten om vervolgens te gaan zwemmen in het Foxholsterbad. Zoals gezegd, werd op school een strenge tucht gehandhaafd en één van de hoofdzonden was wel, dat er bij school werd gerookt. Omdat de jongere leerlingen wisten, dat door oudere leerlingen dit verbod op veilige afstand van de school overtraden meenden sommige eersteklassers de moed te moeten hebben dit bravourestukken na te volgen. De sigaretten werden heel omzichtig en met een uitkijk voor de deur gehaald bij het tabakswinkeltje precies tegenover de school. Echter, vanuit de school kon deze winkel gemakkelijk door leerkrachten in de gaten worden gehouden en de overtreders gemakkelijk op heterdaad worden betrapt! Het tabak van de nog verkrijgbare sigaretten bestond uit gedroogde boombladeren en gemalen takjes van diverse struiken en zelfs met de beste fantasie kon men niet de illusie hebben iets te roken dat op tabak leek. Een pakje "Amateurs Sigaretten" kostte 20 cent plus 4 cent belasting en we koch-

MULO school (coll. HAMG)

Aan het hoofd stond de heer J. Bolt, de directeur, die door zijn rustige en vaderlijke presentatie zowel bij de eerstejaars als bij de veel oudere leerlingen een zeker respect genoot. Door hem werd in nagenoeg alle klassen Nederlands gedoceerd en door zijn mentaal overwicht waren er beslist nooit ordeproblemen. De heer Pijbes werd onze klasse-leraar en hij gaf o.a. les in Duits. Dat was een ironische situatie, want het was een publiek geheim dat hij Duitsland en de bezetters hartgrondig haatte! Omdat hem spoedig bekend werd, dat mijn vader sinds mei 1940 in Engeland was en aan de geallieerde

de ziel, want Jenny boog het hoofd en wandelde naar haar plaats terug. Ik werd het derde slachtoffer en meende de reeks wel te kennen. Vol goede moed en met opgeheven hoofd begon ik: "unweit, mittels, kraft und während, laut, vermöge.... laut, vermöge..., laut... Het verdere gestuntel werd door de stem van de heer Pijbes onderbroken met de opmerking: "Ook jij Jacob... alweer een traan". Lange tijd is deze aanklacht in onze klas een gevleugeld woord gebleven! Maar hij had een hart van goud, zeker weten.....! De vakken rekenen, meetkunde en algebra werden gedoceerd door heer Schuringa, die zijn roeping tot leraar zeer ernstig nam. Met een niet aflatend geduld

ten ze wel eens om ze onderling te verdelen. Na enkele trekken kreeg ik steevast de neiging tot overgeven.... Door de eindeloze en voortslepende oorlog werden ook in de Noordelijke provincies vele artikelen schaars. Voedsel en andere artikelen nodig voor de primaire levensbehoeften waren al jaren “op de bon” en vaak moeilijk verkrijgbaar. Ook gewone artikelen zoals wol en garen en schrijfpapier waren steeds moeilijker te krijgen. Op school moesten we zelf voor schriften en schrijfmateriaal zorgen, dat doorgaans door ons bij boekhandel Roukes werd gekocht.

Op den duur waren schoolschriften alleen nog verkrijgbaar na inlevering van een door de school verstrekte bon waarop vermeld stond: “Goed voor één schrift”. Onze school bleek niet bepaald vrijgevig met verstrekken van deze begeerde bonnen en spoedig was het nog nauwelijks mogelijk het opgedragen huiswerk op het benodigde papier uit te werken. Op zekere dag had ik dringend enkele nieuwe schriften nodig maar ik kwam beslist niet in aanmerking voor de benodigde bonnen. Het was om wanhopig te worden! Wat had het voor zin naar school te gaan en niet je huiswerk te kunnen maken? Ik kreeg een briljant idee! Waar zou ik beter om schriften kunnen gaan vragen dan bij de fabrikant zelf! Ik liet er geen gras over groeien en na school- tijd wandelde ik naar de Kerkstraat waar ik bij de directeur van “Atlanta” aanbelde. Ik kon mijn emoties nauwelijks bedwingen toen ik de directeur vertelde door gebrek aan papier mijn huiswerk niet meer te kunnen maken. Na dit emotioneel relaas aangehoord te hebben, zei hij alleen: “Een ogenblik”, waarop hij weg liep. Enkele ogenblikken later kwam hij terug met in de hand een pakje met 4 dikke dictaatcahiers dat hij me haastig in de handen stopte. “Met niemand over praten” hoorde ik hem nog zeggen toen hij de deur achter me sloot. Uiteraard bleven mijn schriften op school niet onopgemerkt. De cahiers hadden niet alleen een afwijkende maat ten opzichte van de foielelijke en slecht beschrijf-

bare schoolschriftjes, maar ook de papierkwaliteit van mijn nieuwe schriften was duidelijk vooroorlogs. Iedereen wilde wel weten waar ik die wel vandaan had, maar ik zweeg als het graf.... Tot het einde van de oorlog was het niet meer nodig de alleen op bon verkrijgbare inferieure schriften te kopen.

School door de Duitsers gevorderd

We zullen amper enige maanden op school geweest zijn toen het gebouw door de Duitse Wehrmacht werd gevorderd. We hadden geen school meer en we kregen te horen thuis nader bericht af te wachten. Na korte tijd, misschien een week later kon onze klas zich vervoegen aan de openbare lagere school in Martenshoek. Voor mij een enorme tegenvaller want het was zeker een half uur langer lopen! In deze school is maar kort les gegeven en dan ook nog slechts enkele middagen per week totdat ook deze school voor de Wehrmacht moest worden ontruimd. We vonden opnieuw een onderkomen in Machinefabriek Gorter, ook in Martenshoek, waar voorlopig een schaftlokaal als schoollokaal werd ingericht. Het was daar bitter koud en alle leerlingen zaten met jas aan en muts op in hun bankjes! Ook hier kregen we enkele middagen per week les, waarschijnlijk om ook aan andere klassen enkele middagen les te kunnen geven. Echter, ook hier werd niet lang gastvrijheid geboden want na enkele weken kregen we te horen dat niet langer les gegeven kon worden. Al na enkele dagen werden de ouders van de leerlingen door middel van een circulaire gevraagd wie een woonkamer voor een groepje leerlingen beschikbaar wilde stellen. Blijkbaar leverde dat voldoende adressen op, want na de zeer teleurstellende ervaring in de kantine van de machinefabriek werden de lessen aan het adres van mijn klasgenoot Henk Hoepman aan het Heveapad voortgezet. Bij Henk thuis, kregen we alleen nog les van onze klasseleeraar, de heer Pijbes en omdat we daar regelmatig en met niet meer dan 6 á 8 leerlingen bij elkaar kwamen, groeide er een zekere band. Voor de les

begon werd steevast door mevrouw Hoepman een kopje (surrogaat)thee geserveerd en werd voorzichtig het oorlogsnieuws uitgewisseld. Omdat van een geregeld en vast rooster geen sprake was, liepen we aanzienlijk achter op het officiële lesprogramma, wat natuurlijk op het einde van het schooljaar grote consequenties zou hebben. Door de winter en tot de lente zouden we op het Heveapad ten huize van de familie Hoepman min of meer regelmatig van meneer Pijbes les ontvangen.

De bevrijding

Na de nederlaag op 25 september 1944 van de gecombineerde Britse en Amerikaanse luchtlandingsdivisie die in de operatie “Market Garden” bij Arnhem een overmacht van de 9e en 10e SS-tankdivisie tegenover zich vond, stagneerde de geallieerde opmars. Deze opmars was met de invasie op 6 juni 1944 vanuit Engeland begonnen. De Duitse troepen zagen kans, ondanks gebrek aan vliegtuigen en ander oorlogsmaterieel zich ruim zeven maanden lang achter de grote rivieren te verdedigen tegen het goed toegeruste Britse 30e legerkorps. In die periode ontstond in West Nederland een zo grote schaarste aan voedsel, dat in de zogenaamde hongerwinter 1944-45, mede door de langdurige bittere koude, meer dan 20.000 burgers het leven verloren. Vanaf de catastrofale landing bij Arnhem zou het nog zeven volle maanden duren voordat de provincies Groningen en Friesland van de gehate bezetters zouden worden bevrijd. In september 1944 werd het zuiden van ons land, met als eerste plaats Valkenswaard door het Canadese 1^e leger bevrijd en in Hoogezand gingen de geruchten, dat de voorhoede van het leger binnen enkele dagen verwacht kon worden! Op 11 april 1945 werd door het Canadese 1e Leger een offensief ingezet en werd in stormboten de IJssel overgestoken en Deventer en Zutphen van de bezetters gezuiverd. Nu de grote rivieren waren gepasseerd, lag de weg naar het Noorden open.... Snel volgden de bevrijding van Zwolle en Assen en splitste het Canadese leger zich voor de bevrij-

ding van Friesland en Groningen. Op 13 april werd begonnen met de belegering van de stad, waarbij kanonnen dag en nacht en vier dagen lang onafgebroken hun dodelijke projectielen de stad injoegen! De Duitse bezetting gaf zich op 16 april over. Dezelfde dag, dat met de belegering van de stad Groningen werd begonnen, haastten vele bewoners van Kalkwijk en omgeving zich naar het centrum van Hoogezand. Het bleek alleen mogelijk over het "Hoogholtje" over het Winschoterdiep naar de overkant te komen, want de grote draaibrug tegenover hotel Faber was door de wegtrekkende Duitsers met explosieven goeddeels vernield en hing voor de helft in het water. Grote groepen mensen stonden druk discussiërend en in zenuwachtige spanning te wachten op de dingen die komen zouden. Plotseling was het zover! In de verte, vanuit richting Martenshoek, werd een vreemd ratelend geluid en zwaar motorgeronk hoorbaar en zwenkte in vreemd schokkende bewegingen de eerste tanks om de hoek! Daarachter volgden enkele rupsvoertuigen met nog net zichtbaar

de gehelmde hoofden van de infanteristen. Uit de verzamelde menigte steeg een enorm gejuich en gebrul op en iedereen begon iedereen te omhelzen. De eerste begroeting van onze Canadese bevrijders laat zich niet beschrijven. Mannen zowel als vrouwen en meisjes omhelsden lachend en huilend de Canadese jongens die dit alles gelaten en vriendelijk over zich lieten heengaan. Na bijna vijf donkere jaren waren we eindelijk van de gehate bezetter bevrijd!

Na enkele weken, toen ook de bevrijdingsfeesten voorbij waren, en ook onze Canadese vrienden waren vertrokken, werd van de Gemeente Hoogezand bericht ontvangen dat op de MULO-school de lessen normaal zouden worden hervat.

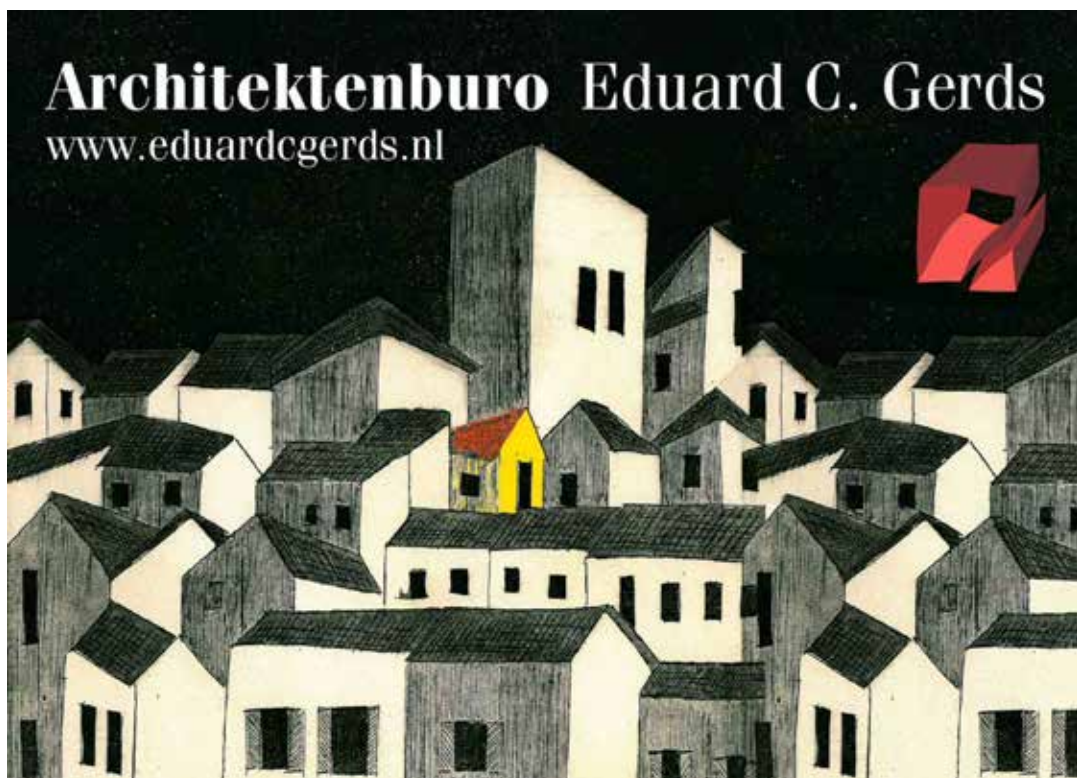
Door het feit, dat zeker een half jaar lang, onregelmatig of in 't geheel geen les was gegeven had de school bij de te behandelen leerstof in alle vakken een grote achterstand opgelopen. Op school werd ter geruststelling aan de leerlingen de mededeling gedaan dat na de zomervakantie de nog te behandelen leerstof van het

1° cursusjaar in het 2° cursusjaar ingehaald zou worden. Iedereen zou dus met de behaalde resultaten naar de tweede klas overgaan. Dit bleek een beslissing waarmee iedereen kon instemmen!

Kort na de bevrijding kwam mijn vader uit Engeland terug en hij wist ons in Hoogezand terug te vinden. Op 10 juli 1945 kwam in de vroege morgen een vrachtwagen voor de deur om onze bezittingen in te laden en keerden we na een onvrijwillig verblijf van bijna 3 jaar naar ons dorp aan zee terug. Intussen gingen alle kinderen weer naar school en werd op de MULO-school in het Westerpark alle zeilen gehesen om de opgelopen achterstand in te halen. Veel leerlingen vielen af omdat zij de discipline van studeren niet konden opbrengen maar aan velen kon na vier jaren vlijtige studie het zo begeerde MULO diploma worden uitgereikt.

Intussen zijn alle schooltjes en scholen, hiervoor genoemd, onder de slopershamer ten offer gevallen.

Deze bijdrage is ons ter beschikking gesteld door mevr. Nool - Nieboer

Mijn schoolfoto (5)

Deze keer een schoolfoto uit 1958 van ons lid Gertjan Milius. Het betreft de 6e klas van de Rooms Katholieke Lagere school Sint Antonius achter de Rooms Katholieke kerk te Sappemeer. De oorspronkelijke school is ingewijd in 1912 door de deken van Groningen. Drijvende kracht achter de realisatie van de school was pastoor J.W.F. Koenen. Hij zwoepte katholiek Hoogezand-Sappemeer destijds op om haast te maken en toch vooral vrijgevig te zijn. Zijn kritiek op welgestelde, maar nochtans weigerachtige parochianen logen er niet om. Gevolg was dat de school in eerste instantie te klein was en er zelfs leerlingen moesten worden afgewezen. In 1921 vindt er een noodzakelijke uitbreiding plaats. In 1961 werd de school afgekeurd door de Inspectie van de Volksgezondheid, echter pas in 1972 is er gestart met de bouw van een nieuwe school. In 1978 is deze school nog uitgebreid. Inmiddels is de school sinds 2020 onderdeel van het Kindcentrum in de Vosholen. Eventuele reacties c.q. aanvullingen kunt u doorgeven aan de redactie (danielhulsebos@hetnet.nl).

Onderste rij van links naar rechts: Herman Fikkers, Harry Fellingier, Sjors Snitjer, Annemieke Spoelstra, Siska Ottens, Janny van Veen, Ineke Timans, Gert Jan Milius, Theo Guns
Middelste rij van links naar rechts: Mr. Bartholomeus, Albert Pol, Sinus Meijering, Ineke Kerdijk, Gerrie Thiecke, Ina Scheen, Roelie Bröerken, ?? , Herman Deiman, Herman Heeres
Bovenste rij van links naar rechts: Anna Zwart, José Wilbrink, Lenie Kingma, Rudi Zwart, Kees Wessels, Piet Laan, Rudolf Conens, ??, Bert Kleine, Corrie Hoogenhuizen, Corrie Dietvors

Voor de Goede Zaak!!!

Grepen uit het illegale werk van H. Viening, Zuiderstraat 13 Sappemeer

Bijgaand document is ons toegestuurd door de dochter van de heer H. Viening, De heer Viening is actief geweest in de illegaliteit tijdens de Tweede Wereldoorlog en heeft zijn ervaringen weergegeven in onderstaand verslag. Uit respect voor de schrijver is de letterlijke tekst weergegeven.

H.Viening

In 1942 werd iederen dag alvorens met de werkzaamheden op de secretarie werd begonnen, gesproken over de door de bezetters te nemen maatregelen. Zooals gelukkig in veel meer plaatsen het geval was, kon er openhartig over gesproken worden, aangezien alle ambtenaren fel tegen de Duitsers waren. Toen dan ook de beruchte circulaire kwam van de wnd. Secretaris Generaal van Binnenlandse Zaken waarin verzocht werd opgaaf te verstrekken van alle mannelijke ingezetenen van 18 tot 45 jaar uit de gemeente, heb ik onmiddellijk er op aangedrongen dat deze opgave niet mocht worden verstrekt. Aangezien ik als Gemeente-ontvanger buiten de secretarie stond, had ik bij een weigering zelf niets te duchten. Ik bood dan ook aan de omliggende gemeenten te bewerken, doch wenschte van Sappemeer dan de zekerheid

te hebben, dat deze gemeente onder geen beding tot opgave zou besluiten, zelfs niet indien ze geheel alleen zouden blijven staan. Dit werd toegezegd en stond ik dus in de te bewerken gemeenten sterk. Terwijl de omliggende gemeenten door mij werden bewerkt, belde de Burgemeester der gemeente (Sappemeer) de Heer A. Jonkeren zijn verschillende Collegas op. Aangezien over het gehele land actie werd gevoerd, werd de opdracht ingetrokken. Toen werd opgaaf verzocht van alle mannen van 18 tot 25 jaar, doch ook hiertegen werd met succes actie gevoerd.

Tijdens deze acties komt een zakenman den heer P. Kroon bij mij op het kantoor en vertelde mij dat de ambtenaren de opdracht niet mochten uitvoeren. Kortom tijd daarna vertelde de Directeur van het Gewestelijk Arbeidsbureau alhier mij, dat 's avonds per post aan alle werkgevers een schrijven zou worden gezonden waarin hun werd verzocht hun werknemers op te geven.

Het gezegde van de werkgever P. Kroon kwam nu goed van pas. Ik heb hem dadelijk opgezocht en hem verteld, wat de werkgevers de volgende dag per post zouden ontvangen en er op gewezen, dat de ambtenaren bereikt hadden, dat de opdrachten werden ingetrokken en het thans de plicht van de werkgevers was hun personeel niet te verraden. Jammer genoeg is de toen gevoerde actie niet sterk genoeg geweest en hebben, enkelen uitgezonderd, alle werkgevers hun personeel op-ge-given. De eerste

schrede op het pad van de illegaliteit was door mij gezet. Ik kwam in contact met de heer F. Boelens, Zuiderstraat Hoogezand en dat contact is, tot mijn volle tevredenheid, tot aan het einde van een oorlog behouden.

De eerste gedwongen vrijwilligers voor arbeidsinzet naar Duitsland kwamen ons opzoeken en werden door ons geholpen. De allereerste tijd beschikten we nog niet over levensmiddelen kaarten, doch door zelf wat bonnen van de eigen kaarten af te staan en vooral door de bereidwilligheid van de mensen, de jongens met weinig en zoo noodig zonder bonnen eerst op te bergen.

De leider van de Distributiedienst de heer G. de Boer, thans te Zuidbroek lichte ik in en verschafte ons hulp. Al spoedig leek het mij gewenscht dat enkele mensen met ons gingen samenwerken, liefst van elke Kerkelijke gezindheid één. Aangezien reeds dadelijk enkele mensen moesten worden aangezocht voor financiële steun, kon het werk toch niet geheim blijven. Medewerkers werden toen Juko Boer, Borgercompagnie 13, Willem J. Berg Sr., Borgercompagnie 22 (even voor afloop van den oorlog door de S.D. vermoord), Gerhardus J. Ruding, Zuiderstraat 84 en Albertus Kolthof, Noorderstraat 124, allen te Sappemeer. Met deze heren werd op gezette tijden besprekingen gehouden. De jongens en mannen die niet naar Duitsland wilden, wisten al spoedig het adres van genoemde Boelens en mij. Niet tegenstaande steeds gezegd werd, dat ze onze

naam niet tegen anderen mochten noemen, doch ons de namen moesten opgeven van de mannen die niet naar Duitsland wilden, kregen we toch steeds meer bezoek. Het duurde dan ook niet lang of het was een publiek geheim. De eerste jongens bleven een of twee dagen bij ons thuis of bij enkele reeds opgezochte adressen, gingen daarna via Groningen naar Meppel en werden vandaar ook nog wel eens verder gezonden.

De jongens reisden eerst op eigen gelegenheid naar de hun opgegeven adressen, omgekeerd kwamen de jongens die naar hier gezonden werden ook op eigen gelegenheid. Een vriend van mij wist mij echter toen eens te vertellen dat F. Boelens en ik in de illegaliteit zaten. Op mijn vraag hoe hij daar bij kwam, vertelde hij mij, dat er over gesproken werd, dat er geregeld jongens die de leeftijd hadden voor arbeidsinzet met een koffer met de trein van elf uur 's avonds aan kwamen en dan steeds vroegen naar één van beide adressen. Dit was zeker een goede wenk. Onmiddellijk werd overgegaan om de onderduikers een niet onderduiker mede te geven en de anderen op te halen. Ze reisden dan niet in dezelfde coupé en liepen of fietsten een eind achter elkaar. Dit was voor de veiligheid een grote verbetering.

De werkzaamheden voor Boelens en mij werden teveel, vooral Boelens fietste zich uit elkaar. Besloten werd daarom Jakob Bos, Stationsstraat 49 te Sappemeer en Jan Huitzing, Brugstraat Hoogezand (laatstgenoemde is door de S.D. doodgeschoten), in te schakelen. Beide hadden al vaak hun diensten aangeboden. Aangezien behalve levensmiddelen etc. ook geld nodig was om de gezinnen van gehuwde onderduikers te helpen, moesten enkele gegoede echte Nederlanders met ons werk op de hoogte worden gebracht. Hierbij kwam het verschil in de hulpvaardigheid van de mensen duidelijk tot uitdrukking. De één probeerde het bij te dragen bedrag zoo gering mogelijk te krijgen, terwijl een ander onmiddellijk vroeg hoeveel geld hij moest

bijdragen. Zelf had ik het standpunt ingenomen dat het minimum bij te dragen bedrag f100,- per keer moest zijn. In het begin was het niet nodig vaak bij dezelfde persoon aan te kloppen. Al spoedig konden we echter niet verhinderen dat ondanks dat het aantal personen die bijdroegen zeer uitgebreid was, verschillende om de 1 of 2 maanden werden gevraagd. De ondersteuning bedroeg al naar omstandigheden van f15,- tot f25,- per week.

Dirk Broërken, Noorderstraat 129 Sappemeer hoorde van ons werk en kwam bij mij op het kantoor met naar ik meen f80,- en bood zijn diensten aan als koerier. Genoemde J. Bos en J. Huitzing werden nagenoeg geheel door Boelens gebruikt., terwijl ik tot hulp kreeg, behalve de genoemde D. Broërken, Abraham Raspe, Zuidersstraat 18, Berend Veenhuizen, plaatselijke Bureauhouder en Johannes Tepper, Lutherse Kerkstraat 104, allen te Sappemeer. Later kwam daar nog bij Jacobus W. Koeneman, Middenstraat 1, die reeds werkte met jongens van een K.P. buiten de provincie, Klaas Bats, Slochterstraat 11v, Kornelis E. de Haan, Stationsstraat 97 (later door de S.D. vermoord), Reinier H.W. Scholten, Noorderstraat 128 en Mevrouw Elisabeth Koeneman-Nagengast, Middenstraat 1, allen te Sappemeer en Jo Hartlief, Noordersingel 6 te Hoogezand. Allen hebben zeer veel voor de goede zaak gedaan en stonden steeds klaar.

Indien de ouders van de jongens die voor arbeidsinzet werden opgeroepen er op stonden dat de zoon zou gaan, niet tegenstaande hij er zelf niet aan dacht om te gaan, ging hij gepakt en gezakt op stap zoo genaamd naar de trein en wilde natuurlijk niemand mee hebben. In werkelijkheid kwam zo'n persoon op mijn kantoor terecht. Aangezien mijn kantoor om 12 uur voor het publiek gesloten was, konden ze daar dan ongestoord blijven tot het donker was, gingen dan mee naar mijn huis, bleven daar 1 of 2 dagen om daarna werkelijk op reis te gaan, doch niet naar Duitsland. De te verrichten werkzaamheden

door de medewerkers waren zeer uitgebreid. Voor de levensmiddelenkaarten rookerskaarten en verdere distributie bescheiden was het noodig dat de Distributie-diensten de inwisselingsbonnen kregen, waarop dan de nieuwe kaarten werden verstrekt, zoo genaamd doorgedraaid.

Er kwamen kaarten van de Landelijke, afkomstig van de pers en van de C.D.K., deze moesten meestal van Groningen worden gehaald. Verder waren noodig Persoonsbewijzen, vrijstellingen etc. De correspondentie die door de onderduikers gevoerd werd, werd in het begin per koerier gebracht en gehaald, op deze correspondentie was controle, wat niet altijd overbodig bleek te zijn.

De week-overzichten moesten worden gehaald en worden rondgebracht. De illegale bladen idem. De ondergedokenen moesten hun bonkaarten geregeld ontvangen en waar ondersteund moest worden om de vier weken geld werd afgegeven. Alle hierin genoemde personen kregen een deel van deze werkzaamheden te verrichten. Het geheel liep hier de omstandigheden in aanmerking genomen zeer naar wensch.

Op 1 mei 1943 de beruchte stakingsdagen waren J. Boer, W.J. Berg, G.J. Ruding en A. Kolthof en ik zelf 's avonds voor een bespreking bij elkaar, toen ons ter oore kwam dat de heeren A. Jonkeren, burgemeester, Azing Kamps, Borgercompagniestraat 34, beiden te Sappemeer en H. Hartlief, Noordersingel 6 te Hoogezand werden opgehaald, alle drie zijn gelukkig na eenige dagen ongedeerd terug gekomen. De eerste nacht dat ik niet thuis sliep, brak daarmee aan.

Op zondag 2 mei 1943 volgde een bespreking met het gemeentepersoneel, aangezien de Burgemeester was opgehaald. Besloten werd 's avonds onze houding te bepalen. De surrogaat Burgemeester Spoelstra van Hoogezand werd dien dag benoemd tot wnd. surrogaat Burgemeester van Sappemeer en werden de hoofden van diensten uitgenodigd voor een

bespreking met dien persoon om 3 uur ten gemeentehuize. Om half drie kwamen allen bij elkaar en werd afgesproken, dat we wel naar het gemeentehuis zouden gaan, doch ter voorkoming van moeilijkheden op alles wat hij zou vragen toestemmend te antwoorden. De surrogaat had bij de bespreking tevens aanwezig Opperwachtmeester A. van der Jagt, goed Nederlander en N. Bouman, N.S.B. veldwachter te Hoogezand.

Na een onzinnige inleiding zei Spoelstra, dat over het verleden niet meer gesproken zou worden, doch dat hij alles zou doen wat door de Duitschers van hem zou worden gevraagd en hij eischte zonder meer van ieder ambtenaar dat die zou doen wat hij, Burgemeester, hem opdroeg. Ieder moest hierop afzonderlijk antwoord geven.

Thans bleek dat de bespreking vooraf goed was geweest, zoo dat we nu wisten wat ons te antwoorden stond. Hierna werd de 's morgens uitgestelde bespreking van het secretarie personeel voort gezet.

De minderheid was er voor dat allen te samen zouden gaan onderduiken, de meerderheid had te veel bezwaren en was van meening dat samenwerking in ieder geval geprobeerd kon worden. Besloten werd dan ook 's maandagsmorgens om 8 uur onder leiding van de surrogaat burgemeester te beginnen.

Die zelfde morgen om kwart voor acht komt den heer Bruins van Hoogezand, illegale werker, dat ik met vier mij wel bekende personen moest verdwijnen. Aangezien dat voor mij gelijk stond met verdwijnen voor den duur van den oorlog, verzocht ik genoemde Bruins nogmaals te willen informeren of verdwijnen absoluut noodzakelijk was. Om kwart over acht kwam Bruins terug met de mededeling dat ik wel met de anderen moest verdwijnen, aangezien de N.S.B. veldwachter N. Bouman uit Hoogezand, zich had laten ontvallen, dat hij de organisatie te Sappemeer op het spoor was en dat ingegrepen zou worden. De heer Harmannus

J. Koeneman, Middenstraat 1, had eens gezegd dat hij ten allen tijde voor mij klaar stond indien ik moest verdwijnen. Ik ben dan ook onmiddellijk naar genoemde K. gegaan, na Bruins verzocht te hebben de andere vier heeren te willen waarschuwen. Ofschoon K. juist was opgebeld, dat hij moest zorgen dat zijn personeel om tien uur weer aan het werk was, daar hij en zijn broers anders worden doodgeschoten, was hij onmiddellijk genegen mij weg te brengen. We zijn toen met een personen auto naar Wildervank gereden alwaar bij familie van K. een fiets van hem stond welke hij ter mijne beschikking stelde.

Hierop ben ik doorgegaan naar Musselkanaal, alwaar mijn vriend Hommo Warta, onderwijzer, mij met open armen ontving. W. hoorde van mijn weder waardigheden en was dadelijk bereid, daar ter plaatse voor de goede zaak te werken. Een bespreking met eenige goede Nederlanders had plaats en het gevolg hiervan was dat de heer Pals, commissionair aldaar, dus goed bekend in die omgeving met mij de volgende dag op stap ging om plaatsen voor onderduikers te vinden. Het resultaat was zeer bevredigend. Van de werkzaamheden te Sappemeer werd ik echter niets gewaar, wel hoorde ik dat het met mijn vrouw heel goed ging en ze nog steeds met rust was gelaten. Na veertien dagen moest ik er echter meer van weten en ben terug gegaan naar Sappemeer. Via binnenwegen kon ik de boerderij van meer genoemde Juko Boer bereiken, die zeer blij was mij weer terug te zien. Daar ontving ik al spoedig de medewerkers Boelens en Kolthof.

Laatstgenoemde nam mijn werk alhier over en ik zelf ging geregeld naar Musselkanaal en Haren, waar ik mijn vriend Jakob Wiertsema, Onnerweg 57 op zocht. Van Haren ging het naar Groningen, naar een familielid, Mevrouw de Weduwe Johannes Wolrich, Drogisterij "Het Oosten", Dirk Huizingastraat 10 en naar mevrouw B. Dijkhuis-Oosterveld, Ambonstraat 24. Eerstgenoemde werd een prachtig adres voor het ontvangen van contacten, waarvan dan ook wel gebruik

is gemaakt, laatstgenoemde ontpopte zich als een hardwerkende, het aantal door haar op de fiets afgelegde km. is niet te schatten.

Van de marechaussee te Hoogezand hebben we altijd veel steun onderhouden, ze verzuimden nimmer de adressen op tijd door te geven van de onderduikers die opgehaald moesten worden. Toen na de overval op het Gemeentehuis te Hoogezand de Adjudant opdracht kreeg een foto van mij op te zenden, kwam hij onmiddellijk mijn vrouw waarschuwen te zorgen dat er geen foto's van mij aanwezig zouden zijn, terwijl hij tevens de beide fotograven verzocht evt. negatieven van mij te willen vernietigen.

Op geregelde tijden kwam ik van mijn reizen bij J. Boer terug. Boelens meende dat het beter was dat ik constant daar bleef en de koeriers diensten liet verrichten. Daar Boer echter het huis altijd behoorlijk vol onderduikers had en zelf hard voor de goede zaak werkte, voelde ik daar niet voor. Anderhalve maand na mijn verdwijnen, bleek dat ik juist gezien had.

Op vrijdagavond vertrok ik weer naar Musselkanaal met de bedoeling om Dinsdags terug te komen. Dinsdagsmorgens was echter mijn zwager reeds bij mij om te vertellen dat de Boer des nachts met twee onderduikers was opgehaald, een derde was toevallig dien nacht uit slapen gegaan. Ze zijn dien nacht op meer adressen geweest en ofschoon de Boer geheel aan de buitenkant van de gemeente woont, kwamen ze het eerst bij hem. Hij zelf kwam gelukkig na veertien dagen met een geldboete vrij, terwijl de beide jongens voor arbeidsinzet naar Duitschland werden gezonden. Eén kreeg na niet al te lange tijd verlof en is opnieuw en is opnieuw gaan onderduiken, terwijl de ander dadelijk gezonden werd naar Lubeck. Hij is voor kort gezond terug gekomen. De zaak werd op dezelfde voet voortgezet en heb ik nog zeer veel gezellige dagen bij Boer of zoals hij later werd genoemd, Kees de

Kater, doorgebracht.

Mijn nieuwe Persoonsbewijs was inmiddels klaar gekomen. Boer had z.g. zijn P.B. verloren, Adjudant A. van der Jagt heeft daarvan proces verbaal van opgemaakt, waarna B. Eikema, ambtenaar van den Burgerlijken Stand te Sappemeer, is over gegaan tot het verstrekken van een blanco P.B. Mijn naam werd veranderd in Jan Hendriks, mijn leeftijd verhoogt van 35 op 42 jaar, het gezicht versiert met een bril en een snor, het haar in een scheiding gebracht, waarna de verandering compleet was.

Via de genoemde J. Wiertsema kreeg ik contact met de zeer hard werkende Jan Roorda, Oudeweg 24, onderwijzer U.L.O. school te Ter Apel en met Mevrouw Niemeijer, Rijksstraatweg te Haren. Met beiden heb ik zeer prettig samen gewerkt.

Toen de dagen weer korter werden, kon ik weer thuis komen en aangezien Kolthof het te druk had, die was ondertusschen gebombardeed tot Provincialen werker, besloot ik weer thuis te blijven en van daaruit weer te werken. 's Avonds in het donker zelf op stap en overdag de koeriers, af en toe de verschillende plaatsen bij langs en enkele onderduikers die het zeer moeilijk hadden even opgezocht. Dat heeft mij zeer goed voldaan.

De tijd kwam, dat de kleeren van de onderduikers begonnen te slijten. Nu kwam het zeer goed te pas dat de reeds eerder genoemde G. Ruding een manufacturenwinkel heeft. Ik heb dan ook zoo goed als nooit vergeefs een beroep op hem gedaan, terwijl ik zeer veel van hem heb gevraagd, vooral in den laatsten tijd van de bezetting toen ik steeds meer moest vragen en het steeds moeilijker voor hem werd het te leveren. Betalen deed ik hem zo goed als niets. Tegen de Kerstdagen 1944 kreeg ik van enkele personen 100 pond vleesch, hierdoor werden 50 gezinnen die een onderduiker hadden mee verblijd, terwijl we ook in staat werden gesteld, die gezinnen van bonlooze

brandstof te voorzien.

Strikt eerlijk konden we niet altijd blijven. Ik had n.l. een Israëliet die moest verdwijnen, nu waren zijn papieren legaal doch zijn uiterlijk had hij tegen. Zoals heel vaak het geval was ging die persoon eerst naar A. Raspe, Zuiderstraat 18 Sappemeer voorlopig voor enkele dagen, het plaatsen van Israëlieten ging echter moeilijk en moest ik na een week wel vragen hem nog eenige dagen te houden wat onmiddellijk goed was. De vrouw des huizes vroeg mij of hij een Jood was en ofschoon haar man een zeer flinke medewerker was vond ik het toch voor haar gemoedsrust beter het niet dadelijk toe te geven en antwoordde dan ook, hij heeft zijn uiterlijk niet mee, doch ik weet dat zijn papieren legaal zijn, dus maakt u zich niet ongerust. Na eenigen tijd werd Mevrouw H. Wijma-Groenewold, Luthersche Kerkstraat 106 te Sappemeer bereid gevonden deze persoon op te nemen. Ondanks het hier een huis betrof in een dicht bebouwde kom heeft hij hier meer dan een jaar gezeten, eindelijk moest hij echter zonder schuld van een van beiden daar toch weer vandaan. Hij is de oorlog gelukkig gezond door gekomen.

In september 1943 moest Boelens mij volgen en is ook gaan onderduiken, zijn vader Jan Boelens, Zuiderstraat 153 Sappemeer werd toen onze tusschen persoon en wat die op zijn leeftijd van plm. 70 jaar nog heeft afgefietst voor de goede zaak, is geweldig.

Genoemde J.W. Koeneman had meer contact met de K.P. buiten de provincie Groningen en hebben die jongens ten zijne huize herhaaldelijk opgeknapt.

In het najaar van 1944 trof ons een zware slag, Kornelius E. de Haan, Jan Huitzing, Jan Sangers en M. Veninga de drie laatsten uit Hoogezand werden door de S.D. vermoord, terwijl enkele weken voor de bevrijding W.J. Berg, reeds eerder genoemd en Arent Bosscher Zuiders-

straat Sappemeer vermoord werden. Klaas Patje, Zuiderstraat Sappemeer werd als onderduiker opgepikt en het is tot heden (26 juli 1945, red.) nog niet bekend, of hij leeft of niet. Klaas Woltjer leider van het Bijkantoor van het Gewestelijk Arbeidsbureau te Leens, vroeger alhier werkzaam op het Gewestelijk Arbeidsbureau is gaan onderduiken en bij de K.P. te Meppel werkzaam gegaan, wat hij juist voor een jaar met zijn leven heeft bekocht. Zoo hebben ook deze gemeenten hun offers gebracht.

De heeren Sjoerd G. Meihuizen, arts Noorderstraat 8 en Johan A. Gischler, arts Slochterstraat 1 beiden te Sappemeer en Dr. Van Vliet, leider consultatiebureau T.B.C. Helperbrink Groningen hebben ons van alle gevraagde brieven en verklaringen voor onderduikers voorzien, waardoor verschillende onderduikers zich veel vrijer konden bewegen.

Reinier H.W. Scholten, Noorderstraat 12 te Sappemeer heeft steeds genoemde Dirk Broërken bijgestaan en hem nog tijdelijk vervangen. Mej. T. Tepper en de Heeren G. de Boer, C. Wijsbeek, Klaas Bats en Jacob Watermulder, allen ambtenaren van de Distributiedienst hebben ons alle gevraagde steun voor bonkaarten en nummers op de P.B.'s verleent. Door het oppakken van verschillende werkers aan wien de naam Jan Hendriks bekend was, moest deze naam weer worden veranderd en kreeg ik mijn derde en laatste naam n.l. Vink. Ofschoon dit natuurlijk ver van compleet is hoop ik toch dat het mij gelukt eenig indruk te hebben gegeven van de door de Illegaliteit alhier verrichte werkzaamheden.

Sappemeer, 28 juli 1945

Ontslagbewijs van de heer H. Viening wegens "plichtsverzuim"

D.C.2.08

De waarn. Burgemeester der gemeente SAPPEMEER,
waarnemende de taak van den raad der gemeente;

Overwegende, dat de heer H.Viening, ontvanger der gemeente, niettegenstaande door hem op 2 Mei j.l. aan den waarnemende Burgemeester was verklaard, dat op loyale medewerking zijnerzijds kon worden gerekend, sedert 3 Mei 1943 afwezig is;

dat hij van zijne afwezigheid nimmer heeft kennis gegeven;

dat hij de onder hem berustende bescheiden als kas, boeken enz. onverzorgd heeft achtergelaten;

dat eene dergelijke handelwijze niet toelaatbaar moet worden geacht;

Gelet op art.179 der gemeentewet alsmede op art.37 van het ambtenarenreglement der gemeente Sappemeer;

B E S L U I T :

aan den heer H.Viening voornoemd met ingang van 3 Mei 1943 ontslag te verleen en als ontvanger der gemeente Sappemeer.

SAPPEMEER, 31 Mei 1943.

De wnd, Burgemeester voornoemd,

De Secretaris,

Uiteraard is het ontslag na de bevrijding ongedaan gemaakt.

Hai zel toch wel kommen

Daan Hulsebos

Zo'n driekwart jaar geleden, heb ik in overleg met mijn medebestuurleden het plan opgevat om een lintje aan te vragen voor onze actieve secretaris Wim Rozema.

Ik kwam er al vrij snel achter dat zoiets makkelijker gezegd is dan gedaan.

Er moet aan allerlei voorwaarden worden voldaan en daarnaast moet de aanvraag worden onderbouwd met ondersteunersbrieven.

Kortom je krijgt niet zo maar een lintje, maar omdat Wim zijn verdiensten voldoende geloofwaardig overkwamen, is het uiteindelijk toch gelukt en is de aanvraag goedgekeurd.

In de loop der jaren maakten Wim en ik vaak grappen over de jaarlijkse lintjesregen, waarbij Wim dan meestal zei "We zijn d'r weer niet bij, misschien volgend jaar", waarbij ik

dan als grap antwoordde dat je van onbesproken gedrag moest zijn om een lintje te krijgen en dat wij het dan wel kunnen vergeten. Waarschijnlijk heeft onze Majesteit over zijn hart gestreken.

Naast alle administratieve rompslomp en stiekem contact met de familie, was er nog een aspect, dat onderdeel was van de aanvraag namelijk: hoe krijg je de genomineerde op 26 april om 09.00 uur 's morgens in het Centrum voor Bestuur en Cultuur (Gemeentehuis).

Okkie en ik hadden het plan opgevat om een vergadering te plannen op dat tijdstip en in het Gemeentehuis. Hiervoor kreeg hij van de archivaris Teade Smedes een officiële (fake) uitnodiging voor het bestuur van de Historische Vereniging om te komen praten over Joodse bezittingen in de Tweede Wereldoorlog. Geen vuiltje aan de lucht leek ons, maar die conclusie bleek misplaatst, Wim was niet

van plan om bij de desbetreffende vergadering aanwezig te zijn, ook al omdat meerdere bestuursleden zich ook hadden aangemeld. Vervolgens hebben Okkie en ik de desbetreffende bestuursleden gevraagd om een smoes te bedenken om de vergadering niet te kunnen bezoeken en heeft Okkie 'zachte' dwang uitgeoefend om Wim mee te krijgen. Uiteindelijk is dit gelukt met dien verstande dat Wim niet opgehaald wilde worden door Okkie, maar met eigen vervoer ging, omdat hij om 11.00 uur weer wilde vertrekken. Dus stonden Okkie en ik op 26 april 's morgens Wim op te wachten in het Gemeentehuis en omdat Wim aan de late kant was, begonnen we weer te twijfelen: "Hai zel toch wel kommen?"

Gelukkig is het goed gekomen en was het een geslaagde bekroning voor al het werk dat Wim op allerlei gebied in de loop der jaren heeft verricht. Hulde!!!

De Batavieren van Foxhol

Dit artikel is met toestemming van bestuur en redactie overgenomen uit het tijdschrift "Stad & Lande", jaargang 30, 3e kwartaal 2021.

Rienk Bijma

'De Bataven, Verhalen van een verdwenen volk.' Het was in 2004 de naam van een grote expositie in Museum Het Valkhof in Nijmegen. Bij die gelegenheid verscheen bij uitgeverij De Bataafsche Leeuw een boek met dezelfde naam. Daarin werden uiteenlopende aspecten van de geschiedenis van de Bataven door deskundigen belicht. Zo werd duidelijk dat dit volk, hoewel verdwenen, in vele tijden en op vele plaatsen zijn sporen naliet. Foxhol bij Hoogezand werd evenwel niet genoemd.

Naar Foxhol

Het was in september 1987 dat we getipt werden: in Foxhol zou een groot geschilderd schoorsteenstuk beschikbaar zijn waarvoor de eigenaar passend onderdak zocht. Misschien was dat -zo zei onze informant- wel iets voor ons huis en zou

het goed passen boven onze monumentale marmeren schouw. Toen we ons meldden op het opgegeven adres, bij houthandel Meijer aan de Korte Groningerweg, zagen we een groot doek van ongeveer 1.80 bij 1.50 m. Het verbeeldde een historisch ogend gezelschap aan een stroom in een arcadisch landschap. Het romantische doek boeide ons, maar we zagen ook dat het in zeer slechte staat was. Het linnen was gaan hangen en de vernis was danig vergeeld. In die staat was het recent tevoorschijn gekomen van achter papierbehang boven een schoorsteenmantel. Voorzichtig laadden we het kwetsbare doek in een bestelbusje en transporteerden het naar restaurateur Helmer Hut in Beerta. Het bleek het begin van een kleine ontdekkingsreis waarvan hierna het verslag volgt.

Foto's die de restaurateur maakte, laten zien hoe onder zijn handen de oorspronkelijke heldere kleuren van de voorstelling stukje bij beetje tevoorschijn kwamen. Nu bleek ook dat het schilderstuk gesigneerd was. Onopvallend maar duidelijk stond op een liggende boomstam rechtsonder de naam van de schilder en ook een jaartal: D. J. Postma 1834. Raadpleging van het lexicon van Scheen maakte ons duidelijk dat deze signatuur stond voor Derk Jacobs Postma.¹ Postma was niet alleen kunstschilder geweest, maar ook 'verwer' oftewel huisschilder en glazenmaker. Hij had gewoond in Hoogezand en was overleden in Martenshoek. We concludeerden daarop dat een korte voetreis Postma kon hebben gebracht naar het huis waar destijds het schoorsteenstuk werd aangebracht.

Drentse landschappen

Naast enkele andere feiten met betrekking tot schilder Postma, vermeldde genoemd lexicon dat in het raadhuis van Meppel 'enkele Drentse landschappen' van Postma's hand bewaard gebleven waren. Bij ons bezoek aan dit huis aan de Hoofdstraat 22 zagen we inderdaad deze kamerbehangsels: vier wanden en een bovendeurstuk met landschappen in romantische trant.² Ze vertoonden gelijkenis met het doek uit Foxhol al waren ze niet gestoffeerd met dezelfde historische personages.

Vier kamerbehangsels met geromantiseerde landschappen in het pand Hoofdstraat 22 te Meppel, voorheen (de secretarie van) het gemeentehuis, nu het museum aldaar. Collectie Stedelijk Museum Meppel. Foto's: Albert Brunsting, Uffelte.

Verre voorouders?

Toen het schoorsteenstuk na restauratie een plaats had gekregen in ons Groningse huis, vroegen we ons af wat Postma op het schilderij had willen uitbeelden. Als dat een Nederlands landschap was geweest, dan waren de personages wel heel verre voorouders. Had hij misschien Batavieren willen verbeelden, die, zoals

we ooit op school hadden geleerd, aan het begin van onze jaartelling in holle boomstammen de Rijn waren komen afzakken?

Toen we kort daarna min of meer bij toeval een achttiende-eeuwse gravure onder ogen kregen, getiteld 'Aankomst der Batavieren, hier te lande', werd ons vermoeden bevestigd. ³ Geschiedschrijver Jan Wagenaar nam

die gravure als illustratie op in het eerste deel van zijn *Vaderlandsche Historiën*. ⁴ Niet alleen deze afbeelding, ook de tekst die Wagenaar aan kleding en leefwijze van de Batavieren wijdde, klopte wonderwel met de wijze waarop Postma hen had afgebeeld. Had de schilder deze gravure gezien en zich door deze voorstelling en door Wagenaar laten inspireren?

Schouwstuk door Derk J. Postma 1834 Foxhol thans Groningen. Foto auteur. 2 Aangebracht in 1831 in het woonhuis van Jacobus Everhardus Slot, medicinae doctor. Hij was in 1825 in Groningen getrouwd met Gerarda Catharina Hoeksema en zou van 1843 tot 1853 Meppels burgemeester zijn.

Hoewel Wagenaars *Historiën* nog lang bekendheid hadden genoten, was toch een rechtstreeks verband met Postma's voorstelling moeilijk aan te tonen. Spoedig daarna maakte de hierboven al genoemde expositie in Nijmegen duidelijk dat ook al voor Wagenaar velen interesse hadden getoond voor deze legendarische oer-nederlanders en hen op vergelijkbare wijze hadden beschreven of afgebeeld. Vooral twee gravures trokken daarbij onze aandacht, respectievelijk getiteld 'Aloude Kleedij en wapenrusting der Batavische mannen' en 'Aloude Kleedij der Batavische Vrouwen.' Ons werd nu duidelijk: uit deze afbeeldingen had Postma vrijmoedig en rechtstreeks geciteerd. ⁵ Aan de eerste ontleende hij nadrukkelijk zijn weergave van de groep feestvierende Batavieren linksonder op zijn doek, aan de achtergrond van de tweede gravure zijn weergave van het groepje zwemmers rechts.

J. Folkema naar C. Pronk, 'Aloude Kleedij en wapenrusting der Batavische mannen'. Gravure, 1734. Met uitsnede van het gezelschap linksonder. Collectie Rijksmuseum, Amsterdam.

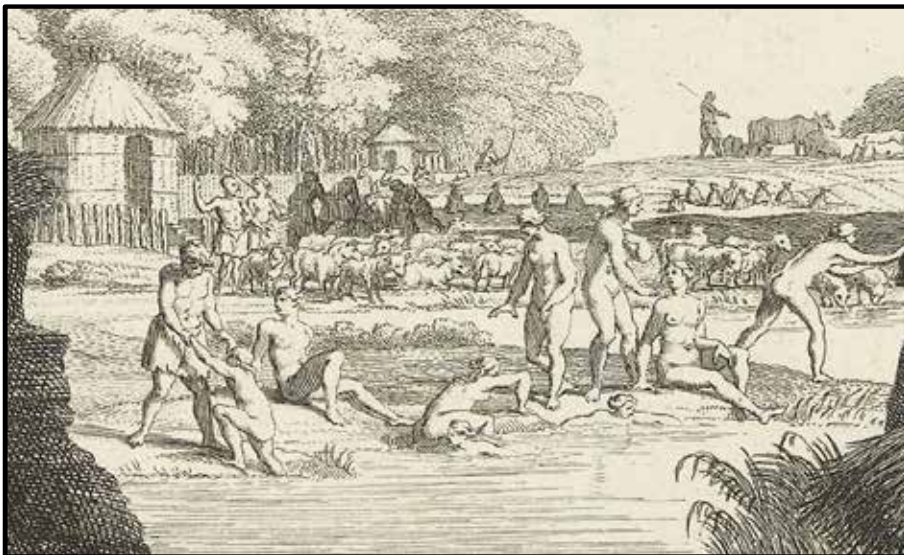

J. Folkema naar C. Pronk, 'Aloude Kleedij en wapenrusting der Batavische vrouwen'. Gravure, 1734. Collectie Rijksmuseum. Amsterdam.

Kunstschilder en huisschilder

Het riep bij ons opnieuw de vraag op wie deze Postma was geweest. Was er meer over hem bekend dan de summiere feiten in de tekst in Scheens Lexicon? Hoe was hij te werk gegaan, hoe productief was hij geweest? Was er meer werk van hem bewaard gebleven en mogelijk nog te traceren? Welk beeld kon men zich nog van hem vormen? Enige naspeuringen leerden dat er verspreid over vele adressen, bij nazaten, in archieven en museale verzamelingen van Postma's werk nog het een en ander te vinden was: olieverven, aquarellen, pastels, landschappen, portretten en ook nog een schetsboekje. Een van zijn nazaten bezat twee pastelportretten uit 1851. Het ene verbeeldde Grietje Luitjes Jonker, zijn echtgenote en de moeder van hun dertien kinderen. Voor het andere portret poseerde hij zelf met palet en penselen.⁶

Gravure door J. Folkema naar C. Pronk, 1734: Aloude Kleedij der Batavische vrouwen Rijksmuseum RP-P-OB-52.033.

Derk J. Postma, Zelfportret, 1851. Particuliere collectie van een nazaat van Postma. Foto: auteur.

In het jaar van vervaardiging was hij 63 jaar. Hij woonde in Martenshoek bij Hoogezand en genoot vooral regionaal enige naam als kunstschilder. Hoewel Postma zelf mogelijk autodidact was, had hij naar verluidt wel enkele leerlingen. Meermalen was hem in Groningen bij deelname aan prijsvragen van het Kunstlievend Genootschap of Kunstacademie Minerva een prijs of eervolle vermelding toegekend. Ook had hij een enkele keer elders geëxposeerd en werk ingestuurd voor de reizende Tentoonstellingen van Levende Meesters. Kunstlievend Genootschap Pictura had Postma op den duur tot erelid benoemd.⁷ Een mooi resultaat voor een man die in Martenshoek daarnaast leiding moest geven aan zijn goedbeklante schildersaffaire. Niet voor niets had hij in 1825 zijn anoniem voor de prijsvraag aangeleverde werk ingezonden onder het motto 'Heel genegen maar weinig gelegenheid.'

De prijsvraag van 1833

Toch had Postma klaarblijkelijk die gelegenheid tot deelname in 1833 opnieuw gevonden. In dat jaar was hem bij het Kunstlievend Genootschap een eervolle vermelding ten deel gevallen.⁸ Onduidelijk is of hij dat jaar ook werk had ingezonden voor de schilderwedstrijd van Akademie Minerva. Daar was het thema in vergelijking met dat van omrin-

gende jaren opvallend geweest, al had het goed gepast in het klimaat van de herlevende belangstelling voor de eigen geschiedenis kort na de Belgische opstand van 1830. Deelnemers hadden namelijk opdracht gekregen te verbeelden een ‘Gastmaal van de oude Batavieren in de opene lucht.’ Een bericht in de Groninger Courant had ook nauwkeurig omschreven aan welke verdere eisen inzendingen dienden te voldoen.⁹

Een direct spoor van Postma’s deelname aan deze wedstrijd vond ik niet. Het bestuur van de academie kende dat jaar aan geen van de verbeeldingen van het gastmaal een prijs toe en dus bleven de deelnemers alle anoniem.¹⁰ Te opmerkelijk echter om toeval te zijn lijkt mij het feit dat Postma het volgende jaar een schilderij leverde aan het huis in Foxhol dat een grotere uitwerking was van hetzelfde onderwerp: een gastmaal van Batavieren. Het zou daarom goed kunnen zijn dat Postma, na tevergeefs te hebben deelgenomen aan de wedstrijd van Minerva, vervolgens het geretourneerde schilderij gebruikte om de bewoner van het huis in Foxhol een idee te geven van wat hij hem kon leveren.

Het is de vraag of het zijn gewoonte was om gebruik te maken van voorbeelden en van bestaande composities, zoals in dit geval van achttiende-eeuwse gravures. Het is niet onwaarschijnlijk, maar ik heb daarvoor nog geen aanwijzingen gevonden. Misschien deed hij dat ook alleen in dit geval omdat hij het voorgeschreven historische onderwerp op een verantwoorde wijze wilde weergeven.

Het huis in Foxhol

Dan is er nog de vraag wie de opdrachtgever van het schouwstuk was. Wie was toen bewoner van het huis in Foxhol waar Postma’s schouwstuk gedurende anderhalve eeuw onderdak vond. Dat blijkt Roelf Bartels van Leggelo, gehuwd met Gerharda Post te zijn geweest.

De Van Leggelo’s ware houthandelaar en ook eigenaren van een hout-

De uitmonding van het Foxholsterdiep (Kattegat) in het Winschoter diep, Foxhol, ca. 1910/1015. Links de houtzaagmolen die van Van Leggelo is geweest, geheel rechts het tolhek. Ansichtkaart. Collectie Groninger Archieven 198622408.

zaagmolen. Deze molen, een acht-kante bovenkruier met de naam De Goede Hoop, stond ten zuiden van het Winschoterdiep.¹¹

Het monumentale huis van de (Post) van Leggelo’s stond aan de overzijde van het water, tegen de dijk langs het Winschoterdiep.

Het werd in de vroege jaren dertig van de negentiende eeuw door genoemde Van Leggelo’s ingrijpend gemoderniseerd, maar ten tijde van ons bezoek verrieden de paneeldeuren in het souterrain een hogere ouderdom. Het is goed mogelijk dat huisschilder Postma bij de renovatie als verwer, behanger en glazenmaker diensten heeft verleend en de eigenaar op

het idee heeft gebracht de nieuwe schoorsteenmantel in zijn huis van een fraai schouwstuk te voorzien.

En daarmee leek het meeste wel opgehelderd

De context van het doek was nu wel duidelijk. Toen viel ons oog op een van de illustraties in de genoemde catalogus: de afbeelding van een anoniem schilderij uit de eigen collectie van het Valkhof.

Ook deze voorstelling van een gezelschap Batavieren leek schatplichtig aan de gravures van het eerder genoemde duo Folkema en Pronk. Daarbij was het doek niet gesig-

Luchtfoto van huis en bijgebouwen Korte Groningerweg 31 Foxhol ca. 1950. Collectie Veldthuis.

N.N., *Een gezelschap Batavieren*. Schilderij, olieverf, ca. 1830/1850. Collectie en foto Museum Het Valkhof, Nijmegen.

neerd en het beantwoordde met zijn afmetingen geheel aan de eisen die de Groningse Akademie in 1833 aan deelnemers had gesteld: 'hoog 45 cm., breed 62 Nederl. Duimen.

Helaas zal het wel altijd een raadsel blijven wie de schilder was en waar hij woonde, maar ik wil toch niet uitsluiten dat het ook Derk Jacobs Postma uit Martenshoek was.

**Met dank
aan de heer D. Hulsebos
te Hoogezand
voor verhelderende informatie**

Noten

- 1 Pieter A. Scheen, *Lexicon Nederlandse beeldende kunstenaars, 1750-1950* (2e druk. 's-Gravenhage 1970) dl II, 192.
- 2 Aangebracht in 1831 in het woonhuis van Jacobus Everhardus Slot, medicinae doctor. Hij was in 1825 in Groningen getrouwd met Gerarda Catharina Hoeksema en zou van 1843 tot 1853 burgemeester van Meppel zijn.
- 3 Gravure Jacob Folkema naar een tekening van Louis Fabritius Dubourg.
- 4 J. Wagenaar, *Vaderlandsche Historie, vervattende de geschiedenissen der nu Vereenigde Nederlanden,*

- deel 1 (Amsterdam, Leiden, Dord en Harlingen 1782) 12 e.v. Hij baseert zich in zijn beschrijving op Tacitus en Caesar en ontleent gegevens aan Johannes Smetius, een destijds gerenommeerde Nijmeegse amateurarcheoloog.
- 5 Gravures van Jacob Folkema naar Cornelis Pronk. In: Gerard van Loon, *Aloude Hollandische Historie der keyzeren, koningen, hertogen en graaven (...)* ('s-Gravenhage 1734).
- 6 L.A. Boiten, en J. Boot-van der Vlis (eindred.), *De Groninger Dracht, Kleding en sieraden 18e en 19e eeuw* (Groningen 1997) 111.
- 7 J. van Roekel en Y. Aaltink, *Vruchten van Minerva, Bekroonde*

- romantische werken 1824-1851 (Bedum 2001) 45.
- 8 Het voorgeschreven onderwerp: 'Eene pleister-plaats aan eenen landweg met eene herberg etc.', *Groninger Courant*, 13 december 1833.
- 9 *Groninger Courant*, 22 mrt 1833.
- 10 *Groninger Courant*, 6 dec. 1833.
- 11 Deze verleende zijn diensten al sinds 1738 en zou dat blijven doen tot hij in 1902 door brand verloren ging. Zie hiervoor: *Verdwenen molens op: www.molendatabase.org., geraadpleegd 12 mei 2021.*

Zelfde plaats

Gerrit Stuut

Sappemeer - Noorderstraat, 1962/1963

Bij aflevering 39 in het kader van de serie 'Zelfde plaats, andere foto ...' hebben we een winters plaatje getoond van het bevroren Winschoterdiep in westelijke richting ter hoogte van het voormalig gemeentehuis van Sappemeer; deze keer is de lens gericht vanaf dezelfde locatie doch in oostelijke richting. Het kanaal is bedekt met een dikke laag ijs, waarop de banen voor de schaatsers zijn geveegd. We zien links op de voorgrond de Noorderstraat met de ingang van de Slochterstraat. Op de oostelijke hoek bevond de drogisterij van Harm Schaaphok, later Hooiveld en tot voor kort Petra Middel. De palen van de kerstverlichting langs de noordzijde van het Winschoterdiep zijn door de plotselinge opkomst van de winter nog niet opgeruimd. Midden op de foto het Molenhooghout met rechts de Zuiderstraat (thans Noorderstraat-Zuidzijde) ter hoogte van de Wilhelminastraat. Tijdens de Tweede Wereldoorlog is de naam van deze straat, door het verbod op namen van het koninklijk huis, omgedoopt tot Hoenslaan. Op de oostelijke hoek het herenhuis van de familie Hoen en op de westelijke hoek schoenenmagazijn Kuiten. (collectie: G.J. Stuut; S-011)

andere foto (41)

Sappemeer - Noorderstraat, anno 2020

Na de demping van het Winschoterdiep ter plaatse (1969/1970) ontstond er veel meer ruimte voor het steeds toenemende verkeer. De straatnaam Zuiderstraat kwam te vervallen en werd vervangen door Noorderstraat-Zuidzijde. Ter hoogte van het gedempte kanaal kwam een brede groenstrook met gras en bomen, afgewisseld met insteek parkeerplaatsen. Aan de noordzijde hiervan (Noorderstraat-Noordzijde) is een brede rijweg voor gemotoriseerd verkeer gerealiseerd met eveneens parkeerplaatsen; gescheiden door een smalle strook zijn een fietspad en een breed trottoir aanwezig. De Noorderstraat-Zuidzijde bestaat uit een rijweg voor zowel gemotoriseerd verkeer als fietsverkeer en een trottoir. Op de foto zien we op de westelijke hoek van de Slochterstraat een gedeelte van het appartementencomplex Noorderborgh en op de oostelijk hoek de voormalige drogisterij van Petra Middel. Op de oostelijke hoek van de Wilhelminastraat is het herenhuis van de familie Hoen vervangen door nieuwbouw. (collectie: G.J. Stuit; P 108-0416)

De bioscopen van de familie Milius in Hoogezand-Sappemeer

Gertjan Milius

Bioscoop Hoogezand 1918-1967

Mijn opa naar wie ik ben vernoemd, kocht in 1918 voor fl. 30.000 de bioscoop in Hoogezand van Carl Welte, die dat pand in 1912 had gebouwd en er van af wilde omdat hij ook nog een reisbioscoop had. De familie Welte heeft later een vaste bioscoop met horecabedrijf in Zuidlaren geopend.

Gerrit Jan Milius senior (1885-1970)

Mijn opa stond bekend als erg vindingrijk en had een goed technisch inzicht. De films werden gedraaid in een projectiecabine achter in de zaal door een zogeheten explicateur, omdat behalve mijn opa verder niet veel mensen wisten hoe je een filmprojector moest bedienen zocht hij contact met een elektricien en vond die in Albert Hendrik Tulp uit Borgercompagnie vader van Jacques Tulp (van Garage Tulp voorheen badhuis Tulp).

Die wist er wel raad mee en uit de verhalen van Jacques vernam ik dat de film belicht werd via een porseleinen fles die erg heet werd en dan moest je oppassen dat je je vingers niet verbrandde.

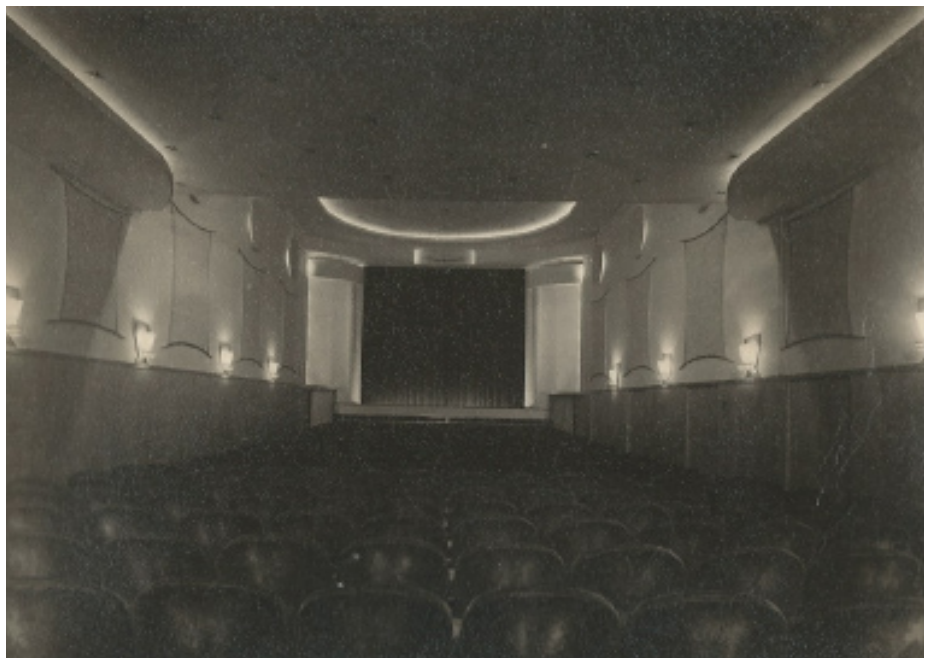
Ook bestond er een keuringscommissie in Hoogezand die de film eerst ging bekijken voordat het publiek die mocht zien. Als er dan dames in badpak te zien waren dan kreeg Albert Hendrik Tulp de opdracht om een plaatje voor de lens te houden zodat het beeld even donker werd.

De eigenaren van de Hoogezandster scheepswerven hebben nog getracht de bioscoop te verbieden. Zij waren van mening dat hun arbeiders verwilderden als ze frequent de bioscoop zouden bezoeken. Gerrit Jan Milius heeft zich daar tegen verzet met de mededeling dat “de bioscoop is de schouwburg voor de gewone man.”

In de crisistijd liet mijn opa werkelozen die zich verzamelden voor de bioscoop om foto's van de aankomende films te bekijken gratis toe tot de voorstellingen, ze mochten dan op de voorste rijen zitten.

In 1967 werd de bioscoop aan de Hoofstraat 113 in Hoogezand na bijna 50 jaar gesloten.

Koos Hensen vestigde er in eerste instantie een herenmodezaak in en ging naderhand over als filiaalhouder van een Hema winkel. In 1990 nam Scapino zijn intrek in de oude bioscoop. In hetzelfde jaar is de weduwe van Gerrit Jan Milius, Pietertje Milius-Albers overleden in haar woning boven de oude bioscoop waar ze regelmatig haar vriendin Evelyn Novacek (de bekende violiste) ontving. Het gebouw werd afgebroken om plaats te maken voor appartementen.

interieur bioscoop Hoogezand omstreeks 1960)

afbraak bioscoop Hoogezand omstreeks 1990)

personeel "Centrum Theater"

"Centrum Theater" Sappemeer 1956-1997

In 1956 openden mijn vader, Jaap Milius (zoon van Gerrit Jan Milius en Pietje Milius-Albers) en mijn moeder Jo Milius-Lieberom een bioscoop in Sappemeer op de hoek van de Noorderstraat/Slochterstraat. Datzelfde jaar verhuisde ik met mijn ouders en mijn broertje André naar Sappemeer om boven de nieuwe bioscoop te gaan wonen.

gezin Jaap Milius 1956

Ze hadden 2 jaar eerder van de familie Edzes de villa van de "dames Bakker" gekocht waarna architect Wichertjes uit Sappemeer het tot een bioscoop met 600 stoelen liet verbouwen.

Van de toenmalige burgemeester Boekhoven moest de zaal worden voorzien van een extra breed podium waardoor het ook als schouwburg dienst zou kunnen doen! Met gevoel voor humor heeft mijn vader toen de naam "Centrum Theater" bedacht

ook al stond de bioscoop aan het voeteneinde van Hoogezand-Sappemeer. Toen de bioscoop in de jaren 60 van de vorige eeuw, tevens dienst ging doen als dancing kwam het brede podium wel goed uit omdat de optredende bandjes steeds meer apparatuur met zich mee sleepten.

In 1956 werd de bioscoop door Burgemeester Boekhoven geopend met de bekende film "Sissi". In 1997 werd de bioscoop gesloten met de film "Evita". Bijzonderheid is, dat beide films praktisch hetzelfde onderwerp hadden.

Door de week werd er 's avonds één film vertoond en op zaterdag-avond twee films. Op zondag was het de drukste dag met drie films, één om half drie met bijvoorbeeld Laurel & Hardy (de dikke en de dunne) of een cowboyfilm met Roy Rogers en zijn hulpje Gaby, daarna om half vijf een film voor de oudere jeugd meestal Kung Fu films met Bruce Lee en om acht uur een familiefilm zoals West Side Story, James Bond, Dr., Zhivago of een film over seksuele voorlichting van Oswald Kolle waar de ouders dan met hun pubers heengingen; hoefden ze het zelf niet meer uit te leggen.

Bovenste rij van links naar rechts: Martha Bergman, Ina Schaaphok, Jo Milius, Tineke Vogel, André Milius en Jaap Milius. Onderste rij van links naar rechts: Piet Veldkamp, Gertjan Milius, Eildert Hoving en Fokko Lesman.

Mijn vader en moeder hadden het geluk dat ze in het weekend een groepje personeel aan het werk hadden waar ze volledig op konden rekenen.

Niet op de foto maar wel van groot belang waren de filmoperateurs: Eissie Amerika, Jan Kremer, Wietze Woudwijk en Heinie Landman.

Als kwajongens speelden mijn broer André en ik onder andere kegeltje voetbal naast de bioscoop en leerden daarmee al snel jongens uit de buurt kennen zoals Rieks Folgerts (café 't Centrum), Henk Heikens (lunchroom en bakkerij Heikens) en Albert en George Pol (slagerij Pol). Met deze mannen heb ik tot op heden nog steeds contact!

Van bioscoop naar uitgaanscentrum

Mijn ouders kregen al gauw in de gaten dat er voor de jeugd in Hoogezand-Sappemeer niet bijster veel te doen was. Iedere zaterdagavond zagen ze vele jongens en meisjes flaneren tussen lunchroom Heikens en de bioscoop in Sappemeer langs de verlichte etalages waar je prima je ni brommer kon showen: zoals bijvoorbeeld een Batavus, Zündap, Kreidler, Eijsink, Benelli of Royal Nord.

Om deze jongelui in de bioscoop te krijgen moest je een ander type film gaan draaien en daarom begonnen ze voorzichtig met films te vertonen van Connie Froboess en Peter Kraus, een duo dat in de film regelmatig pop-achtige liedjes zong en dat sloeg aan waardoor de bioscoop volliep met jonge tieners uit Hoogezand-Sappemeer en omstreken. Toen de film Love Me Tender met Elvis Presley in 1958 uitkwam wisten mijn ouders meteen, dat dit was, wat ze nodig hadden om de jeugd naar de bioscoop te trekken. Omdat dit soort films in 1958 in de Groninger bioscopen nog verboden was, daar in verschillende grote steden relletjes waren uitgebroken tijdens de voorstelling, zocht mijn vader contact met Kees van der Hoef, voorzitter van de Elvis Presley fanclub in Groningen. Kees zorgde er voor dat veel leden van de fanclub met korting naar de zondagmiddagvoorstelling van de film met Elvis kwamen. Als extra attractie nam Kees twee jongens mee met een gitaar, die in de pauze van de film liedjes van de Everly Brothers speelden en dat waren de The Woody Brothers.

The Woody Brothers 1958)

Daar mijn vader er toch wel een beetje beducht voor was dat ze de tent zouden afbreken (net als in andere steden bij deze film zich had voorgedaan) deed hij een slimme zet: de Elvis Presley fanclub moest er zelf voor zorg dragen dat ze een

ordedienst bij zich hadden die hun leden in bedwang kon houden bij excessen. Dansen tussen de stoelen was toegestaan maar de boel verbouwen niet, anders was dit tevens de laatste voorstelling met een film van Elvis. Het werd echter een groot succes en mijn vader had door dat “wie de jeugd heeft, heeft de toekomst” en dus zocht hij films uit waarin bands voorkwamen die je in die tijd alleen nog maar op Radio Luxemburg kon beluisteren maar nog niet live te zien waren. Bijvoorbeeld de film Blackboard Jungle (1958) die ging over jongeren in Parijs die protesteerden tegen de gevestigde orde door zich te organiseren in groepsverband en met hun brommers en vriendin achterop op zoek gingen naar gelegenheden waar een ander soort muziek was te horen dan dat van de gevestigde orde. In de film Blackboard Jungle was een optreden te zien van Bill Haley en de Comets, de eerste Amerikaanse Rock & Roll band, met de songs Rock Around the Clock en See you later Alligator. Volgers van deze muziek, vaak gekleed in spijkerbroek en leren jack en uitgedost met een vetkuif en in het bezit van een brommer, werden destijds “nozems” genoemd.

Ook werden er in de bioscoop in Sappemeer films vertoond van Alan Freeman die in zijn show bekende Amerikaanse zangers zoals Gene Vincent, Eddy Cochran (Summertime Blues),

Rick Nelson (Hello Marylou), Pat Boone (Speedy Gonzales), Paul Anka (Diane) en The Everly Brothers (Bye Bye Love) liet optreden.

Door de opkomst van de televisie destijds zagen de bioscopen in Nederland de bezoekersaantallen behoorlijk teruglopen hetgeen voor mijn vader aanleiding was om over te schakelen naar een bioscoop annex dancing; zaterdagavond dancing, zondag bioscoop. Daarvoor werden er op zaterdagmiddag 300 bioscoopstoelen uit de zaal gedemonteerd om plaats te maken voor een dansvloer en werden ze na afloop ‘s nachts weer teruggeplaatst voor de filmvoorstellingen van zondag.

The Blue Diamonds

In die tijd waren de dancings in opkomst en mijn vader ging er langs om te kijken wat het aantrekkelijke er van was; zoals bij Dommering Winschoten, Beijering Vlagtwedde, de Gouden Leeuw Zuidlaren en Tivoli Siddeburen. Hij zag daar dat je extra publiek kon binnenhalen door bekende artiesten te laten optreden, dus haalde hij onder andere Gert Timmermans, Ria Valk en de The Blue Diamonds naar Sappemeer.

De tieners in Hoogezand-Sappemeer hadden echter meer behoefte aan een ander soort muziek dat in opkomst was zoals Rock & Roll en Blues dus schakelde mijn vader over naar lokale bandjes als The Rakes, The Ventunes, Jerry Aoijs en The Vampires en The Askay Brothers.

The Rakes in 1967 met Jan Pekelder, Erik Kupers, Jan Meindert Edzes, Harm J. Vos, Theo Feenstra en Frank Wasia

Aangezien er iedere zaterdagavond gemiddeld 600 bezoekers naar het “Centrum Theater” kwamen durfde Ome Jaap (zoals mijn vader inmiddels door de jeugd werd genoemd) het wel aan om topacts te laten optreden uit het Noorden zoals Cuby and the Blizzards uit Assen en The Rodys uit Winschoten en daarnaast vele bekende bands uit de stad Groningen. Via het boekingskantoor van Jacques Senf kwamen ook de Rob Hoeke R&B band, The Golden Earrings, The Motions, Tee-Set, The Outsiders, Q65, Earth and Fire met Jerney Kaagman en Ted Jones and the Driftin Five uit Utrecht naar Sappemeer.

optreden The Rattles

In de jaren vijftig beheersten dancings met vaak saaie muziek het uitgaansleven. “Het Centrum Theater” in Sappemeer bracht daar als één van de eersten verandering in. Volgens het poparchieffroningen.nl kan het Centrum Theater te Sappemeer daarom als eerste rocktempel van het Noorden worden gezien.

Aangezien het “Centrum Theater” alleen maar een horecaverunning had om alcoholische drankjes te verkopen en de jongelui na alle inspanning op de dansvloer toch wel trek kregen in een warme snack, werd de mogelijkheid geboden om in de pauze een stempel op je hand te krijgen

waardoor je naar buiten kon om bij Cafeteria Woltjer of bij Lunchroom Heikens een patatje of snack te halen. Deze zaken kregen het in korte tijd zo druk dat ze naar de bioscoop belden met de vraag wanneer het pauze werd want dan kon men zich voorbereiden.

Naast de Nederlandse bands zijn er ook buitenlandse bands naar Sappemeer afgereisd zoals: John Mayall and the Bluesbrakers, The Scorpions, The Pretty Things, The Lords uit Berlijn en The Rattles uit Duitsland. The Rattles waren toen al getooid met Beatles kapsels, terwijl de toeschouwers in

de zaal het haar nog keurig naar achteren hadden gekamd

De politie in Hoogezand-Sappemeer hoefde zich op zaterdagavond niet druk te maken over rondzwervende “baldadige” jeugd want die zaten allemaal bij elkaar in het “Centrum Theater”, mijn vader kreeg dan ook vaak complimenten van korpschef Schepel dat hij zoveel voor de jeugd betekende.

Naast de bioscoop werd later een noodwachtkamer van het oude RK ziekenhuis Groningen geplaatst en dat werd de Blokhut die ook in een behoefte voorzorg van gelijkgestemden die een biertje met elkaar wilden drinken in een eigen honk. Popcentrum de Boemerang werd op die manier gelanceerd.

Maar aan alles komt een einde: de bands werden te duur, discomuziek was in opkomst en in plaats van een live band kwam er een DJ op het podium, dus werd er weer teruggeschakeld naar de bioscoop met filmvoorstellingen en bleef alleen de bar voor in de bioscoop over waar men na de film nog wat kon napraten.

Behalve Cuby and the Blizzards heeft ook mijnheer Pastoor op het podium gestaan. Toen in 1973 de kerktoren van de RK-kerk in Sap-

Jaap en Jo Milius (1993)

pemeer tijdens een storm naar beneden kwam en er geen diensten konden worden gehouden, werd het “Centrum Theater” op de zondagmorgen gebruikt als kerk. Mijn vader is dus naast bioscoopdirecteur ook nog tijdelijk koster geweest.

In 1985 ging mijn vader met pensioen en nam mijn broer André samen met zijn vrouw Elly de zaak en de woning over. Ik was al in 1969 naar Emmen verhuisd waar ik een baan aanvaarde als verzekeringsinspecteur.

Mijn ouders verhuisden naar een appartement in de Zirkoonflat in Hoogezand tegenover winkelcentrum “De Hooge Meeren” en genoten van hun boot in Friesland.

De bioscoop was inmiddels verbouwd als service-theater met makkelijke stoelen en een tafeltje ervoor, waar je tijdens de film een drankje en snacks kon laten bezorgen. In 1988 werd er door André een tweede bioscoop naast gebouwd op de plek waar oorspronkelijk de Blokhut heeft gestaan.

1991 was een rampjaar voor onze familie: André overleed onverwachts in december op 44-jarige leeftijd en mijn vrouw Betty overleed in mei op 45-jarige leeftijd ten gevolge van de ziekte van Kahler.

Elly heeft met haar dochter Petra de bioscoop eerst nog voortgezet maar de lol was er af en in 1992 hebben ze de bioscoop verkocht aan de heer Bruinsma uit Emmen.

Bruinsma heeft in 1997 het pand verkocht aan de Talma Stichting die “Centrum Theater” heeft afgebroken om er in de plaats een winkelpand met bovenwoningen voor neer te zetten.

villa's familie Bakker

Centrum Theater omstreeks 1990

Huidige situatie hoek Noorderstraat/Slochterstraat

Mijn vader was zeer vereerd dat de heer Bruinsma uitgerekend hem verzocht om op 3 maart 1997 na de laatste voorstelling met de film “Evita” het woord te laten doen tijdens een tv-opname van RTV-Noord en vervolgens de deuren voorgoed te doen sluiten, die hij 41 jaar eerder had geopend.

Bronnen:

Bewegende Beelden, witte Doeken, van kermistent tot bioscooptheater, Jan Mooibroek

Verantwoording Foto's:

The Rattles, foto Hoepman junior

Publiek Centrum Theater, (2), foto Conens

Overige foto's: collectie Gertjan Milius

Drie monumententocht Midden – Groningen

Wim Rozema

De kinderburgemeester en de leden van de kindergemeenteraad, de raad van de toekomst van Midden-Groningen, hebben, samen met vier leden van de reguliere raad, op 4 mei jl. de doden herdacht, die gevallen zijn tijdens de Tweede Wereldoorlog.

Ze gingen met een bus van het busmuseum uit Hoogezand langs een aantal historisch belangrijke locaties in de gemeente. Een belangrijk thema was de spoorlijn, Staatslijn 162 b, die door Hoogezand, Sappemeer en Zuidbroek loopt. De treinen op dit spoor vervoerden voedsel, wapens en mensen. Daar reed elke dinsdag

in opdracht van de Duitse bezetter een speciale trein tijdens de Tweede Wereldoorlog, de trein, zoals die hier genoemd werd de 'Jeudentraain'.

Bij het monument bij het station Hoogezand – Sappemeer vertelde ik als excursieleider op deze speciale bustocht over de taferelen, die zich tijdens deze transporten hier hebben afgespeeld. In Zuidbroek stond men stil bij het monument op het treinstation, en luisterde men naar de ontstaansgeschiedenis van de beeldengroep -in 1994 gemaakt door Anita Franken- door Wim A.H. Rozema. Onderweg ging het gezelschap naar de herstelde schuilkelder in Muntendam : In september en oktober

1942 werden ook de meeste Joodse inwoners van Muntendam uit hun huis opgehaald. Eerst de mannen, daarna ook de ouderen en de rest van de gezinnen. Ook kinderen gingen op transport. In de zomer van 1943 was geen van de afgevoerde Joden uit Muntendam meer in leven. Zij stierven allen onder erbarmelijke omstandigheden in de vernietigingskampen in Oost-Europa. Behalve 2 joodse inwoners aan de Nieuweweg in Muntendam : Comprecht Eckstein en zijn vrouw Rosetta Schrijver. Eckstein was onderwijzer aan de toenmalige lagere school in Tripscompagnie. Toen hij hoorde van de door Rauter afgekondigde maatregelen ging hij op zoek naar een onderduikadres.

Spoorlijn 162b langs de Parallelweg in Hoogezand, waar Kees Visscher naar de trein keek. © Wim A.H. Rozema

Dit adres werd gevonden bij de firma Kroeze, een aannemersbedrijf en bouwmaterialenhandel aan het begin van de Nieuweweg. Onder één van de kantoren werd een ruimte ingericht om plaats te bieden aan de onderwijzer en zijn vrouw. Tot aan de dag van de bevrijding van Muntendam, op 14 april 1945, dus gedurende ruim tweeëneenhalf jaar, verbleef het joodse echtpaar Eckstein in deze onderduikruimte. Een half jaar na de bevrijding stierf Eckstein.

De schoorsteen van het crematorium in Auschwitz. © AWM-Fotografie

Een uitstekende samenwerking tussen de Stichting Archief Muntendam, BMN Bouwmaterialen en de Dorpsraad Muntendam heeft ertoe geleid, dat deze ruimte aan de hand van oud fotomateriaal weer in de oorspronkelijke staat is teruggebracht. Bezoekers krijgen een goed, maar vooral beklemmend beeld van hoe het

geweest moet zijn om op deze wijze een oorlog te moeten overleven. De leden van de raad van de toekomst waren zeer onder de indruk van de kleine ruimte waar het echtpaar verbleef.

Rond de klok van zes uur woonde de raad van de toekomst de herdenking

bij, waar onder andere Burgemeester Hoogendoorn een door mij geschreven toespraak hield.

Kinderburgemeester Lieke Kruier las hier een speciaal voor deze gelegenheid door mij bewerkte episode voor, uit het boek 'Martha, vertelsters van d'Spoorwijke' van Kees Visser :

“We staan hier op een belangrijke plek op de grens van Hoogezand en Sappemeer. Als je vanuit het station naar de Hoofdstraat loopt kom je door het Oosterpark. Dit park is aangelegd in 1932. Dit mooie park lag hier dus tijdens de Tweede Wereldoorlog ook al zo.

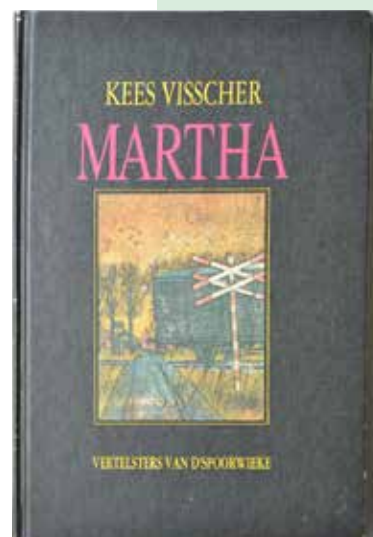
In dit park spelen altijd veel kinderen. Net als in het park aan de andere kant van de Beukemastraat : het Westerpark.

Vlakbij dit Westerpark woonde ook de familie Visscher. Eén van de kinderen uit dit gezin heette Kees. Deze Kees is de vader van cabaretier Bert Visscher. Kees zat in 1941 in de zesde klas van de lagere school. Tegenwoordig zeggen wij: in groep 8 van de basisschool. En Kees was stiekem verliefd op een Joods meisje uit zijn klas. Ze had prachtig donker krullend haar. Dat meisje heette ... Martha Cohen.

Op een dag in de herfst van 1941 werd bekend gemaakt dat alle Joodse kinderen niet langer naar school mochten. Ze moesten naar een speciale school, een school voor alleen Joodse kinderen. Op die dag in 1941 moest Martha Cohen dus ook van school, samen met haar broertjes en met de kinderen van de families Polak en Levie. Martha moest afscheid nemen van haar klasgenootjes en van haar meester: Meester Wildeboer.

“En als de oorlog weer voorbij is”, zei meester Wildeboer, op die laatste schooldag van Martha, “dan kom je maar gauw weer terug bij ons in de klas hoor!” En meester gaf Martha een hand. De hele klas keek toen naar Martha. De volgende morgen in de klas stak Riekie haar vinger op en vroeg: “Meester, mag ik nu wel naast Aaltje zitten?” Naast Aaltje, dacht Kees, dat is de vaste plaats van Martha ... Maar meester Wildeboer zei van “Nee!, die plaats blijft leeg!” En zo bleef haar plaats leeg, haar inktpot dicht, haar inktlap, netjes naast haar boekjes en haar kroontjespen, in het vak. Wij hadden dictee. En meester Wildeboer las de zinnen één voor één op. Martha zag je enige tijd later niet meer spelen in het Ooster- en Westerpark in Hoogezand. Zij moest met haar familie vertrekken naar Kamp Westerbork in Hooghalen. Iedere dinsdagmorgen vertrok er een lange trein met Joodse mensen, vaders, moeders, kinderen, opa's en oma's, richting Nieuwe Schans. En ook iedere dinsdagmorgen, net als de middagpauze van school begon, stond Kees Visscher met zijn vrienden bij dit station. Om te kijken of Martha in de Jodentrein zat. En elke dinsdag tevergeefs. 47 jaren later schreef Kees zijn herinneringen aan zijn vriendinnetje Martha op en hij maakte er een boek van. Martha heeft hij nooit meer teruggezien. Nadat zij in Auschwitz was vergast en haar lichaam verbrand, is haar as in de rivier de Wisla gegooid.

*Daar rust zij... ver weg van haar vriendje Kees ,
ver weg van Ooster- en Westerpark
en heel ver weg van Hoogezand-Sappemeer...”*

Kinderburgemeester Lieke Kruijer en Rozema in de museumbus onderweg langs 3 oorlogsmonumenten.
© Valerie Jongman - Griffie Midden - Groningen

De tjalk “ATJE”

Klaas Deuzeman

Mijn grootvader Klaas Deuzeman (1877-1949) en grootmoeder Heikina Rubingh (1881-1962) zijn respectievelijk geboren en getogen in Hoogezand en Beneden-Veensloot (gemeente Meeden). Zij verdienden de kost als binnenvaart schippers met als standplaats Foxhol.

De tjalk met de naam “ATJE” is gebouwd op één van de werven in Foxhol.

Er werd vroeger niet veel gesproken over het leven aan boord, het was dag en nacht hard werken en er bleef weinig vrije tijd over.

Ik heb een voorbeeld van een tjalk gezien in het veenkoloniaal museum te Veendam. Daar ligt buiten een tjalk, die je kunt bezoeken en bezichtigen. Je waant je dan in een wereld

van wonen-werken-eten-slapen in zeer kleine ruimtes. En dan werd er ook nog gestookt en gekookt op een oude potkachel.

Er was geen motor aan boord, slechts een mast met bruin zeil om te varen op de wind. Als de trip genoeg geld opleverde en geen wind, dan kon mijn grootvader een paard inhuren of opa Deuzeman moest zelf met de boom op de schouder het schip voortduwen en oma Deuzeman achter het stuurwiel achterop.

Er waren 5 kinderen: 3 dochters . Trijntje (1905-1958) – Gezina (1912 - ????) en Atje (1903-1959) en 2 zonen: Jacob (1908-1961) en Harmanus (mijn vader) (1916-1978). Ze gingen allemaal naar schipperscholen, indien aanwezig. Mijn vader was van 1930 tot en met 1934 in de kost bij het hoofd van de ULO-school, in Hoogezand, dhr. A Buitema.

Een aantal jaren geleden ben ik vriend geworden van de (bijna) antieke zeesleper HOLLAND in Harlingen. Toen ik het bouwplaatje zag van de firma FERUS SMIT te Foxhol 1950, begon mijn hart meteen harder te kloppen en ging mijn gedachten automatisch terug naar de tjalk van mijn grootvader.

En ook toen ik het verhaal las van Johan Bodewes in de afgelopen PLUUSTERGOUD nr. 52, waar de naam Deuzeman werd genoemd en beschreven, onder meer in combinatie met de familie Detz en Sap, ging ik in mijn gedachten automatisch terug naar het Foxholsterbosch.

Bijgaand de foto van een gedeelte van de tjalk ATJE met links zoon Jacob, midden dochter Gezina en Trijntje (met kleinkind) en grootvader Klaas Deuzeman.

Mijn herinneringen aan de Doopsgezinde kerk te Sappemeer

Mien Westerdiep-Niemeijer

*Wat in de kinderjaren
Het harte boeit en tooit
Blijft eeuwig in t geheugen
En men vergeet het nooit.*

Aan deze regels dacht ik toen ik in december jl. “Pluustergoud” ophaalde uit de Doopsgezinde kerk om ze te bezorgen in Westebroek en Haren. Wat had ik daar een voetstappen liggen! Ik dacht eraan hoe ik als 4 jarig meisje met mijn moeder met kerst naar de kerk ging, ik voel nog de warmte. “Meester Leonard Smid” bespeelde het orgel en fantaseerde er lustig op los. Ik zat met mijn moeder halverwege in de kerk. De kinderen zaten voorin onder de preekstoel op rode stoeltjes rondom de kerstboom met echte kaarsjes. Er werd gezongen en een verhaal verteld, ik vond het allemaal geweldig.

Ik denk dat ik 6 jaar was dat ik ook naar de zondagschool mocht. Ik zie mij daar nog staan met mijn nieuwe grijze manteltje, mijn blauw geplisseerd hoedje op en mijn hoge schoenen aan. Het hoedje had ik met mijn moeder gekocht bij de gezusters Bogaarts aan de Zuiderstraat in Sappemeer. Wat voelde ik mij trots! De zondagschool werd gehouden in de consistoriekamer achter de kerk, het was een ruimte waar ook de vergaderingen werden gehouden. Jo Smid speelde dan op de piano, ik vond dat

heel erg mooi (nu nog ken ik het voorspel van een liedje) . Er waren veel kinderen op de zondagschool. En...ik mocht meedoen met het kerstspel -zal wel herder zijn geweest! Ook ik zat nu op een rood stoeltje en kreeg een sinaasappel en we dronken chocolademelk en...we kregen een boek van W.G. Hulst. Nog altijd heb ik “Rozemarijntje en Rooie Pier”. Met Pasen was het ook een feest dan werden er gekleurde eieren verstopt in de grote tuin achter de pastorie.

Ook herinner ik mij nog de trouwerijen vanuit de kerk, wat een feest, ik mocht dan met een ander meisje bloemen strooien als het bruidspaar de kerk uitkwam.

De zondagschool stond onder leiding van juf Riek Boer, ze woonde met haar moeder tegenover de kerk aan de Zuiderstraat in een boerderij. Ik ben vaak bij haar op bezoek geweest, het was er erg

gezellig in het kleine kamertje. Ook gingen we (en er schiet mij steeds meer te binnen!) met een palm Pasen stok bij de leden van de kerk langs. Zo kwam ik ook bij de gezusters Boon, zij woonden met moeder en broer aan de Hoofdstraat in Hoogezand. Het was de gewoonte dat je een cent of een stuiver kreeg, maar de gezusters waren erg zuinig en we kregen een koekje.

Na de zondagschool – ik was toen 12 of 13 jaar – werd ik hulpje. Mevrouw Attie Edzes-Homan had destijds de leiding, ik heb erg veel van haar geleerd. Na verloop van enkele jaren kreeg ik zelf de leiding . De zondagschool werd toen gehouden in de bovenzaal. De tijd van de flanelplaatjes was gekomen en een bijbel verhaal werd op deze manier verteld. Een moderne manier van lesgeven.

Mijn moeder was lid van de Doopsgezinde Zusterkring.

uitstapje Doopsgezinde Zusterkring

En jaarlijks gingen ze met een bus op reis, maar ze hadden ook een bazaar in de kerk. Ik had een mooie Japanse pop en die werd als hoofdprijs ingezet, mijn moeder maakte er kleertjes voor en men moest raden hoe de pop heette. Ik ben er nog altijd nieuwsgierig naar, wie de pop heeft gewonnen!

Wat werd ik gevormd door deze tijd. Zo gingen wij met een paar jonge mensen met de auto van Arend Jan Gorter naar Ommen, naar een vakantiepark van de Doopsgezinde kerk. Het was een prachtige week, waar we in een legertent sliepen op stro, slaapzakken waren er nog niet, dus we hadden dekens meegenomen en een kussen. Volgens mij had ik een paardendecken bij me!

Ook waren er conferenties en ik sliep dan bij de leden van de kerk. Zo ook in Groningen en Leeuwarden. Ik moest dan van mijn moeder 14 dagen van te voren eten met mes en vork, wij aten thuis gewoon met vork en lepel.

Het jaar erop mocht ik naar Giethoorn en ik was alleen, met de bus, heel vaak overstappen en ik werd opgehaald met een punter, zonder motor. "Samen Eén" het tehuis van de Doopsgezinden lag midden in het water op een eilandje en je kon er niet anders komen dan per punter. Ook daar genoot ik weer met volle teugen! We punterden 's avonds in het donker op de Belter- of Beulakker Wiede en dan zingen bij een kampvuur.

Ook in Zeist ben ik geweest met de trein, uitstappen bij station Ede/Wageningen en verder met een bus. Wat een reis! Ook daar heb ik weer ervaringen opgedaan.

leden Doopsgezinde Kerk op reis

Paddenstoelen zoeken en daar werd een soep van gemaakt, iets wat wij thuis niet aten!!

Ik was het enigste Gronings meisje in Zeist en daar heb ik mij nooit voor geschaamd! Maar toen wel! Ik pakte mijn rieten koffertje uit en wilde mijn bloesje ophangen in de kast en ik zei: "Oh wat is mijn bloesje kruis geworden!" Wij zeiden immers in het Gronings "kroes" en dat vertaalde ik in "kruis"! Ik wilde wel door de grond gaan! Maar verder ging het goed! Ook hier genoot ik weer met volle teugen. Ik denk dat de kerk dit alles betaalde, want mijn ouders hadden het verre van breed.

Ook paste ik op de kinderen van de fam. Kusters (de predikant) Als de dominee met zijn vrouw een bezoek brachten aan deze of gene.

Ook herinner ik mij nog de voortuin in het voorjaar het was één zee van sneeuwkllokjes en dan de grote tuin achter de pastorie. Margrietpark was er nog niet! In 1958

ben ik gedoopt en mijn dooptekst was "Onderzoek alle dingen en behoudt het goede".

Ik had "verkering" gekregen met Jaap Westerdiep uit Westerbroek en hij was buitenkerkelijk. Ik ging nog wel naar de kerk en leidde ook de zondagschool nog wel, maar we waren in het weekend vaak in Westerbroek en hadden nog geen auto en heel langzamerhand werd het kerkbezoek minder.

Een tijd heb ik nog de zondagschool van de N.H. kerk in Westerbroek geleid, maar ook dat hield een gegeven moment op.

Het tweede couplet van het gedicht van Virginie Loveling luidt:

*Als men 't eenvoudig liedje
Van mijne kindsheid zingt
Dan denk ik aan de liefde
Waarmede ik was omringd.*

Nu 80 jaar later denk ik nog vaak aan mijn jaren waarmee ik ben opgegroeid en waar ik (mede) door ben gevormd en ik hoop dat ik alle dingen onderzocht heb en het goede heb behouden.

De motie Hoogezand-Sappemeer

Melle Vos

Ik neem u mee naar het Hoogezand-Sappemeer van omstreeks 1890, meer dan 130 jaar geleden. De beide gemeenten hadden in die periode zo'n 15.000 inwoners. In Hoogezand bevonden zich de meeste fabrieken en daar woonden ook de werkgevers, terwijl Sappemeer, naast wat industrie, vooral de in Hoogezand werkzame losse en fabrieksarbeiders huisvestte. Hoogezand was de grootste en rijkste gemeente met ongeveer 10.000 inwoners tegen 5.000 in Sappemeer. In beide gemeenten was W.A. Scholten de grootste werkgever. In Foxhol, gemeente Hoogezand, stond een aardappelmeelfabriek en een aardappel-siroopfabriek die in die jaren aan ongeveer 100 arbeiders werk bood, tijdens de aardappelcampagne werkten er zelfs meer. Dan had je nog de strokartonfabriek van Hooites-Beukema met 140 arbeiders en de machinefabriek en scheepswerf van Edske Smit die 150 man aan het werk had. Naast allerlei kleine bedrijfjes waren er dan nog zo'n 25 scheepswerven in hoofdzaak in Martenshoek gelegen die werk boden aan 300 mensen. In Sappemeer stond, naast talrijke kleine bedrijfjes, de strokartonfabriek van W.A. Scholten waar tegen de 100 man werk vonden. Vanaf 1880, na de invoering van de nieuwe armenwet, werd in beide gemeenten de werkverschaffing ter hand genomen. Tegen een schriële vergoeding werd door werklozen flinten (keien) geklopt tot grind voor wegen. De werkverschaffing was nodig omdat de bedrijvigheid in de gemeenten gedurig afnam, er heerste crisis in de scheepsbouw, de scheepsvaart en de landbouw, waarin ook in deze omgeving veel arbeiders werkzaam

waren. Vooral 's winters werden in de fabrieken arbeiders ontslagen. Als het weer te koud was en het water bevroor, sloot Scholten zijn poorten dan konden vele arbeiders niets verdienen en was het zwaar de winter door te komen. Bij de gemeenten moest dan aangeklopt worden voor ondersteuning; aan de kinderen werd soep verstrekt en gezinnen kregen levensmiddelen en turf. Ik wil u een inzicht geven over de omstandigheden waaronder in die tijd, hier in onze omgeving, gewerkt moest worden. Frans Spiekman, geboren in 1876 in Martenshoek en aldaar opgegroeid en later één der voormannen van het socialisme in Groninger Land, en de broer van Hendrik Spiekman die u later in dit verhaal nog zult tegenkomen, schreef in zijn boek "Uit de dagen der houten schepen" over de arbeidsomstandigheden in de tachtiger jaren van de 19e eeuw o.a. het volgende: "De arbeidsvoorwaarden, welke er op de werven van de houten schepen bestonden waren als volgt: de werktijd begon 's morgens om 5 uur, als het licht was in de zomertijd, en eindigde 's avonds om 7 uur, met onderbreking van twee kwartier voor de morgen en de middagboterham en een uur voor de middagschaft. Per dag werd aldus 's zomers 12 ½ uur gewerkt, effectief 75 uur per week. De hellingknechten werden voor een vol jaar aangenomen en ze kregen, gemiddeld, een weekloon van 8 gulden. 's Winters, als er van licht tot licht werd gewerkt, bedroeg het weekloon, gemiddeld, 7 gulden. Een aanvulling, welke die "goede oude tijd" in het leven van de hellingknecht bracht bestond uit een tweetal borrels per dag. Een glas jenever werd de arbeiders uitgereikt om 11 uur 's morgens en een glas jenever kwam hun eentonig bestaan

om 5 uur 's middags verbreken. Ze huisden met hun grote gezinnen in kleine woningen zonder comfort en op de meest onhygiënische wijze, enkel opgevrolijkt door de 12 glazen jenever welke hun door de werkgever "geheel gratis" werd aangereikt. Enige scheepsbouwers bouwden voor hun knechten nieuwe woningen, in de volksmond krimpen genoemd. Spiekman schrijft sarcastisch in zijn boek dat de kwaliteit van die woningen zodanig was dat die en ik citeer: "ware er een woningwet geweest in die dagen reeds direct na de totstandkoming onbewoonbaar zouden zijn verklaard." Het loon werd meestal in de kroeg uitbetaald (wat als gevolg had dat de werkgever die eigenaar was van de kroeg, dezelfde dag een gedeelte van het uitbetaalde loon weer terug ontving) en er was een zogenaamde verplichte winkelnering bij de werkgever (m.a.w. de arbeider was niet vrij elders zijn inkopen te doen). Werd een arbeider ziek dan hield zijn loon op met ingang van de dag dat hij zijn werk moest staken, kinderarbeid kwam erg vaak voor en van schoolgaan kwam weinig terecht. In de aardappelmeel- en strokartonfabrieken werden de arbeiders, waaronder kleine kinderen, blootgesteld aan grote temperatuurverschillen, vaak stonden ze kletsnat urenlang aan de zeven. Het zal u niet verbazen dat het zaad van het opkomend socialisme in deze omgeving in vruchtbare aarde viel. Door de oud-predikant Ferdinand Domela Nieuwenhuis, geboren in 1846, en zijn medestanders werd in 1881 de Sociaal Democratische Bond (SDB) opgericht. Ik ben dan ook van mening dat in 1881 de Sociaal Democratische Beweging is ontstaan. Domela was, in ieder geval tot en met zijn lidmaatschap van de Tweede Ka-

mer Sociaal Democraat en ging eerst later de vrije socialistische/anarchistische kant op. Domela Nieuwenhuis publiceerde in het blad "Recht voor Allen" (voor het eerst verschenen in 1879) en hield voor en na de oprichting van de SDB propagandatochten en bijeenkomsten door het hele land, echter met name in het Noorden van het land. Zo trok een propagandatocht van Domela in 1884 door de provincie Groningen volle zalen (volgens de burgerlijke pers zouden velen de bijeenkomsten bezoeken om het "socialistische monster" eens van dichtbij te zien). Domela sprak achtereenvolgens in Hoogezand (K. ter Laan zegt in zijn biografie dat hij als jonge leerling van de toenmalige RHBS deze bijeenkomst nog heeft bijgewoond), Winschoten, Scheemda, Ulrum en Warffum.

ren intensief begeleidden. Deze keer bleef de "Gideonbende" overeind en begon aan invloed te winnen. Domela Nieuwenhuis werd in 1888 in de Tweede Kamer gekozen, voor

*Hotel de Unie
coll. Historisch Archief Midden-Groningen)*

van de bevrijding van de arbeiders. In 1891 herkies men hem dan ook niet meer.

Vanuit Hoogezand-Sappemeer werden propagandatochten gehouden in de omgeving. In het blad van Domela "Recht voor Allen" verschenen regelmatig stukken uit Hoogezand-Sappemeer waarin ingegaan werd op de slechte werkomstandigheden in de fabrieken; de papierfabriek van Scholten werd als volgt omschreven: "het lijkt daar wel een kerkhof, waar de doden uit hunne graven opstaan en er omheen wandelen".

Eén van de personen die regelmatig van zich liet horen, was Tjerk Luitjes, propagandist en agitator die zich met de schuilnaam Travailleur tooide. Luitjes was al op zeer jonge leeftijd in de ontkiemende socialistische beweging in de stad Groningen terechtgekomen en was in 1884 één van de eerste leden van de jongelingsvereniging "Ontwikkeling" en daarnaast een toonaangevende figuur in de stad-Groninger SDB-afdeling. Samen met Jan Schaper had hij o.a. een socialistisch weekblad uitgegeven dat echter na drie maanden, wegens gebrek aan succes, weer verdween. Luitjes kwam, met name als gevolg van zijn steile karakter, in conflict met zijn partijgenoten in de stad Groningen en vertrok naar Sappemeer waar hij het kwijnende weekblad "De Volkszaak" overnam van H.J. Kenther en onder de naam "De

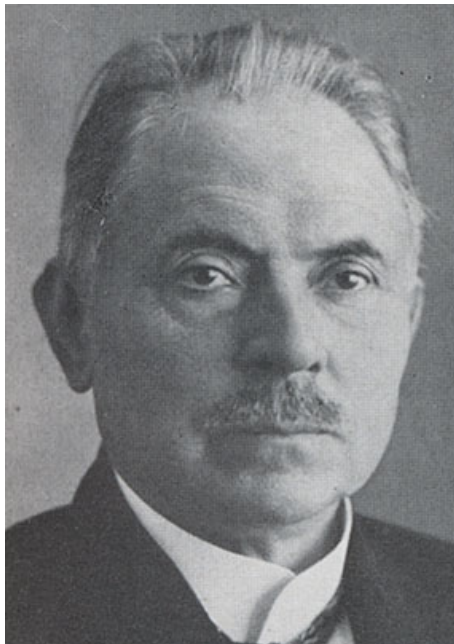

Ferdinand Domela Nieuwenhuis (wikipedia)

In Hoogezand-Sappemeer (ondanks dat er twee gemeenten waren wordt steeds gesproken zowel bij de SDB als bij de SDAP van de afdeling Hoogezand-Sappemeer) werd een SDB-afdeling opgericht in 1886. Ondanks dat zaalhouders veelal weigerden een ruimte te verhuren voor een bijeenkomst lukte het de Groninger propagandist Urban om in dat jaar in juni een zaal te huren bij Hotel de Unie waar hij sprak, volgens de Winschoter Courant, "voor een talrijk publiek". De afdeling had het moeilijk en verdween ook weer. In 1888 werd de afdeling opnieuw opgericht door enige stad-Groninger socialisten, die die afdeling enige ja-

het Friese district Schoterland. Tot 1891 zal hij daar voor de SDB zitting hebben. Deze tijd in het parlement maakt een diepe indruk op hem. In het parlement stelde hij telkens weer zaken aan de orde die de belangen van het volk dienen. Gaandeweg raakt hij echter steeds meer teleurgesteld in het parlementair werk. Dit alles wordt vooral veroorzaakt door de hem vijandige omgeving en de grote onwil waarop hij telkens stuit. Volgens hem berust het parlementair werk uitsluitend op macht en de eigen doelstellingen ziet hij niet verwezenlijkt. Op het socialistisch congres van 1889 spreekt hij zich uit tegen het parlementarisme als middel

Arbeider” ging uitgeven. Hij vestigde zich aan de Stationsstraat in Sappemeer waar hij een drukkerij had samen met zijn compagnon Hendrik Ebo Kaspers, zoon van een pachtboer uit Finsterwolde, die, met geld dat hij uit een erfenis had verkregen, als geldschietter ging optreden. De jonge Hendrik Spiekman, geboren te Martenshoek, werkte als typograaf

Jan Schaper (wikipedia)

en krantenjongen op de drukkerij van Luitjes. Op zondag 14 februari 1892 verscheen het eerste nummer van “De Arbeider”.

Met de komst van Luitjes in Hoogezand-Sappemeer brak een belangrijke periode aan voor de SDB aldaar, in welke periode de afdeling Hoogezand-Sappemeer een belangrijke, ja zelfs beslissende rol zou gaan spelen bij een interne strijd die uiteindelijk zou leiden tot de oprichting, in 1894, van de SDAP. Van de in de provincie Groningen opgerichte afdelingen ontwikkelden zich alleen de afdelingen Groningen (stad) en Hoogezand-Sappemeer tot bloeiende verenigingen, vooral omdat men zich daar concentreerde op met name propaganda. Praktisch elke zondag maakten groepjes socialisten uit Hoogezand-Sappemeer tochten naar dorpen in de omgeving.

De SDB-afdeling Hoogezand-Sappemeer had zich na 1889 ontwikkeld tot een sterke zelfbewuste vereniging. De Winschoter Courant meldde in die

De Volksbierhalle (coll.HAMG)

tijd dat de afdeling “ver over de 200 leden telde”. Geheel overeenkomstig Gronings model werd in 1889 een jongelingsvereniging “Jongelings Eendracht” (nog in hetzelfde jaar werd de naam gewijzigd in “De Vrijheid”), in 1890 een vrouwenvereniging “Eensgezindheid” en een propagandaclub “De Voortplanting” opgericht. Bovendien verzekerde de afdeling zich, door zaaluitdrijving daartoe gedwongen, van een eigen lokaal in sommige publicaties “De Volkshalle” en andere “De Volksbierhalle” genoemd, gelegen in Kleemeer, toen nog een gehucht vlakbij Sappemeer.

Langzamerhand begon zich, intussen, de scheiding der geesten in de SDB, ook wel “Oude Beweging” genoemd, af te tekenen. In Friesland bestond een gematigde vleugel, met voor mannen als P(ieter) J(elles) Troelstra en Van Zinderen Bakker, die echter met hun denkbeelden van geleidelijke weg tot verbetering van arbeiders d.m.v. politieke hervormingen bij de socialistische leiders in de provincie Groningen geen voet aan de grond kregen. Luitjes (in zijn Groningse en Hoogezandse tijd), en ook (toen nog) Schaper keerden zich fel tegen de

“parlementaire socialisten” Zij bleven trouw aan de revolutionair Ferdinand Domela Nieuwenhuis.

De afkeer van de politieke weg manifesteerde zich, vooral uiteraard door de inbreng van Luitjes, het meest duidelijk bij de afdeling Hoogezand-Sappemeer. Tijdens het landelijk kerstcongres van 1892 stelde de afdeling voor “dat de SDB zou erkennen dat zij in de eerste en enigste plaats

Pieter Jelles Troelstra (wikipedia)

een economische partij was omdat de belangrijkste doelstelling van de partij immers de opheffing van het privaatbezit was." Vele afgevaardigden gingen dat te ver en in het aangenomen voorstel werden de woorden "en enigste" geschrapt. Het retorisch

trok. Dankzij Luitjes' activiteiten werden er in Oost-Groningen in 1892 en 1893 een twintigtal afdelingen van de SDB opgericht, ook de nieuwe leden van die afdelingen volgden Luitjes blindelings. Voor hen gold hij als de apostel zoals hij zichzelf

durfde niet te weigeren en begaf zich in het ijskoude, met cholera besmet, water. Smit, die naast scheepsbouwer tevens wethouder van de gemeente Hoogezand was, liet arbeiders, die de jongen wilden beschermen, met geweld door de politie van zijn werf

talent van Luitjes maakte hem populair; hij werd een graag gehoord spreker die zijn publiek van fabrieks- en landarbeiders in vervoering wist te brengen; de arbeiders hingen aan zijn lippen en accepteerden hem als de onbetwiste leider die zij altijd hadden moeten ontberen. Luitjes leek onvermoeibaar, meermalen per week trad hij op in het Oldambt en de Veenkoloniën. Zijn blad werd spoedig veel gelezen in Oost-Groningen. De arbeiders vonden de scheldkanonnades gericht aan overheid, kerk, werkgevers en andersdenkenden prachtig, Luitjes verwoordde in zijn kolommen wat zij nooit hadden durven zeggen. Op 1 mei 1892 trokken er 8000 mensen in optocht door Hoogezand-Sappemeer, terwijl, op dezelfde dag, een bijeenkomst in Kleinemeer 2500 bezoekers

eens afgeschilderd had. Het zou tot 1894 duren voordat enkele van de "bekeerlingen" Traivailleur durfden te bekritisieren.

In Hoogezand-Sappemeer kwam het in oktober en november 1892 tot ongeregelde heden en wel naar aanleiding van een "berucht" incident die in de literatuur al vaker beschreven is, dat zou leiden tot een verder verslechteren van de verhouding tussen arbeiders en hun werkgevers. De directe aanleiding was dat op de scheepswerf van de gebroeders Smit een jongen van zestien jaar, Jacob Buining, zoon van een kaderlid van de SDB-afdeling, door één van zijn bazen gedwongen werd zich naakt uit te kleden en een ketting onder het roer van een schip aan te brengen. De jongen

Tjerk Luitjes (wikipedia)

verwijderen.

Luitjes greep dit voorval onmiddellijk aan; hij belegde op 26 oktober 1892 een protestvergadering om het machtsmisbruik van Edske Smit aan de kaak te stellen. Na afloop riep hij de ongeveer 500 aanwezige arbeiders op om in optocht naar het huis van Smit te trekken, waaraan allen gehoor gaven. Daar beperkten de aanwezigen zich tot het zingen van socialistische liederen en het uiten van allerlei dreigementen aan het adres van Smit. Smit had een goed heenkomen gezocht naar de stad en zonder verdere incidenten togen de arbeiders vervolgens huiswaarts. Het bleef echter onrustig en op 12 november 1892 werd een nieuwe

protestvergadering gehouden, een tocht na afloop liep volledig uit de hand. Ruiten werden ingegooid bij verschillende bazen en met revolvers werd in de lucht geschoten. Het bleef onrustig en de burgemeester van Hoogezand, I.A. van Royen, vaardigde een "samenscholingsverbod" uit. Op 16 november 1892 werd in de gemeenten Hoogezand en Sappemeer de staat van beleg afgekondigd, het klinkt wat dramatisch maar de socialistische beweging in de Veenkoloniën was in oorlog met autoriteiten. Infanterie, huzaren en marechaussees werden aangevoerd, de rust keerde echter niet terug. De infanterie werd gelegerd in een gymnastieklokaal gelegen achter de Rijks HBS te Sappemeer terwijl de huzaren onderdak vonden in Hotel Struvé te Sappemeer. Op 5 december 1892 kwam Domela Nieuwenhuis hoogstpersoonlijk zelf nog olie op het vuur gooien door "vrede aan de hutten en oorlog aan de paleizen" te verklaren. Ondanks het samenscholingsverbod werd Domela na zijn toespraak in optocht naar het station gebracht, terwijl "de lucht weer klonk van revolvergeschoten". Een vergadering op 20 december in de "Volksbierhalle" te Kleinemeer waar o.a. (natuurlijk) Luitjes sprak had een soortgelijk verloop. In met name Oude Pekela deden zich, in die maand december 1892, soortgelijke incidenten voor, ook daar was Luitjes, vergezeld van socialisten uit Hoogezand-Sappemeer, aanwezig. Er werd op straat geschoten, het kwam tot schermutselingen tussen arbeiders en militairen, dorpsnotabelen en fabrikanten ontvingen dreigbrieven, op fabrieken werden sabotagedaden gepleegd, bij boeren stropakken in brand gestoken e.d. Met name in Winschoten, Nieuwolda, Termunterzijl, Noordbroek, Finsterwolde en Beerta was de situatie bijzonder gespannen. Burgemeesters en Commissaris van de Koningin waren in paniek en vroegen om troepenversterking, de burgemeester van Noordbroek vroeg, uit angst voor zichzelf en de zijnen, zelfs ontslag.

De propagandisten uit Hoogezand-Sappemeer die, onder de bezielende

leiding van Luitjes, achter vele van deze ongeregelde zaken zaten dachten werkelijk dat de revolutie voor de deur stond. Op 16 en 17 december 1892 werd in vele, andere plaatsen, in navolging van de gemeenten Hoogezand en Sappemeer, de staat van beleg afgekondigd en militairen gedetacheerd. De burgemeesters kregen van de C.v/d.K. strikte orders om "krachtige, doortastende maatregelen te nemen om de openbare orde te handhaven". De C.v/d.K. schreef: "Een feit is het, dat te Hoogezand en te Sappemeer een groot aantal revolvers uit Winschoten en uit het buitenland ontboden ter beschikking der ontevreden fabrieksarbeiders zijn gesteld, dat daar en ook te Oude Pekela daarmee onderscheidene malen is geschoten. Ook elders zijn ontevredenen gewapend. Op sommige plaatsen worden geregeld oefeningen in het hanteren der wapens gehouden.... Men schijnt zich voor te bereiden op een openlijke kamp met de zogenaamde bourgeoisie."

De zaak escaleerde in Sappemeer toen Luitjes, na ruw optreden van militairen op de oudejaarsavond van 1892, waarbij arbeiders gewond raakten in "De Arbeider" schreef: "Oorlog moeten we voeren, of we willen of niet. En we willen dat. Oorlog dus aan de heerschers, oorlog aan de paleizen. Oorlog om eens te komen in het land van vrede en geluk." Die woorden bleven niet zonder gevolgen. Twee dagen na het eerdere incident werd een, ongewapende, huzaar, genaamd Bergsma, die bij de strokartonfabriek van W.A. Scholten in Sappemeer stro kwam halen voor de paarden, herkend als één van de huzaren die bij dat eerdere ruwe optreden betrokken was geweest. Hij werd afgeranseld door arbeiders. Twee marechaussees die daarna met Bergsma naar de fabriek gezonden werden om proces verbaal op te maken, werden bekogeld met stenen waarop zij het vuur openden. (in verschillende publicaties werd dat gesteld, tijdens de rechtszaak tegen de betrokkenen werd echter door de verdediging aangehaald dat niet met stenen maar met sneeuwballen

zou zijn gegooid). Er werd achttien keer geschoten, toen waren de patronen op en zes arbeiders raakten gewond. Nadat versterkingen waren gehaald werden 30 arbeiders, allen socialist, gearresteerd, drie daarvan werden "achter het paard" naar de gevangenis in Winschoten afgevoerd. (Dat hield in dat de handen van de gearresteerden geboid werden en vervolgens met een touw werden vastgemaakt aan het zadel van het paard. De betrokkene liep of rende vervolgens het hele stuk tussen Hoogezand en de gevangenis in Winschoten). Huiszoeking werd bij Luitjes en twee partijgenoten gedaan, dit naar aanleiding van een dynamiet recept dat eerder in "De Arbeider" was geplaatst, er werd niets gevonden. Het incident kreeg landelijke, ja zelfs internationale bekendheid, het haalde zelfs het Franse dagblad "Le Figaro". De burgerij griezeld bij de berichten in de pers, dat er wel 2000 tot de tanden bewapende socialisten in Hoogezand-Sappemeer waren. Toch wel geschrokken sprak Luitjes thans een woord van bezinning:

"Blijft kalm, Blijft kalm. Knarsetandend van woede, het zij zoo, doch.... blijft kalm." De burgerij reageerde door oprichting van verenigingen met sterk anti socialistische elementen. Fabrikanten en boeren ontsloegen, toen duidelijk werd dat het gevaar van het uitbreken van de revolutie kleiner geworden was, socialistische arbeiders. Uitgeroepen stakingen mislukten en met het aanbreken van het voorjaar van 1893 en de daarmee gepaard gaande toename van de werkgelegenheid keerde de rust enigszins weer in Oost-Groningen. In de loop van mei vertrokken de militairen naar hun garnizoensplaatsen en werd de staat van beleg in alle plaatsen opgeheven. In de rest van Groningen, en zeker in de stad, was het betrekkelijk rustig gebleven.

Het proces tegen de gearresteerden vond in mei 1893 plaats bij de Arrondissementsrechtbank te Winschoten. Als hun verdediger trad op, pro deo, mr. Pieter Jelles Troelstra, de latere leider van de SDAP. In zijn gedenk-

schriften beschrijft hij de gang van zaken op de zitting van 9 mei 1893. *Bij het proces weigerde de president geloof te hechten aan de bewering van mij en mijn cliënten dat de huzaren zonder enige aanleiding dan het gooien van enige sneeuwballen moorddadig waren gaan optreden. Zoiets, zijde hij, is onmogelijk aan te nemen.*

Nu had ik den vorigen dag bij het laatste bezoek dat ik aan Sappemeer bracht tot het inwinnen van inlichtingen, zelf ondervonden in wat voor stemming de gewapende macht tegenover de socialisten verkeerde. Toen ik s avonds op het station van Hoogezand stond te wachten op den trein naar Winschoten, zag ik daar een wachtmeester, vergezeld van een huzaar, die dronken bleek te zijn. Zodra hij mij in het vizier kreeg kwam hij op mij toe en zei ..Ben jij Troelstra.. en gaf mij een klap in mijn gezicht. Bij mijn pleidooi den volgenden dag zag ik den bewusten huzaar onder het publiek en ik vroeg den president, naar aanleiding van zijn bewering, dat het door mijn cliënten verhaalde optreden van de huzaren niet mogelijk was, dezen huzaar alsnog als getuige te ondervragen. De president willigde mijn verzoek in en ik vroeg den nieuwen getuige of het incident van den vorigen dag zo had plaats gehad als ik het hier heb medegedeeld. Waarop hij niet anders dan toestemmend kon antwoorden. Mijn cliënten werden onmiddellijk vrijgelaten.

De propaganda, vanuit Hoogezand-Sappemeer in met name in Oost-Groningen, ging echter door. Een belangrijke stimulans daarvoor was de opkomst van geschoold ideologisch kader in Hoogezand-Sappemeer. Dat was de vrucht van Luitjes inspanningen. Luitjes werd langzamerhand zeer geporteerd voor het syndicalisme. Hij riep op tot “het oprichten van weerstandskassen voor de arbeiders op socialistische grondslag”, het vormen van vakorganisaties die samen tot een Veenkoloniale Arbeidersbond moesten komen om zo één gesloten front tegen de bezittende klasse te vormen. Er was weinig respons

daarvoor, alleen in Hoogezand-Sappemeer werden enige (kleine) vakorganisaties opgericht. Zijn afkeer voor alles wat met politiek te maken had dreef Luitjes in 1893 langzaam maar zeker in de richting van het anarchisme. Bekende anarchisten spraken op SDB-vergaderingen met als gevolg dat, naast andere plaatsen, in Hoogezand-Sappemeer een anarchisten groep “De Volharding” werd opgericht. Het anarchisme werd zover doorgevoerd dat de afdeling Hoogezand-Sappemeer van de SDB te kennen gaf geen waarde meer te hechten aan een bekwaam bestuur, twee vrouwen, Frouwina de Jong en de wed. D. Luitjes, de moeder van Tjerk, die geen enkele politieke ervaring hadden werden in het bestuur gekozen en de 19-jarige Hendrik Spiekman werd voorzitter (zie ook Pluustergoud 32, dec. 2010). De meeste arbeiders begrepen intussen niets van de theorieën die Luitjes hen in “De Arbeider” voorschotelde en binnen de SDB-afdeling groeide de oppositie tegen hem. In de stad Groningen hadden met name Schaper, Urban en Nanninga geen goed woord over voor zijn anarchistische sympathieën. De groeiende tegenstellingen binnen de SDB, die zich landelijk gezien al enige jaren aftakenden, manifesteerden zich in 1893 ook in de provincie Groningen steeds duidelijker. Het Kerstcongres van 1893, wat in gebouw “De Toekomst” aan de Coehoornsingel in Groningen werd gehouden zou antwoord moeten geven of er een breuk zou komen. Op dat congres werd heftig gedebatteerd over de verschillende richtingen. De afdeling Hoogezand-Sappemeer, met Luitjes – op dat moment 26 jaar oud - als afgevaardigde, wenste onder geen voorwaarde deelname aan de verkiezingen en diende daartoe een motie in. In de motie werd ondanks hevig verzet van onder anderen Schaper (die zich, door het “mislukken” van de revolutie had bekeerd tot het parlementarisme), verschillende Friese socialisten en, de inmiddels in Utrecht wonende, Pieter Jelles Troelstra, gepleit voor een maatschappelijke omwenteling en afschaffing van het privaatbezit. Deelname aan ver-

kiezingen was, volgens Luitjes, zinloos, zelfs als het alleen voor propagandistische doeleinden zou zijn. Het voorstel van de afdeling Hoogezand-Sappemeer werd aangenomen met 47 tegen 40 stemmen, met 14 onthoudingen. Betwijfeld moet worden of de motie Hoogezand-Sappemeer een meerderheid behaald zou hebben, indien het congres buiten de provincie Groningen zou zijn gehouden. Luitjes wist zich nu namelijk verzekerd van de steun van vrijwel alle afdelingen uit Oost-Groningen die in grote getale aanwezig waren en waarvan de meeste, via zijn propaganda, waren opgericht. De aanvaarding van de “motie Hoogezand-Sappemeer” (onder die naam kwam dit in de landelijke geschiedschrijving terecht) luidde het einde in van de SDB. Er was een onoverbrugbare kloof geslagen tussen de “parlementairen” en de “revolutionairen”. Schaper voerde actie tegen Luitjes en werd, vreemd genoeg, bijgevallen door enige socialisten uit Hoogezand-Sappemeer. De jongelingsvereniging “De Vrijheid” protesteerde tegen de motie en eind februari 1894 waagde de jonge Spiekman, werknemer in de drukkerij van Luitjes en Kaspers in de Stationsstraat de huidige Kees de Haanstraat, het om het dogmatisch anarchisme van Luitjes openlijk te veroordelen waarbij hij geen spaan heel liet van de motie. Toen Spiekman op 13 mei 1894 optrad op de door Troelstra georganiseerde meeting in Deventer reageerde Luitjes in zijn blad “De Arbeider” met blinde haat. Spiekman reageerde onder de schuilnaam “Brander” in het blad “De Controleur” met anti Luitjes artikelen. Dit alles resulteerde erin dat Luitjes, Spiekman op 22 mei 1894 per 1 juli van dat jaar ontslag aanzegde en wel omdat hij Luitjes en Kaspers in het openbaar voor “uitzuigers” zou hebben uitgemaakt. Spiekman ontkende de beschuldigingen en legde het werk neer. De rest van het personeel van de drukkerij koos de zijde van Spiekman en ging eveneens, tot ontzetting van Luitjes, in staking.

Allerlei bijeenkomsten vonden vervolgens plaats waar de opposenten

H. Spiekman, bij zijn 25-jarig lidmaatschap der S. D. A. P., half April 1917, hulde en dank!

Hendrik Spiekman (coll. HAMG)

elkaar, min of meer, op leven en dood bestreden. Schaper kwam naar

Hoogezand-Sappemeer en probeerde verdere verdeeldheid te zaaien. Er ontstond, als tegenhanger tegen "De Arbeider", een nieuw blad "De Wachter" met Schaper als hoofdredacteur, gevestigd te Veendam en

Spiekman als medewerker en de jongelingsvereniging "De Vrijheid" te Hoogezand-Sappemeer sprak zich uit voor het parlementarisme. Luitjes ondervond steeds meer weerstand in de afdeling en Spiekman wist, bijvoorbeeld, een lijst met 53 handtekeningen te verzamelen in Hoogezand die de "partijdige verslaggeving van De Arbeider inzake de kwestie Spiekman veroordeelden"

Op 6 augustus 1894 vond een tumultueuze vergadering plaats in Hoogezand waarbij ook Troelstra aanwezig was. Luitjes ging het debat met Troelstra aan maar verliet, halverwege de vergadering, kwaad de zaal. In het verloop van 1894 was het Troelstra en de zijnen langzamerhand gelukt arbeiders propagandisten behorende tot het kleine SDB-kader achter zich te krijgen. Op 18 augustus

1894 werd een landelijk manifest uitgegeven, ondertekend door twaalf personen door de tegenstanders in de SDB spottend "De Twaalf Apostelen" genoemd (een naam die later in de SDAP als erenaam werd gebruikt), waarin de parlementairen werden opgeroepen om op 26 augustus 1894 in Zwolle een sociaal democratische partij op parlementaire grondslag te stichten. Onder die Twaalf Apostelen bevonden zich Schaper en de jonge Hendrik Spiekman.

Velen twijfelden tot het laatst of zij de "Oude Beweging" trouw zouden blijven dan wel zich zouden aansluiten bij de nieuwe Sociaal Democratische Partij op parlementaire grondslag. Zo bedankte Schaper, voorzitter van de SDB-afdeling Groningen en één van de Twaalf Apostelen, eerst op 25 augustus 1894, één dag voor het oprichtingscongres van de SDAP, als lid van de SDB. Uiteindelijk werd opgericht de Sociaal Democratische Arbeiderspartij (SDAP), één van de rechtstreekse voorgangsters van de Partij van de Arbeid (PVDA).

In september en oktober lukte het Schaper en de zijnen o.a. in Winschoten, Groningen (22 leden), Zuidhorn (14 leden), Hornhuizen (12 leden) en Hoogezand-Sappemeer (17 leden) afdelingen van de SDAP van de grond te krijgen. Het creëren van een achterban bleef de eerste jaren een groot probleem voor de partij. Het oprichtingscongres werd bijvoorbeeld slechts door 64 personen bezocht. Eind 1894 waren er in het hele land, zesentwintig afdelingen met 700 leden en eind 1900 tachtig afdelingen met 4000 leden. Na de verkiezingen voor de Tweede Kamer in 1901 en 1902 krijgt de partij

zeven zetels, wel moet daarbij in ogenschouw worden genomen dat het algemeen kiesrecht nog niet bestond. Eerst na 1910 zou de SDAP zich spectaculair ontwikkelen.

Luitjes raakte spoedig in tal van conflicten gewikkeld met verschillende kaderleden van de SDB-afdeling Hoogezand-Sappemeer. Als gevolg van zijn eigenzinnig optreden stapten vele leden over naar de SDAP. Na een daverende ruzie met zijn compagnon Kaspers, waarbij de meeste SDB-kaderleden de zijde van Kaspers kozen, werd het Luitjes duidelijk dat zijn verdere aanwezigheid de zaak waarvoor hij stond alleen maar verder zou schaden. Hij vertrok in november 1895, gedesillusioniseerd, naar Zwolle en korte tijd later naar Arnhem. Omstreeks 1900 was hij actief in de Kolonie der Internationale Broederschap in Blaricum, een commune. Als gastspreker kwam hij toch nog regelmatig in de provincie Groningen op bijeenkomsten van anarchisten en vrije socialisten; vooral in het Oldambt bleef hij een geliefd spreker.

Na 1910 kwam hij langzamerhand ook buiten de anarchistische beweging te staan, Domela verweet hem zelfs dat hij de sociaal democratische kant opging. Na 1914 was hij nimmer meer politiek actief. Met zijn vrouw exploiteerde hij een vegetarisch restaurant en pension in Blaricum, hij werd later aannemer en verdiende in korte tijd grote sommen geld zodat, na de Eerste Wereldoorlog, hij zich kon veroorloven met zijn vrouw in een woonwagenauto, we zouden tegenwoordig zeggen camper, langdurig door Europa te trekken. In 1946 stierf hij, aan de gevolgen van een overdosis verdovende middelen, 79 jaar oud, in zijn landhuisje in Blaricum. Zijn oude vriend en latere tegenstander Hendrik Ebo Kaspers sprak bij zijn crematie.

Het blad "De Arbeider" werd, na het vertrek van Luitjes, voortgezet door Kaspers en werd al gauw de spreekbuis van de sterke, anarchistische, vrije socialistische beweging in Oost-Groningen. Het blad bleef bestaan, en

ook uitgegeven door Kaspers, tot het 45 jaar later in 1940 door de Duitse bezetter werd verboden.

De Socialisten Bond, (SB, zoals de SDB was gaan heten na een verbod door de regering in december 1894) kwam in het slop, de activiteiten van de afdelingen namen af, het ledental slonk en in vele plaatsen werden afdelingen, wegens gebrek aan belangstelling, ontbonden. In het orgaan van de Socialisten Bond het aloude "Recht voor Allen" werd nu rechtstreeks de gewelddadige revolutie gepredikt. In 1899 werd de Socialisten Bond ontbonden, Domela Nieuwenhuis was toen al enige jaren eerder uitgetreden. Vele actievelingen uit de "Oude Beweging" kwamen of in de SDAP terecht of bij anarchistisch/vrije socialistische bewegingen. Domela Nieuwenhuis ontwikkelt zich inmiddels steeds verder in anarchistische richting. Hij hangt het "revolutionair of libertair communisme" aan naar de ideeën van Kropotkin.

Domela stelt dat de arbeidersbeweging dient te streven naar directe actie. Dienstweigering, algemene

actie enz. dienen in de plaats van het parlementaire werk te komen.

In de laatste jaren van zijn leven houdt hij zich voornamelijk bezig met het propageren en uitdragen van anarchistische ideeën. Vele artikelen en brochures verschijnen van zijn hand, vooral in het nieuwe blad "De Vrije Socialist". Op 18 november 1919 sterft hij in Hilversum. Hij zal de geschiedenis ingaan als de apostel van de Nederlandse Arbeidersbeweging.

Hendrik Spiekman vertrok naar Rotterdam om daar de SDAP-afdeling op poten te zetten. Hij werd in 1913 in de Tweede Kamer gekozen en stierf, op jonge leeftijd, in 1917.

Nog elk jaar leggen Rotterdamse Sociaaldemocraten op 1 mei rode rozen op zijn graf.

Vanaf de scheuring in 1894 bleef, naast de SDAP, in Hoogezand Sappemeer, evenals elders in Oost-Groningen, tot in de vijftiger jaren, een vrij sterke vrije socialistische stroming actief. Met name in het begin van

deze eeuw was deze beweging groter en sterker dan de SDAP.

Na de Russische Revolutie van 1917 gingen langzamerhand velen over naar de CPH, later genaamd CPN (Communistische Partij Nederland), die als SDP (Sociaal Democratische Partij) zich in 1907, onder leiding van David Wijnkoop, van de SDAP had afgescheiden. In de SDAP werd de afdeling Hoogezand-Sappemeer een gewone afdeling van min of meer dertien in het dozijn. Een belangrijke en, zoals eerder gezegd, beslissende rol in de socialistische beweging zoals van voor 1894 kreeg zij niet meer.

Bronnen:

1. *Socialisme in Groningen (1881-1894), (Bruintjes)*
2. *De SDAP en de kiesrechtstrijd (v.d. Meer c.s.)*
3. *De Wapens Neder I (ISBN 90)*
4. *Rond Veenborg en Hooghout (J.J. Smedes)*
5. *Travailleur, een politieke biografie van de Groninger anarchist Tjerk Luitjes (J. Houkes)*
6. *Een eeuw socialisme en arbeidersbeweging in Groningen (Wolters/Noordhof, 1985)*
7. *Tussen Moskou en Finsterwolde, over de geschiedenis van het communisme in Oost-Groningen.*

Notariaat De Poel
Kerkstraat 148
Hoogezand

t (0598) 39 98 50
E info@notariaatdepoel.nl
i www.notariaatdepoel.nl

Oproep

Familieraadssel ter Veer

In 1811 ging Harm Arends naar het gemeentehuis van Sappemeer (misschien voormalig hotel Struve) om zich daar te laten inschrijven vanwege de invoering van de burgerlijke stand, als Harm Arends ter Veer. Wat maakte nou dat Harm zijn achternaam ter Veer werd i.p.v. Arends; bijzonder in die tijd.

Ik ben Peter Sipkes en mijn moeder is Lineke ter Veer; zij is opgegroeid aan de burgemeester van Royenstraat. Haar ouders zijn Pieter ter Veer en Harmke Nanninga. In de lijn van Pieter 1899-1973 (waar ik naar vernoemd ben) heb je nog Jan ter Veer 1862-1932 en Derk ter Veer 1827-1908, zoon van Harm Arends ter Veer. Ik ben de geschiedenis van de familie ter Veer aan het uitpluizen. Al snel dook bovenstaand raadsel op. Harm werd geboren in Scharmer en verhuisde naar het Achterdiep in Sappemeer. In de akten staat dat hij loonwerker / landbouwer was. Er is dus iets gebeurd omstreeks het moment van inschrijving dat hij er voor koos om ter Veer als achternaam toe te voegen. Natuurlijk ging hij vaak met een bootje over het Achterdiep; dat zou een verklaring kunnen zijn, maar misschien zijn er nog andere suggesties.

Mijn mailadres is: sipkespeter@gmail.com

De heer Gert Vegter schrijft ons :

Op Facebook vond ik de bijgaande foto van een voormalige Citroën-garage aan de Kerkstraat te Hoogzand. Naar schatting zal deze foto begin jaren 30 zijn gemaakt.

Weet u misschien de naam van de garagehouder en het huisnummer?

Voor zover ik heb kunnen nagaan bestaat het pand thans niet meer.

Weet u meer? Reacties zijn welkom bij onze redactie!

Dans- en Stemningsorkest “The Rodeo’s

Anjo Grimmius

Twee oude buurjongens Anjo Grimmius en Jaap Eleveld, die elkaar tijdens een dansavond van “Politesse” in hotel Struvé troffen, kwamen er achter dat ze beide accordeon speelden. Ik had les gehad bij de Hoogezandster muziekschool van Henk Jager, bij accordeonstudio H.S. van Lenie Remkes en bij de muziekschool van Jan Holvast in Groningen. Jaap had ook les gehad bij dezelfde

Anton Sissing voor het slagwerk en Kees Klopstra voor zang en gitaar. Het werd serieus aangepakt en daarom werd er veel gerepeteerd. Tevens werd er geïnvesteerd in geluidsapparatuur en voor het vervoer werd een VW-busje aangeschaft, die met behulp van familieleden werd opgeknapt.

Het debuut van het orkest was in september 1966 in concertzaal De Jong te Groningen.

Het repertoire was vooral lichte dansmuziek, maar ook werden er nummers van The Rolling Stone's en The Beatles gespeeld.

We traden meestal op tijdens feesten, toneelavonden en in dancings. Ook speelden we regelmatig in Duitsland.

v.l.n.r. Albert Ploeger, Kees Klopstra, Anjo Grimmius, Jaap Eleveld

vanaf boven: Anjo Grimmius, Jaap Eleveld, Kees Klopstra, Anton Sissing

accordeonstudio van Lenie Remkes en studeerde aan het conservatorium in Groningen, accordeon en piano. Samen namen we het initiatief om een orkest te vormen, aangevuld met

Omdat Anton Sissing al vrij snel vertrok naar het orkest "Ellen en de Moodmakers", werd zijn plaats ingenomen door Albert Ploeger en omdat

Jaap Eleveld stopte, werd hij vervangen door solo gitarist Boy Risa. Na twee jaar is het orkest "The Rodeo's" opgeheven.

Iedereen had inmiddels een baan en had het druk met de studie en dat bleek moeilijk te combineren met het spelen in een band.

Motorbootclub is wel in trek

HOGEZAND SAPPEMEER — De motorbootclub Hoogezand - Sappemeer werd in de fraai aangeklede zaal van het paviljoen Klein Scheveningen aan de Hogeveerstraat in Hoogezand-Sappemeer. Er bestond flinke belangstelling, die de agenda met een aantal punten, waarbij dit nodig was voor een volledige instemming.

De benoeming van de heer B. de Veendam werd in de vacature van de secretaris voorzien.

De vergadering werd vervolgens op feestelijke wijze voortgezet, waarbij De Rodeo's Hoogezand muzikale medewerking leverden, die ertoe bijdroeg om de vergadering te doen slagen.

De vereniging voorziet aan het Zuidmeer in een behoefte, want onderdierd melden zich nieuwe leden, die uit vrijwel de gehele provincie naar de vereniging echter over te accommodatie beschikt; spectaculair aanzien van de ligplaatsen, wordt het bestuur op korte termijn in stand te voeren.

Jongerenre(d)actie

The Rodeo's werken hard voor plaats aan de top

Drie avonden in de week repeteert zij, vier jongens uit Hoogezand - Sappemeer, die samen iets willen bereiken in de amusementswereld. Bijna vier maanden geleden vonden ze elkaar en vroelden toen The Rodeo's, een nieuwe naam dus in onze omgeving op 't gebied van de dans- en stemmingsorkesten.

Dat de weg naar de top niet over rozen gaat, zijn deze vier jongens zich terdege bewust. Van daar natuurlijk de serieuze aanpak en de urenlange inspanning tijdens de repetities.

+ Garage

Dinsdagavond troffen wij hen aan in garage Sissing te Bergercompagnie, waar zij trouwens één keer per week bijeenkomen om te spelen. Het voordeel van het repeteren in deze omgeving is de geringe last, die naar de bureaurepert, dat is echter eerst een bedenken van het orkest voorzitter. Het zijn (op de foto van links) Anja Strimmitz (18) uit Hoogezand, die een meester is op de accordeon en het reiktroedisch orgel, Jaap Eleveld (18) uit Hoogezand (zouwe demen en piano), die de zigeuners

+ Kwaliteit

Half september hopen deze jongens voor het grote publiek te kunnen optreden. Zij hoeven heel niet bang te zijn voor dit debut, dat plaats vindt in concertzaal De Jong te Groningen, want kwaliteit is er stellig. Trouwens Anja en Jaap hebben reeds veel ervaring opgedaan in andere orkesten.

Hoewel The Rodeo's zich in de eerste plaats willen toeleggen op de lokale muziek, schreven zij de "jonge" doch niet al gaat daarbij het de voorkeur uit naar wat "roetige" bestaans. Veel hangt af van het feit voor welk publiek zij moeten optreden.

+ Inspanning

Drie van de vier reusvrienden zijn nog scholieren, maar het schoolwerk valt wel te combineren met de muziek, verzekerden zij ons. Het bevalt iedereen heel goed en The Rodeo's zijn dan ook van

plan zo lang mogelijk door te gaan om iets te bereiken in de showwereld. Dat kostiteraard inspanning maar zij hebben het er voor over, dat is ons duidelijk gelukt.

The Kinks treden op in den Haag

The Kinks die tot voor kort een kerk aan de top van de Nederlandse hitparade genoot, staan nu met "Sunny Afternoon" in de top van de hitparade van zaterdagavond 3 september naar Den Haag, waar zij zullen optreden in de Bouwtrastallen.

Dit bezoek aan Den Haag vindt plaats in het kader van een Europese tournee, die The Kinks heel veel tour-tour hebben aangevuld. Ze zullen namelijk optreden met een supersnelle Trident van de BEA. The Kinks zijn door een soort "Beat-brokers" uit Europa.

In het voorprogramma in Den Haag kan men onder andere horen van de protestantse Peter Grignard, uit Nederland zullen optreden Bob Hecke II en Biggie, Ho and the Hilltopps, The Kings of The Zips en Nederlandse artiesten ontelbaar. Het is een groot feest, want de Kinks zijn de

CARNAVAL CARNAVAL CARNAVAL

CENTRUM
Bar Dancing - Disco Bar

ZATERDAG 8 uur
Een garantie voor gezellig dansen ...
DE ZAMORA'S

ZONDAGMIDDAG 3 tot 6 uur
De gezellige Beatmiddag voor de tienagers
DE JAVELINS
Beat en R&B

ZONDAGAVOND aanvang half 8
De naam zegt alles ...
ze spelen alles ... ze kunnen alles ...
JOHNNY DYNAMITE and THE WEEDS

ZONDAGAVOND 8 uur
In onze kleine gezellige zaal
3 grote bars - 120 kruiden ... FEEST !!!
met

THE PICOLINO'S
Iedere vrijdag DISCO BAR

ATTENTIE VOLGENDE WEEK
2 dagen - ZATERDAG en ZONDAG
CARNAVAL !!!
Zaterdag als Prima Carnaval TED JONES
raad der rotheid ...

DE DRIFTIN FIVE
Zondags 3 tot 6 en 8 tot 12 uur
Carnaval met

DE RO-D-Y'S
Zaterdag en zondags voor in de bar ...
2 dagen feest - Groot CARNAVAL met

DE RODEO'S
Stemmingsmuziek - Polonaise
dit is het einde !!!

CARNAVAL CARNAVAL CARNAVAL

ATTENTIE CENTRUM NIEUWSTE STUNT..... NU KUNT U NOG MEEKOMEN.....

Terwijl uw zoon of dochter in de grote zaal danst op hun geliefde beatmuziek..... hebben wij voor u in onze kleine intieme voorzaal een heel gezellig intiem stemmingsorkest.....

THE RODEO'S

Accordeon... Orgel... Zang... Beste feestvieren. 2 grote bars... Gezellige zitjes...

Centrum NU voor de gehele familie... gezellig samen uit en... weer thuis !!!

Hooites Beukema

Uit de foto archieven van mevrouw Bosma en de heer Plaggenborg

Regelmatig krijgt onze vereniging prachtig oud fotomateriaal aangeboden uit particuliere archieven.

In deze aflevering van Pluustergoud : Hooites Beukema.

We zien op de kleurenplaten, geschoten op 19 september 1980, de sloop van strokartonfabriek 'Hooites Beukema' op het terrein achter het huidige woonzorgcentrum 'Voor Anker'. Op de beide zwart-wit opnames zien we de fabriek volop in bedrijf. Voor ons nu verbazingwekkend om te zien hoe een werknemer boven aan de fabrieksschoorsteen bezig is een reparatie uit te voeren.

Hooites Beukema, aan de Fabriekskade van het in 1969 gedempte Kalkwijksterdiep, was de eerste strokartonfabriek van de provincie Groningen en de tweede van Nederland, opgericht in 1869.

Over het ontstaan van deze fabriek weten we het volgende : Op een avond in 1867 reed huisarts Jacob Jan Beukema na een bezoek aan een patiënt, met koets en paard te Martenshoek in het water. Dit ongeluk werd opgemerkt door een boer en tijdens het opwarmen bij het haardvuur in de boerderij vond er een gesprek plaats over stro en vertelde de boer, dat er in Leeuwarden een strokartonfabriek gebouwd was, de eerste van Nederland.

Kort daarop reisde dokter Jacob Jan Beukema naar Leeuwarden om de strokartonfabriek te bekijken. Hij wilde in Hoogezand ook wel een strokartonfabriek beginnen. Zelf had hij echter geen kapitaal. De broer van zijn vrouw Elsje Hooites,

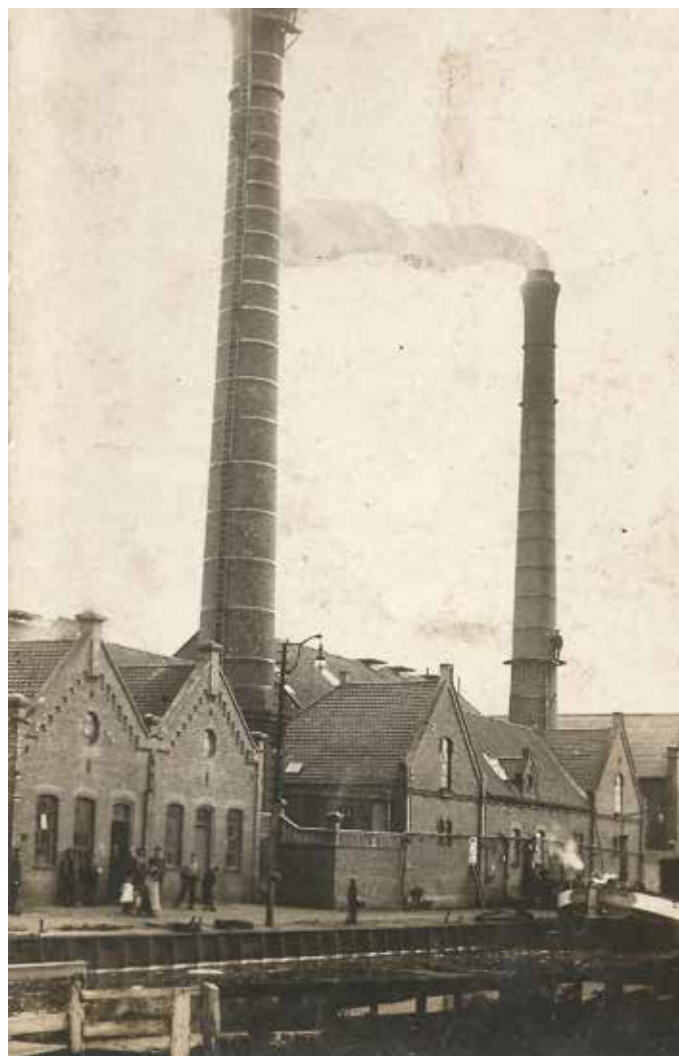
scheepsbouwer Roelof Hooites, had wel interesse in het plan, omdat de bouw van houten schepen minder lonend was geworden.

En zo geschiedde.

Honderdtweënvijftig jaar later, op 19 september 1980, werd de voormalige strokartonfabriek Hooites Beukema door springmeester Jaap Ellens van sloopbedrijf A. Jager uit Midwolda met springstof opgeblazen. Voor de pijp gebruikte Ellens 2250 gram iremite, dat in 9 gaten in de schoorsteen werd aangebracht. Voor het hoofdgebouw werd 50 kg iremite gebruikt, verdeeld over 330 ladingen.

Om precies twee minuten over twee werd het fluitsignaal gegeven. Er volgde een lichte knal en enkele seconden later viel de schoorsteen. Een minuut later volgde het tweede fluitsignaal. Opnieuw een knal en het hoofdgebouw ging tegen de vlakte.

Het duizendkoppig toegestroomde publiek applaudisseerde. In enkele seconden was het levenswerk van de beide zwagers Roelof Hooites en Jan Jacob Beukema vernietigd ...

Ons **drukwerk** werkt in uw voordeel

Drukwerk moet er verzorgd en professioneel uitzien, want het bepaalt in belangrijke mate hoe uw bedrijf, instelling of organisatie naar buiten toe overkomt. Of het nu gaat om visitekaartjes, briefpapier, enveloppen, mappen, brochures, speciaal promotiemateriaal of een van A tot Z verzorgde mailing. We kunnen het drukwerk ook voor u bezorgen. Het is bij ons in goede handen. En ook uw privé familiedrukwerk verzorgen wij tot in de puntjes.

Mr. A.J. Romijnweg 17
(ingang van Olmstraat)
9672 AH Winschoten

I www.drukenprint.nl
E drukenprint@afeer.nl
T (0597) 453 521
M 06 218 475 89

Afeer
druk & print

G. Imbosstraat 60
9607 PE Foxhol

foxholster metaalhandel

in- en verkoop metalen, kabel,
bruikbare materialen en sloopwerken

inzamel nr: 01.853 BE /verwerker 01.V/ VIHB GR 503716

tevens inname accu's en verwerking grondkabels

tel. 0598-39 45 04 /p rivé 0598-38 06 86 / b.g.g. 06 50565966

Van Calcar

Wim Mensinga

Aan het Kieldiep stond sinds 1839 de Brandewijn fabriek Van Calcar. De fabriek bestond uit een lang rechthoekig gedeelte met aan de kant van de Kerkstraat een kleiner gedeelte. ik noem dit maar het bijgebouw.

Van Calcar omstreeks 1935 (coll. Historisch Archief Midden-Groningen)

De fabriek werd opgericht door Pieter van Calcar, maar het begin was moeizaam. In 1843 lag de fabriek al een paar dagen stil door geldgebrek. Drie jaar later in 1846 werd er een vennootschap gesloten met de landbouwer P. Boon. Dit ter oprichting van een moutwijnstokerij van de 6e klasse. Dit was niet zo'n gekke zet. Maar het waren niet alleen geldproblemen die men had. In 1850 barste er een scheur in een ketel. Er waren meerdere gewonden. Het zoontje van Van Calcar kwam hierbij om het leven. In 1856 kwam er een nieuwe ketel van de machinefabriek Slotenmaker en Co. Deze fabriek was gevestigd aan het Zuiderdiep te Groningen. De ketel werd met een schip via het Winschoterdiep naar de jeneverfabriek vervoerd. In het begin van de negentiende eeuw werden naast graan en rogge ook aardappelen gebruikt voor de productie van alcohol. De grondstoffen werden tot mout verwerkt, waarbij en-

zymen vrijkomen, die zetmeel in suikers omzetten. De gist zette vervolgens de suikers om in alcohol. Na de eerste destillatie kreeg men ruwnat, dit heeft een alcoholpercentage van 20%. In de ketel bleven resten achter. Deze resten (spoeling) werden gebruikt als veevoer voor de ossen. Aan de Kieldiep kant van het

Van Calcar omstreeks 1900 (coll. HAMG)

Personeel Van Calcar ca. 1900 (coll. HAMG)

gebouw zaten twee stallen waar een tiental ossen, aangeschoten door de drank hun leven moesten leiden.

In 1869 had de firma niet minder dan 230 mestossen in hun bezit. In deze periode werkten er zo'n 60 man bij de fabriek. In 1875 werd het verboden bij aflevering van turf en aardappelen aan de schippers een borrel te schenken. In 1904 ont-snapten 12 ossen en kwamen op het nabij gelegen spoor terecht. Door een opletende machinist kon een ongeluk worden voorkomen. Aan de kant van de Kerkstraat zaten in het bijgebouw onder een dikke houten

vloer allemaal kelders. Ook stond aan de buitenkant een ijzeren water kolom van zo'n 15 meter hoog. In de begintijd liep er ook een smalspoorlijn voor de fabriek langs richting het spoor en in de richting het Winschoterdiep. De zware vaten van zo'n 300 liter gingen met een lorrie naar

het Winschoterdiep om hier op de steiger gelost te worden. Dit was bij het huis van de directeur van Simons metaalhandel. De schipper kon ze

Van Calcar omstreeks 1900 (coll. HAMG)

vanaf hier weer op pikken. Zo hoefde hij niet het Kieldiep in te varen. De vaten gingen ook wel bij de fabriek via een kleine steiger aan boord.

Het gebouw is in de loop van de jaren nauwelijks veranderd . In de begintijd liep de zolder over het hele gebouw heen. Dus ook over het woonhuis heen. Op de kopse kant van de bovenverdieping zat een buitendeur. Rond 1920 is er een afscheiding op de zolder gekomen en werd er een dakkapel geplaatst. Aan de zuidkant is een brandmuur in het gebouw gekomen en is het gebouw een aantal meters verlengd. Ook de schoorsteen is in 1961 een aantal meters verlaagd . In 1943 heeft de fabriek door een faillissement een aantal maanden stil gelegen. In 1944 was de heer John Bakker 45 jaar in dienst van Van Calcar.

Een vertegenwoordiger van de fabriek, de heer S. Jonker vertelde dat hij het een moeilijk beroep vond omdat na afloop van een onderhandeling in een café hem steevast een borrel aangeboden werd. Jonker had in die tijd al een auto en wilde niet met drank op auto rijden en weigerde beleefd de aangeboden consumptie. Rond 1959 werd de laatste Hinderwet vergunning afgegeven . Hierna fungeerde fabriek als nog enkel als distributie centrum.

Omstreeks 1970 (coll. HAMG)

Volgens een beschrijving van Mina Bleeker zag de fabriek er in de jaren zestig als volgt uit: 'Aan de noordkant was het woonhuis van de heer Bak-

ker. In de fabriek, het langwerpige gedeelte, stond een spoelmachine. Hier werden de flessen gevuld. Hier was ook de inpakafdeling. Ook was hier een klein laboratorium van de heer Talens en er stond een vulmachine. Meer naar het zuiden stonden

Toegangshekken Van Calcar ca. 1970 (coll. HAMG)

de dozen met flessen. Daar achter waren een aantal kantoorruimtes. Achter was een schuur voor de fietsen en een kuiperij'. In 1962 werd het stuk Kieldiep tussen de fabriek en de Meint Veningastraat gedempt. Voor de fabriek stond een rij lindebomen met een wandelpad, hier kon je over het spoor naar het Atlanta pad lopen. In de jaren zestig werd er ook nog reclame gemaakt voor Calcar jenever uit Hoogezand. De laatste advertentie die ik kon vinden was uit 1967.

Begin jaren zeventig lag er ook een woonboot voor de fabriek van de heer Schaank. In het kantoorgedeelte zat later een tabakshandel. Halverwege de jaren zeventig werd de fabriek er niet beter op en rond 1978 is hij gesloopt. De hekken die toegang gaven naar

de fabriek aan de Kerkstraat staan er nog altijd.

Enkele medewerkers , bewoners en vertegenwoordigers van de fabriek: Zielstra was vanaf 1875 in dienst en sinds 1910 directeur. Vertegenwoordigers waren o.a. Sipkes en Hulsekamp (sinds 1910) en J. Jonker sinds 1934. Latere vertegenwoordigers waren Roze en Bakker. John Bakker was jaren be-

Van Calcar omstreeks 1975) (coll. Wim Mensinga)

drijfsleider en vierde in 1934 zijn 40 jarig dienstverband. K.H. Bosma was directeur tot 1959, waarna D.J.E. Swens werd benoemd tot zijn opvolger. Procuratiewaarder was de heer Staal . Kantoor zaten o.a. mev. Bergman, Jaap Heukers , Geert Voorma, Mina Bleekeren Riekje Bulder. Verdere personeelsleden waren o.a. Nijburg, Visscher, Daanje, Ruiter, Meyer en Brink . Aan de noordkant van de fabriek was een woonhuis hier woonde o.a. fam. Bakker en later fam. Tallen.

Johannes Visscher coll. fam. Visscher

Bovenstaand artikel is op verzoek van de redactie aangevuld met enkele herinneringen van Siny Stege-Visscher, wien vader vele jaren werkzaam is geweest bij Van Calcar. Siny Stege-Visscher:

Ik kan me nog herinneren dat ik om 5 uur 's middags mijn pa ging af halen van de fabriek. Altijd even op de bascule om te wegen hoe zwaar je was. Er stond een hele grote weegschaal met grote en kleine gewichten. Op de zolder stonden de lege vaten die van een houten ladder naar beneden gerold werden. Eén keer ging het goed mis, toen mijn pa onder aan de trap stond en de ton op zijn scheenbeen terecht kwam. Hij heeft daarna altijd een beetje scheef gelopen. Op weg naar huis bij pa op de stang van zijn fiets. Zijn stuutsiekoorn broek rook altijd zo lekker naar hout en sterke drank. Volgens mij kregen de werknemers elke maand een fles jenever en in de oorlog was het een gewild ruilmiddel. Er was ook een VC lied.

Aerdenhout
14 Juni 1963

Beste Tuischer.

Het is vandaag een gewichtige dag voor U, want na bijna 40 jaren in onze fabriek te hebben gewerkt gaat U ons nu verlaten. Ik kan mij voorstellen, dat het U in 't begin erg ongemak zal vallen niet meer elke morgen aan de arbeid te gaan, maar ik hoop, dat dit spoedig zal woennen en dat de rust U veel goed mag doen. — Binnenkort hoop ik naar Hoopland te komen om U nog eens persoonlijk de hand te schudden en U uit naam van de Kenneten heel hartelijk dank te zeggen voor Uw trouw en grote toe wijding aan onze zaak. In vroeger jaren was de keeping van groot belang en stonden de stapels fusten vooraan in de belangstelling. Nu zijn zij steeds meer verdrongen door de flessen, maar dat neemt niet weg dat onze waardening voor Uw owerk detelfde is gebleven. Zo zijn in deze tijd niet meer trouw keepers die hun vak echt goed verstaan en het is dan ook een prettige gedachte dat wij ook in de toekomst, wanneer dat nodig is op Uw

hulp mogen blijven rekenen.

Ook uit naam van mijn mede werkers wens ik U temidden van Uw mede werkers een getellig en vriendschappelijk afscheids samen zijn en nog vele jaren van rustig leuen en een goede gezondheid toe.

Met heel veel dank voor al het goede, dat U steeds in 't belang van onze zaak hebt voorzeker.

P.W.G. van Munster van Hen van

Hijner

Ingetogen..., maar bovenal indrukwekkend!

Wim Rozema

De vijftien Stolpersteine (struikelstenen), die gelegd zijn bij het oorlogsmonument in Foxhol moeten de herinnering aan de door de nazi's weggevoerde en vervolgens vermoorde Joden uit Foxhol levend houden. Mevrouw J. Nool - Nieboer, burgemeester Adriaan Hoogendoorn van de gemeente Midden - Groningen en leerlingen van de W.A. Scholten school onthulden op 13 mei deze Stolpersteine. Die zijn daar gelegd ter nagedachtenis aan de Joodse inwoners van Foxhol én slager Cornelis Nieboer, die allen tijdens de bezetting door nazi-Duitsland zijn omgebracht. Omdat de plaatsen, waar de vermoorde Joodse mensen destijds hebben gewoond, er niet meer zijn, werden de stenen vóór het monument gelegd. De steen voor Cornelis Nieboer, een burgerslachtoffer, is ook bij het monument gelegd. Dit gebeurde op speciaal verzoek van de inwoners van Foxhol. Slager Nieboer werd tijdens de oorlog opgepakt voor het clandestien slachten van een varken. Hij overleed op 1 april 1942 in het Duitse kamp Wewelsburg. Tijdens de bijeenkomst in de Klabbe, voorafgaand aan de onthulling, was er een indrukwekkende inleiding door Pluustergoud redacteur Daan Hulsebos, de auteur van het boek "Foxhol en Foxholsterbos, unieke dorpen met een rijke historie en interessante inwoners": "Vandaag zijn we bij elkaar gekomen om vijftien Stolpersteine te onthullen voor inwoners van Foxhol, die slachtoffer zijn geworden van de gruwelijke misdaden tijdens de Tweede Wereldoorlog. Om praktische redenen heeft de Stichting

Herdenkingsstenen Midden-

Groningen besloten om de stenen in Foxhol in overleg met het dorp, te plaatsen bij het verzetmonument op de hoek van de Meeuwenstraat en de Pluivierstraat. Ik begin met een citaat uit een brief van de weduwe Kramer - ter Veer, die destijds woonde op de hoek van de Meerweg, de huidige K. Nieboerweg. Ze schreef regelmatig brieven aan haar kinderen en kleinkinderen over het dagelijkse leven in Foxhol in oorlogstijd en op 27 november 1942 schreef ze: Gisteravond zijn alle Joden hier weg gehaald, wel 4 grote auto's vol, de laatste was er om kwart voor 11, daar gingen Betje en haar dochter ook in met een kind van 1 ½ jaar. Zoo uit de slaap moest het mee. t' Was hartverscheurend om aan te zien. Zoo gingen ze te keer. We hebben nog allemaal afscheid genomen, heel Foxhol was op de been. Vanmorgen zijn ze met de trein hier nog langs gekomen. Er waren nog verscheidene Foxholsters bij de trein. De trein heeft nog stil gestaan. Wat is het wat, we waren er allemaal zoo naar van en ik kon er eerst niet van slapen. De huizen zijn verzegeld. Tot zover dit citaat uit de brief van mevrouw Kramer, hieruit blijkt dat de laatste Joden in Foxhol zijn opgepakt op 26 november 1942 en des te schrijnender is dan dat een aantal van hen al op 11 december, 2 weken later zijn omgebracht. Met Betje wordt bedoeld Betje Bollegraaf, geboren 19-02-1889 in Foxhol en zoals gezegd overleden op 11-12-1942 in Auschwitz, 53 jaar oud. Betje haar dochter was Rachel Nijveen, geboren 30-04-1917 in Hoogezand en eveneens overleden op 11-12-1942 in Auschwitz, 25 jaar oud. Het kind, waar mevrouw Kramer in emotionele bewoordingen

over schrijft, is het zoontje van

Rachel Nijveen, Abraham van Delft, geboren 20-04-1941 in Hoogezand en overleden 11-12-1942 in Auschwitz, slechts 1 ½ jaar oud. Abraham zou normaal gesproken dit jaar 81 jaar zijn geworden en nog onder ons hier aanwezig kunnen zijn. Rachel Nijveen was getrouwd met Barend van Delft, geboren 27-10-1910 in Slochteren en overleden 30-09-1942 in Auschwitz, 31 jaar oud. Barend van Delft en Rachel Nijveen woonden destijds met hun zoontje Abraham, aan de Foxholster Hoofdweg 35, thans Gerrit Imbosstraat 43, naast de ouders van Rachel, Jakob Nijveen en Betje Bollegraaf, die met hun drie zoons aan Foxholster Hoofdweg 33, woonden, nu Gerrit Imbosstraat 39. Jakob Nijveen is geboren 02-05-1883 in Anloo en overleden 26-10-1942 in Auschwitz, 59 jaar oud. Hij runde samen met zijn twee zoons Benjamin en Barend een slachterij te Foxhol. Op 9 juli 1941 werden Benjamin en Barend opgepakt als onderdeel van een groep die werd verdacht van frauduleus slachten. De hele groep werd naar de gevangenis in Groningen getransporteerd en veroordeeld en vervolgens op transport gezet naar concentratiekampen, alwaar ze allen zijn omgekomen. Benjamin Nijveen is geboren op 02-01-1912 in Hoogezand en overleden op 10-03-1942 in Oranienburg, 30 jaar oud. Zijn broer Barend Nijveen is geboren op 23-07-1914 in Hoogezand en overleden op 22-06-1942 in Mauthausen, 27 jaar oud. Jakob Nijveen is begin 1942 met zijn jongste zoon Hartog opgepakt en op transport gezet naar concentratiekamp Auschwitz, waar ze beide zijn vermoord. Hartog Nijveen is geboren 24-07-1924 in Hoogezand en overleden op 30-09-1942 in Auschwitz, 18 jaar oud. Hartog was een fanatieke voetballer en was lid van de

Foxholster voetbalvereniging FVV. Zoals de meeste oud Foxholsters wel weten heeft maar één Joodse inwoner van Foxhol de kampen overleefd en dat was Phillipus Simons. Phillipus, had een slagerij aan de Foxholster Hoofdweg 89, waar thans cafetaria Foxhol is gevestigd. Hij woonde er samen met zijn vrouw Naatje Bollegraaf en hun dochter, Saartje. Ook Phillipus werd met zijn gezin op transport gezet naar een concentratiekamp, maar wonderwel heeft hij verschillende kampen overleefd. Zijn vrouw en dochter, slechts 8 jaar oud, zijn niet teruggekeerd en beide lieten ze het leven. Naatje Bollegraaf, de vrouw van Phillipus is geboren op 09-09-1909 in Slochteren en overleden op 17-09-1943 in Auschwitz, 34 jaar oud. Hun dochter, Saartje Simons is geboren op 07-06-1935 in Hoogezand en overleden op 17-09-1943 in Auschwitz, slechts 8 jaar oud. Ook voor Saartje geldt dat ze onder normale omstandigheden nog onder ons had kunnen zijn. Eén van haar vroegere vriendinnen, mevrouw Steenhuis-Grasmeijer is hier vandaag wel aanwezig. Naast zijn vrouw en dochter, zijn ook zijn moeder en broer omgekomen in de oorlog. De moeder van Phillipus was Saartje Levie, geboren op 06-11-1870 in Hoogezand en overleden 17-09-1943 in Auschwitz, 72 jaar oud. Ze woonde samen met haar zoon Israël aan de Meerweg 32. Ze was de weduwe van Simson Simons. Saartje Levie is samen met haar zoon Israël eveneens op transport gezet en niet teruggekeerd. Israël Simons is geboren op

12-05-1910 in Foxhol en overleden op 08-01-1944 in Auschwitz, 33 jaar oud. Eén van de clandestiene slachters, die 9 juli 1941 ook is opgepakt, was Mozes Levie, ook hij heeft de oorlog niet overleefd. Mozes Levie woonde met zijn vrouw Johanna Simons aan de Meerweg 11. Het pand is in 1962 afgebroken. Zijn vrouw Johanna Simons wordt in 1942 opgepakt en ondergaat hetzelfde lot. Mozes Levie is geboren op 03-11-1874 in Hoogezand en overleden op 01-02-1942 in Oranienburg, 67 jaar oud. Johanna Simons is geboren op 27-08-1877 in Groningen en overleden op 11-12-1942 in Auschwitz, 65 jaar oud. Hun zoon Simson, die ook behoorde tot de groep gearresteerden, die verdacht werden van frauduleus slachten is ook omgekomen, maar woonde destijds bij zijn broer Jakob aan de Kalkwijk en aldaar zal t.z.t een herdenkingssteen met zijn naam worden gelegd.

Van de zojuist genoemde slachtoffers zullen de 14 stolpersteine worden onthuld door burgemeester Adriaan Hoogendoorn en enkele leerlingen van de W.A. Scholtenschool. De vijftiende steen is voor Cornelis Nieboer, geboren op 07-02-1897 in Hoogezand en overleden op 01-04-1942 in Wewelsburg, 45 jaar oud. Cornelis Nieboer was ook één van de clandestiene slachters die op 9 juli 1941 zijn opgepakt en ook hij is niet teruggekeerd. Cornelis Nieboer had een slachterij aan de Meerweg 12. Het pand is ten behoeve van een toegangsweg naar de aardappelmeel-

fabriek van Scholten in 1963 afgebroken. Helaas werd zijn weduwe tijdens de oorlog nogmaals geconfronteerd met een zwaar verlies, want haar zoon Klaas die in het verzet zat is in 1944 in Vught gefusilleerd en zijn naam staat met twee andere Foxholster verzetshelden, vermeld op het verzetmonument.

De herdenkingssteen voor Cornelis Nieboer zal worden onthuld door zijn dochter. Wij zijn dan ook zeer vereerd, dat de dochter van Cornelis Nieboer, mevrouw Jantje Nool-Nieboer hier vandaag aanwezig kan zijn en geven haar straks de gelegenheid de steen voor haar vader te onthullen. Tot slot wil ik nog melden dat alle zo juist genoemde slachtoffers plus de drie verzetshelden, die genoemd worden op het monument, één ding gemeen hadden, het waren oprechte Foxholsters, die tegen onrecht stredden, omdat ze in vrijheid wilden leven.....

Burgemeester Hoogendoorn zei in zijn toespraak bij het monument onder andere : „Ik waardeer de bevolgen en betrokken inzet van de ‘Stichting Herdenkingsstenen Midden-Groningen’ zeer. Ik vind het plaatsen van struikelstenen in onze gemeente door de stichting belangrijk, omdat we zo de gevolgen van oorlog levend houden, ook voor de huidige generatie. We zien ook in deze tijd maar al te goed waar oorlog toe kan leiden. Een mens is echter pas vergeten als zijn naam vergeten is”.

Mevrouw J. Nool - Nieboer, de dochter van Cornelis Nieboer en de zus van Klaas Nieboer, onthult, samen met burgemeester Hoogendoorn, de eerste Stolpersteine. Beide Foxholster mannen werden door de Nazi's vermoord.

Twee kinderen van groep 8 onthullen samen met burgemeester Hoogendoorn de Stolpersteine bij het verzetmonument in Foxhol

De aanwezigen bekijken de zojuist onthulde Stolpersteine bij het verzetmonument in Foxhol

Foto's © Wim A.H. Rozema.

Boekbespreking:

Plekken van Herinnering in Midden-Groningen

Wim Rozema

In Museum '40 - '45 in Kolham heeft burgemeester Adriaan Hoogendoorn op 4 mei het eerste exemplaar van Plekken van Herinnering in ontvangst genomen. Burgemeester Hoogendoorn benadrukte in zijn toespraak het belang van herdenken, beseffen wat vrijheid betekent en het doorgeven van verhalen aan de jeugd. In het blad is speciaal voor kinderen een werkblad opgenomen.

Het magazine, een initiatief van Ontdek Midden-Groningen, gaat over plekken die verwijzen naar gebeurtenissen in de Tweede Wereldoorlog. Bijvoorbeeld straten die vernoemd zijn naar een verzetsstrijder zoals de Jan Sangerslaan in Hoogezand. Het oorlogsmonument in Siddeburen waarop namen van gevallen Poolse bevrijders staan. Of de Stolpersteine in Zuidbroek en Muntendam, die zijn gelegd voor de huizen, waar Joodse mensen woonden, die zijn weggevoerd in de oorlog.

Inwoners uit Midden-Groningen vertellen in het rijk geïllustreerde blad uit eigen herinnering of uit overlevering wat er op die plekken in de Tweede Wereldoorlog is gebeurd. Alle leden van onze historische vereniging hebben, nu het

bestuur en de redactie de draad weer oppakken na de corona, een gratis exemplaar ontvangen van deze unieke uitgave.

Voor niet leden is het boek nog te koop bij de Bruna voor €4,95.

Burgemeester Hoogendoorn neemt het eerste exemplaar in ontvangst van Marleen Godlieb van Marketing Midden - Groningen. © Wilco van der Laan.

Muntendam tijdens de Tweede Wereldoorlog

Wim Rozema

De 96-jarige Bettie Grofsmid - van Oost heeft het eerste exemplaar van het circa 200 pagina's tellende boek 'Muntendam tijdens de Tweede Wereldoorlog' in ontvangst genomen. Dat gebeurde tijdens de jaarlijkse Frits Bos-avond van Stichting Archief Muntendam (SAM). Die werd gehouden in dorps huis De Menterne.

SAM-bestuursleden hebben het boekwerk samengesteld en geschreven. Vertraagd door de corona kon eindelijk het prachtige resultaat onder grote

belangstelling getoond worden. Als geschiedenisdocent aan de voormalige mavo in Zuidbroek, heb ik, op verzoek van de stichting, het boek mogen presenteren.

Ik nam de volle zaal mee naar de periode van 1940 - 1945. Met daarin speciale aandacht voor de situatie in Muntendam. De Stichting Archief Muntendam verdient een groot compliment met deze uitgave.

Het boek is voor 15 euro o.a. verkrijgbaar bij Electro Boerema, Middenweg 20, Muntendam.

Boekbespreking:

Prak graag !!!!

Wim Rozema

De Parallelweg in Hoogezand : We zien op de foto uit 1936 het Instituut Hommes langs de spoorlijn Groningen-Nieuweschans, met links de woning van de onderdirecteur. Instituut Hommes was gedurende de periode 1911 tot 1974 een internaat, waar jonge mannen uit heel Nederland -hier bekend als 'Tuten'- onder streng toezicht hun middelbare school diploma konden behalen.

1936 Instituut Hommes

Na zijn onderwijsopleiding werkte Jans Hommes in Leeuwarden en Hoogezand -Sappemeer. Hij startte in 1904 een opleiding landmeten. Door toename van het aantal

cursisten, waaronder drie internen, werd in 1906 de grondslag gelegd voor Instituut Hommes, eerst gevestigd in de voormalige pastorie van de Lutherse gemeente, Noorderstraat 204 te Sappemeer en vanaf 1911 aan de Parallelweg in Hoogezand. Ook voor andere examens, zoals voor het eindexamen vijfjarige HBS, werd een opleiding gecreëerd, die door de regering in 1914 werd erkend als bijzondere HBS met internaat. De interne leerlingen, de 'Tuten', kwamen uit heel Nederland en Nederlands-Indië.

Hommes, later inspecteur van het lager onderwijs, deed het instituut in 1918 over aan E.F.W. Brinkman. In 1938 werd het geheel overgenomen door de gemeente; het internaat Instituut Hommes sloot in 1974 definitief de deuren. Een complex woningen op de plek van de kostschool kreeg later de naam Hommeshof; een Hommesbank, deels opgetrokken uit elementen van het voormalige instituut, werd in 1989 neergezet.

Een redactieteam van vijf oud-leerlingen van dit, in de jaren zestig van de vorige eeuw vermaarde jongensinternaat, heeft een fraai boek gemaakt met veel persoonlijke herinneringen en foto's over het leven in die tijd op het instituut en op het Dr. Aletta Jacobs Lyceum in Sappemeer. In die periode probeerden elk jaar ongeveer 100 leerlingen van het instituut daar hun HBS- of Gymnasiumdiploma te halen. Het initiatief is ontstaan toen bij een reünie in 2017 in Hotel Faber een kleine twintig 'Tuten' bijeen waren, die vierden dat ze precies 50 jaar geleden, in 1967, hun schoolcarrière met succes afsloten. Zij realiseerden zich dat hun schooltijd een bijzondere was geweest, ook

omdat toen al, de zeker voor die tijd strenge aanpak, onder leiding van de landelijk vermaarde directeur A.J.A. Büller ('de Baas'), niet meer geheel in overeenstemming met de steeds lossere tijdgeest was. 'Hommes' kreeg begin jaren zestig niet alleen enige vermaardheid door die strenge opvoedstijl, maar zeker ook door de roemruchte hockeysuccessen van het eigen kostschoolteam. Persoonlijke herinneringen van het redactieteam en andere 'tuten' werden verzameld, foto's en krantenknipsels uit die tijd opgezocht en andere oud-lyceumleerlingen, die niet op het instituut woonden maar gewoon in Hoogezand-Sappemeer -ook wel 'boeren' genoemd- werden uitgenodigd hun herinneringen aan die jongens van 'Hommes' te delen. Dat alles werd in 153 pagina's gebundeld. Het boek kreeg de beeldende titel 'Prak graag!', verwijzend naar de warme hap van de restjes van de vorige dag, geserveerd bij de broodmaaltijd op 'Hommes'.

Het boek is nog te verkrijgen via het mailadres rijndorp@indituut-hommes.nl voor de prijs van €25,- excl. verzendkosten.

Lit.: J.J. Smedes, Luchtig bladerwerk van 100 jaren middelbaar onderwijs in Hoogezand-Sappemeer (Hoogezand-Sappemeer 1968).

1936 : coll. Historisch Archief Midden-Groningen

Boekbespreking:

Daniel Jacobs Boerma's reis naar Engeland in 1848

Daan Hulsebos

Tijdens mijn zoektocht op internet naar informatie over Anjenette Joustra-Reinders (wed. Joustra) viel mijn oog op een boek uit 2017 over Daniel Jacobs Boerma, een jonge boerenzoon uit Kalkwijk.

Daniel Jacobs Boerma maakt op 29-jarige leeftijd een reis aan boord van de Groninger zeetjalk Elsiëna. Het schip vervoert haver van Groningen naar Londen. Op 10 mei 1848 stapt hij als passagier aan boord bij kapitein H.H. Bieze. Boerma houdt een bescheiden dagboekje bij, waarin hij allerhande bijzonderheden beschrijft die hem tijdens de ruim drie weken durende reis opvallen. Zijn boeren-

afkomst verloochent zich niet. Hij merkt op dat hier 'schoone veldgewassen' staan en wanneer ze eenmaal in Londen zijn, stelt hij vast dat de schapen op een beestenmarkt 'wel twee duim vet op de ribben hebben'. Daarnaast ervaart onze reiziger als een 'toerist' avant la lettre wat het is om the highlights van de metropool Londen te aanschouwen. Hij verbaast zich bovendien over de bedrijvigheid, de fabrieken en de met stoom aangedreven treinen. Het dagboekje bleef sindsdien in particulier bezit. De Stichting K.P. Boon, die in 2011 een ander reisverslag uit het midden van de 19e eeuw het licht deed zien, besloot ook het verslag van Boerma uit te geven. Historicus Albert Buursma bewerkte het manuscript

en lichtte het toe. Daarnaast nam de auteur korte verhandelingen op over aanpalende onderwerpen als het Veenkoloniale boerenbedrijf in die tijd, de scheepsbouw in de Veenkoloniën en de Veenkoloniale zeevaart. Ook het Victoriaanse Engeland, het reizen en reisverslagen in de 19e eeuw kregen aandacht. Ten slotte zijn aan het manuscript enige persoonlijke gegevens van Daniel Jacobs Boerma toegevoegd. Het reisverslag en de toelichtingen bieden een lezenswaardig beeld over een jonge boerenzoon op avontuur in het midden van de 19e eeuw.

Het boek is te nog verkrijgen bij Godert Walter voor €12,50 excl. bezorgkosten.

Aanvulling op artikel over Jan Neuze en Lode Bok in PG 52

In het boekje van de vierde Jaap Westerdieplezing gehouden door Nel de Boer-Feitsma staat op bladzijde 18 dat Jan Baptist (Jan Neuze) is overleden op 2 november 1954 en dat hij waarschijnlijk is begraven zonder steen bij de Koepelkerk in Sappemeer, maar het zou ook nog de begraafplaats in Sappemeer-Oost kunnen zijn. Het graf is niet terug te vinden en in de administratie is hij niet bijgeschreven.

Zijn maatje Lodewijk Bok is overleden op 26 februari 1964 in Kerkrade. Bij navraag bleek het graf van Lode in 1978 per ongeluk geruimd te zijn.

DEKENS

METAALGIETERIJEN B.V.
SAPPEMEER

IJzer - Ni Resist - RVS - Staal - Brons en Aluminium Gietwerk

Noorderstraat 370
9611 AV Sappemeer

Tel. 0598 – 39 29 97

Machinefabriek ekens B.V.
Sappemeer

Verspaning – Revisie – Balanceertechniek

De Vosholen 101
9611 TE Sappemeer

Tel. 0598 – 38 21 02

www.dekensgroep.nl

